د ژباړونکي پیلامه

د اخلاقپوهنې په اړه به دا لـومړۍ ژبـاړه وي چـې پـه پښـتو کـې راوځـي، عـام ذهنیت دادی: چې اخلاقپوهنـه د ښـه تـوب او بـدې موضـوع ده، دغـه وینـا سمه ده خو هغه د غومره لنډه ده، چې ښودلی نه شي ښه او بد څه تـه وایـي: چـې ښـه تـوب او بـدتوب مطلـق مفهومونـه دي، یـا نسـبي; چـې اصـول او پرنسیبونه یې څه دي؟ چې د انسان عمل په خپل ذات کې ښه یا بد دي یـا دا له عمل نه دباندې عوامل دي، چې د ښه او بد پرنسیپونه ټاکي; او چـې هغـه معیارونه کوم دي، چې د هغو له مخې دغه تشخیص وشي.

انسان چې د خپل طبیعت له مخې اجتماعي دی مجبور دی لـه نـورو سره پـه ګډه ژوند وکړي، او سره اړیکې او یو نظام ولـري، داسـې هـم دی مجبـور دی چې نورو ته هغه حقوق ومني چې د ځان لپـاره یـې غـواړي، دی چـې دعقـلي قوې او ارادې خاوند دی، او د دغو صفتونو په لرلو سره له نورو موجوداتو نـه توپیر لري د کومو پرنسپونو له مخې ژوند وکړي، چې ځان خـوښ او نیکمرغـه کړي، او په دغه ډول خپل طبیعت د بشپړتوب حد ته نور هم نژدې کـړي، دا ټول لازم کړي چې انسانان مجبور دي اخلاقي پرنسـیپونه ولـري، او د هغـو لـه مخې ژوند وکړي، او کنه ژوند به یې حیواني او بې ارزښته وي.

دغه اثر له دغو او دغسې نورو موضوع ګانو نـه بحـث کـوي او بحـث هـم پـه ساده ژبه کوي، که څه هم اخلاقپوهنه چې د فلسفې یوه څانګه ده له مجـردو

مفهومونو څخه غربېږي خو دغه اثر د دغسې مجردو مفهومونو د ښې پوهاوي لپاره د عملي ژوند مشخص مثالونه وركوي، ليكونكي يې دغه مطلب پـه نظر كې نيولی او وايي: چې (دغه اثر يوازې د پوهنتـون محصـلانو لپـاره نـه دی، د هرهغه چا لپاره دی چې غواړي د اخلاقي پرېکـړو پـه اړه چـې دی مجبـور دی هره ورځ يې بايد وكړي. ... مقصد يې دادی چې د لويو اخلاقپوهانو نظريې په منظم ډول په دغسې ژبه وړاندې كړي، چې زموږ دعصر تعليم كړي اشـخاص پرې پوه شي چې ليكـونكی يـې انـدروس ورګـا (Andrew C. Varga) لرغـوني مهال نه تر معاصر مهال پورې د اخلاقپوهنې پـه اړه د پوهـانو نظرونـه هـم پـه لنډ ډول بيان كړي او هم يې په انتقادي توګه ارزولي دي او په دغه ډول دغه اثــر يـــې نـــور هـــم ارزښـــتناک كـــړی دی، د فـــوردهم پوهنتـــون (Fordham University) د فلسـفې اسـتاد او د فلسـفې منـابعو د پروګـرام چلوونكی هم دی.

دغه اودغسې نورو اثرونو ته اوس خاصه اړتيا شـته، افغانـان د نـورو خلكـو پـه شمول د تحول په حال كې دي، دغسې تحول چې كلتورونـه د نـړۍ پـه سـويه متاثر كوي، عوامل يې د لويو او كوچنيو عامه رسنيو هغه تخنيكي وسـيلې دي چې اثر يې په ټوله نـړۍ حـس كېـږي، غـټ مثالونـه يـې تلويزيـون، كمپيـوټر، انټرنيټ، فيسبوک، يوټيوب، ټويټر او دغسې نورې وسيلې دي، چـې يـو پيغـام د نړۍ هر ګوټ ته د سترګو په رپ كې رسوي او يو عالم ډول، ډول مالومـات هم وركوي.

دا دغسې اثرناک پراخ تحول دی، چې زموږ لويه نړۍ يې وړه كـړې او ولسـونه يې سره دغومره نزدې كړي دی، چې ځينې اوس دغه پراخه نړۍ كلی بولي.

دغه تحول د تېرې پېړۍ د لومړيو لسيزو له پېښو نه پوره تـوپير لـري د تېـرې پېړۍ دغه لسيزه د سياسي انقلابونو جهـاني جنـګ، د كمونسـتي او فاشسـتي زورواكو نظامونو دوره وه، په داسې حال كې چې د دغې پېړۍ د پيل كلونـه د دموكراتيک نظامونو، د اقليتونو او ښځو د حقوقـو او ازادي دوره ده، چـې پـه دغې پېړۍ كې د نړۍ ټول وګړي له قانوني حقوقو څخه بهـره مـن شـوي دي،

دغه انکشاف چې د پرمختګ نښه ده، يوه پروسه ده چې د وخت په تېرېدلو سره به نوره هم پياوړې شي، او نور حيرانوونکی انکشافونه به هم له ځان سره ولري خو په برابر کې يې د خلکو غبرګونونه سره ډېر توپير لري په داسې حال کې چې د لويديځ په مخکې تللو هېوادونو کې ولسونه په عمومي ډول د جنګ، انسان وژنې، او حتی قانوني اعدام مخالف شوي دي، د ختيځې نړۍ په پرمخ تلونکو او په خاص ډول په اسلامي هېوادونو کې په عمومي ډول عقيده پالان عنعنه پالان، او ساتنپالان دغومره جزمې او بې رحمه شوي دي چې په خپلو کې هم ترور او وژل کوي.

البته دغه ډول وژنو په افغانستان باندې د شوروي اتحاد او بيا د امريکې له يرغلونو او داسې هم په عراق باندې د امريکې له يرغل نه وروسته شدت موندلی، خو دا د ټولو دينونو او حقوقي منشورونو پر خلاف عمل دی چې يو څوک دې د قانوني نظام له فيصلې او حکم نه پرته بل انسان ووژني، دا خو لا پر ځای پرېږده چې يو څوک دې هم خپل ځان ووژني او هم نور معصوم انسانان او مسلمانان د ښځو او ماشومانو په ګډونووژني په داسې حال کې چې د قرآن مجيد د النساء په سورت د درې نويم آيت ارشاد دی چې "که يو څوک يو مومن په قصدي توګه وژني تلپاتې ځای يې دوزخ دی، او د خدای تعالی غضب به پرې باندې او لوی عذاب به ورته تيار وي".

د دغو عملونو په اړه ډول، ډول نظرونه وړاندې کېږي او له ټولو نه دا مالومېږي چې د هغو عاملان د عقل، وجدان او اخلاق په بحران کې لتاړ دی، او مصلحانو ته سخته اړتيا ده، چې ورته ښودنه وکړي، او قانع يې کړي چې دا د انسان د کرامت پر ضد عمل دی او سالم انسان په هر حال کې د اخلاقي پرنسيپونو پر بنسټ عمل کوي او يو انسان چې د سالم وجدان، سالم عقل او سالم فکر خاوند وي دغسې عمل نه کوي ، پروفيسور ورګا وايي; چې وجدان د يوه عمل په سم توب او ناسم توب باندې زموږ د عقلي قوې قضاوت دی، البته وجدان تل په يوه حال نه پاتې کېږي او په وده کولو سره تغير کوي، خو "د وده کولو مانا زموږ د ټولو اخلاقي پرنسيپونو ازمېيل دي، د هغو تعديلول

چې ناسم دي، او دهغو منل چې سم دي، نـه د نـورو مقامـاتو لـه مخـې بلکـه زموږ د خپلې عقلي پوهې د درک له مخې".

موږ چې هـر چيـرې او پـه هـر حـال کـې اوسـو وجـدان راسره وي اوس چـې د همدغه جهاني تحول په اثر افغانان هم اغيـزمن کيـږي، او کلتـوري ارزښـتونه يې له تغير سره مـخ کيـږي دوی دغسـې اثـارو تـه چـې د وجـدان او عقـلي او اخلاقي قضاوت په اړه وي سخت ضرورت لري نو د پروفيسـور ورګـا دغـه اثـر په دغې چټک بدليدونکې نړۍ کې دعقـلي او اخلاقـي يـا ښـه انسـاني ژونـد د کولو په لار کې لارښود کيدلی شي.

(پای)

م.ح. کاکړ

دسمتبر ۲۰۱۴

د انسانتوب په اړه د اخلاقپوهنې پرنسیپونه

اندروس ورګا

سریزه

ځنګه چې د اخلاقپوهنې په اړه هرکال ډېر کتابونه راوځي، د دغه اثر د ضرورت په هکله باید یو څه وویل شي.

ما چې د اخلاقپوهنې د ښوونې په هکله ډېر داسې کتابونه لوستلي دي، زده کوونکو ته د درس په ورکولو کې له یوې ستونزې سره مخ شوی یم، چې هغه د دغسې یوه دقیق کتاب وړاندې کول دي، چې د اخلاقي موضوع ګانو اساسات پکې په منظم او منسجم ډول بیان شوي وي، د درسي کتابونو زیاتره د ډول، ډول اخلاقي سیستمونو یوه سروې بیانوي، او زده کوونکي پرېږدي چې خپلو اخلاقي تیوري ګانو ته په خپله انکشاف ورکړي، او د اعتبار وړ یې وګرځوي، دغه طرز په معمولي ډول د ستاینې وړ مقصد لپاره په نظر کې نیول کېږي، چې د عقیدې د تلقین د محصل په عقلاني ازادي باندې د بې لزومه فشار مخنیوی وشي، خو زما په تجربې سره د یوه ښه جوړ شوي اخلاقي سیستم رغول، که پوره ناممکن نه وي، ډېر ستونزناک وي، هغه هم د یوه مبتدي لپاره نو په دغه اثر کې کوښښ شوی، چې سترې اخلاقي مسئلې په ښه چوکاټ او په متوافق ډول وړاندې شي، په عین حال کې چې زده کوونکي آزاد وي، چې د مخالفو اوموافقو دلیلونو په نظر کې نیولو سره ځینې اصلونه ومني یا رد کړي.

سره له دې هم دغه اثر په دغه نیت نه دی تهیه شوی چې د نسبي ثنویت یا کاواکه ایډیا پر مخ بوځي چې وایي فرق نه کوي، موږ په خپل چلند کې د کوم اخلاقي پرنسیپ رعایت کوو، یوازې دغومره چې موږ متوافق اوسو، دلته استدلال شوی، چې د ښه او بد ترمنځ توپیر موجود دی، چې ټول پرنسیپونه سم نه دي، او چې دا ډېر فرق کوي، چې موږ په خپلو شخصي او عامه چارو کې دکوم ډول اخلاقي سیستم رعایت کوو، دلته د افاقي اخلاقیاتو د شته توب په اړه هم یو ټاکلی دریځ غوره شوی، داسې هم د یوه معقول اخلاقي سیستم په غوره کولو کې

د طبيعـي قـانون ميتـود غـوره شـوی دی، د دغـه اثـر اصـلي مقصـد دادی; چـې وښودله شي، چې اخلاقيات د انسان په طبيعت ډډه کوي، خو د انسان د طبيعت اوږده مطالعه د انسان فلسفې دسپلين ته پرېښوول شوې ده.

دغه اثر يوازې د پوهنتون د محصلانو لپـاره نـه دی، د هرهغـه چـا لپـاره دی چـې غواړي د اخلاقي پرېکړو چې دی مجبور دی، هره ورځ يې بايد وکړي.

دغه اثر د کوم ابتکاري سيستم د وړاندې کولو ادعـا نـه لـري مقصـد يـې دا دی; چې د سترو اخلاقپوهانو نظر يې په منظم ډول په دغسې ژبه وړانـدې کـړي، چـې زموږ د عصـر تعليم کړي اشخاص پرې پوه شي.

که په دغه کتاب کې کوم نوی شی وي، هغه د بيان طرز دی، نظر دې تـه چـې د محتوياتو په اړه وي، دغه اثر د طبيعي قانون د ډېـرو اخلاقيـاتو لـه نظرونـو څخـه متاثر دی، او دغه تاثر ځينې وخت زياتره د توحيدي علم په شکل وي، چـې هغـه د ډېرو لوستلو او مطالعاتو نتيجه ده نظر دې ته چـې هغـه يـوه يـا بـل مؤلـف تـه منسوبه وي.

لومړی څپرکی
د اخلاقپوهنې موضوع

انسان پوهانو، او تاریخپوهانو ډېر مالومات ټول کړي، چې ښیي د ښه او شر موضوع هغومره پخوانۍ ده، لکه انساني نژاد چې دی، د سلوک مفصلې مقررې چې د ښه عمل سپارښتنه کوي او بدعمل منع کوي، په لرغونو مهالونو کې موجودې وې، په ډېرو لومړنیو کلتورونو کې مذهبي او مدني موضوع ګانې هغسې په څرګنده ډول سره بېلې نه وې، لکه زموږ په وخت کې چې دي دولت کوښښ کاوه، خپل رعیت هم له مذهبي او هم له مدني اړخ نه ښه وروزي، چې ښه شخصیتونه ووسي، هغه وخت دغه دواړه سره یو وو، ښه شخص په دې مانا و، چې د خدای تعالی یا خدایګوټو د قانونو رعایت وکړي، د بېلګې په ډول یو ښه یهود هغه و، چې د یهوه (Yahweh) قانونو اطاعت وکړي.
لرغونو متفکرانو او قانون جوړوونکو په غالب احتمال د ښه ماهیت انعکاس کاوه، داسې هم په هغو عواملو په خاص ډول چې د انسان لپاره ښه څه دي، اخلاقپوهنه په دغه ډول له عصري فلسفې یا حتی له لرغوني څخه نه پیل کېږي. خو دغه اصطلاح Ethics (ایتکس) له هغو مطالعو څخه پیدا شوې،

چې يونانيانو ورته انکشاف ورکړی دی، د ايتکس د اصطلاح ريښه ايتوز (Etose) يوناني کلمه ده، چې مانا يې دود دی لومړنيو يوناني فيلسوفانو درک کړه، چې ځينې دودونه له نورو نه ډېر پائېدونکي او نه تغير ليدونکي دي، او دوی ځانونه مکلف وګڼل چې د تغير منونکو د دودونو (د کاليو اغوستلو، فېشن کولو او د قومي ډلو له خوا دبېلو خوراکي ښېزونو برابرول او داسې نور) او د پائېدونکو دودونو (لکه په وعده وفا کول، رښتيا ويل، د نورو د ملکيتونو او ژوند رعايت کول، او داسې نور) ترمنځ توپير مطالعه کړي، دوی د سلوک د با ثبات طريقو مطالعه اتيکا (Ethica) ونوموله چې د انګريزي اصطلاح ايتکس (Ethics) له هغې نه راوتلی دی.

اخلاقپوهنه هغه علتونه څېړي چې ولې ځينې عملونه په عمومي ډول ښه يا بد، مجاز يا ممنوع دی، داسې ښکاري چې هغه غواړي دغې پوښتنې ته ځواب ووايي چې د عمل په ماهيت کې داسې څيز شته، چې سم توب يا ناسم توب ټاکي، يا چې د هغه پر خلاف د رښتين توب يا نارښتين توب مفهوم په عمل کې له باندې څخه ټاکل کېږي.

د لرغوني روم فيلسوفانو چې په عمومي ډول د لرغوني يونان د فيلسوفانو په لار تلل د ايتکس يوناني کلمه په لاتين واړوله، د ايتوز (Ethos) لپاره لاتيني کلمه مورز (Mores) نوميږي بيا نو ايتکس په لاتيني ژبه کې فيلاسوفيه موراليس (Philosophias Moralist) شوه او د انګريزي مورالیتي (Morality) يا اخلاقياتو له هغې څخه راووت. ايتکس يا اخلاقپوهنه به د انساني کړو د رښتين توب يا غلط توب مطالعه وګڼله شي.

مثبت او معياري علوم

ددې لپاره چې د اخلاقو د مطالعې ماهيت څرګند شي، موږ بايد پوه شو، چې هغه د اخلاقپوهنې په کوم ډول پورې اړه لري، د عمومي او منلې شوې عنعنې له مخې علوم يا مثبت (Positive) يا معياري يا نې نورماټيو (Normative) دی.

مثبت يا بيانيز ساينسونه د څيزونو، يا پېښو بيان کوي، خو په خپلو موضوع ګانو باندې قضاوت نه کوي، هغه د ښه يا بد له موضوع ګانو سره سر او کار نه لري. فزيک، کيميا، بيالوجي د مثبت ساينس بېلګې دي، نورماتيو ساينسونه له بلې خوا له قانونو، نورمونو، يا معيارونو څخه بحث کوي، چې په هغو سره د هغو د څېړنو په موضوع ګانو قضاوت کېږي، نورماتيو ساينسونه د قضاوت يا حل لپاره قانونونه باسي او دستور ورکوي، بديعيات يا ښکلا پېژندنه د بېلګې په ډول له هغو نورمونو څخه بحث کوي، چې د هغو له مخې موږ د درک په څيزونو قضاوت کوو، چې هغه ښکلی دی يا کرغېړن.

منطق دغه معيارونه ټاکي چې د هغو له مخې موږ قضاوت کوو، چې کوم ډول استدلال سم دی يا نه دی، اخلاقپوهنه په نورماتيو يا معياري ساينس پورې اړه لري، په دې چې هغه معيارونه ازميي، او د اعتبار ګرځوي چې په هغو سره موږ قضاوت کوو، چې زموږ عملونه سم دي، يا ناسم.

نورماتيو ساينسونه نه يوازې د نورمونو او قانونو له عملي تطبيق سره سر او کار لري، له هغې اساسي مسئلې سره هم سر او کار لري، چې ايا دغه نورمونه سم دي، او هغه به څنګه تطبيق شي.

د اوس مهال په ليکنو کې د اخلاقي نورمونو د اعتبار مطالعه په ميتا ايتکس (Meta-ethics) يادېږي.

دوهم څپرکی
ښه توب په عمومي ډول

ددې لپاره چې پوه شو، چې په انساني علومو کې ښه یا بد څه مانا لـري، ګټور به وي چې د ښه کلمه وڅېړو.
تر هرڅه د مخه موږ باید په عمومي ډول وکسو چې اصطلاح ګـانې او کلمې څه ځیز تمثیلوي، هغه سمبولونه دي او د یوه ځیز تمثیل کوي، چې هغه واقعیت یا حقیقت دی د انسان دماغ زموږ د نړۍ په شا وخوا ګرځـي، دغه حقیقت کشفوي، او په ډېرو ځیزونو پوهېږي، څنګه چې موږ له یوه او بل سره پوهاوی کوو، موږ د هغو ځیزونو لپاره چې پرې پوهېږو کلمي یا اصطلاح ګـانې راوړو د یوه ماشوم یا رسیدلي کس کلمې د هغـه د دغه واقعیت د پوهې په ودې سره وده کوي.
زموږ د شاوخوا ځینې ځیزونه په اسانۍ درک کېدلی شي، لکه کور، مڼه او خښته موږ دغه کلمې په اسانۍ پېژندلی او بیانولی شو، خو ځینې داسې واقعیتونه هم شته چې په اسانۍ تعریف او بیان کېدلی نه شي، لکه هغه چې د بېلګې په ډول د "وفا پال"، "عادل""ښکلا" او "ښه" لپاره راوړل کېږي سره له دې هم موږ دغه کلمې ډېرې یادوو، او د هغو په کارولو سره یوه مانا په غوڅ ډول په نظر کې لرو، د دغو کلمو شاته څه واقعیت پروت دی؟ ایا موږ ټول

عين مانا په نظر کې لرو، يا له هغو نه مو مطلب د واقعيت بېل شکلونه دي؟ داسې ښکاري چې له دغه واقعيت سره سره چې دغه کلمې په اسانۍ تعريف کولی نه شو ځينې ګډ عناصر شته دي، چې دغه اصطلاح ګانې د هر چا له خوا ورته راجع کېږي.

موږ په دغو کلمو سره يو څه مانا په نظر کې لرو، او يو دقيق تحليل د دغو کلمو شاته واقعيت ښکار کولی شي، "ښه" ممکن زموږ د خبرو يوه ډېره عامه کلمه وي، او څنګه چې د انسان د کړو ښه توب او بدتوب د دغه اثر موضوع ده، موږ اړ يو ددې لپاره چې د هغه په مانا پوه شو، د دغې کلمې تحليل وکړو، د دغې څېړلې پروسې په بهير کې به ګټور وي چې د "ښه" ډېره عامه مانا ومومو، او وروسته وڅېړو چې د دغو انساني کړو په تړاو له ښه څخه مطلب څه دی.

د "ښه" د اصطلاح کارولو دوه بېلې لارې:

۱- موږ د "ښه" له صفت څخه د دوه ځيزونو په تړاو کار اخلو موږ وايو، چې يو ګاډی ښه دی; له ښې هوا، ښو خوړو او داسې نورو څخه غږېږو يو بزګر به ووايي; چې باران ښه دی، خو هغوی چې غواړي د مېلې لپاره ووځي، وبه وايي; چې باران بد دی، که ته غواړې چې د سکې کولو لپاره لاړشي، ته به د ډېرې واورې اورېدل ښه وګڼې، خو هغوی چې اړ دي په واوره کې موټر وچلوي، ورته به بد ووايي.

نو داسې ښکاري چې موږ د ښه کلمه په نسبي ډول يادوو، موږ له يوه عمل يوه ځيز او يوې پېښې څخه د کوم طبيعي يا په خپله اراده غوره شوي مقصد لپاره کار اخلو، او دا چې له موږ سره خپلې موخې ته په رسېدلو کې مرسته کوي، ښه يا بد وايو; بزګر به ووايي، چې باران ښه دی، په دې چې هغه د فصل په رسېدلو کې ورسره مرسته کوي، هغه د هغه د غنمو يا جوارو د پوره حاصل په ترلاسه کولو کې ورسره مرسته کوي، له حد څخه ډېر باران به بد وي ځکه چې هغه به يې فصل وروست کړي، د فصل په تړاو څه ځيز د باران لازم مقدار د باران "ښه والی" ټاکي؟ داسې ښکاري، چې هغه د يوه خاص

فصل د طبيعت په ارتباط ټاکل کېږي، د بېلګې په ډول غنم تر شولو نه لږ باران ته اړتيا لري، د ښه د عامې اصطلاح دغه تحليل موږ ته دغه پايله په لاس راکوي، چې د يوه څيز يا يوې پېښې ښه والی کله کله له طبيعت سره مطابقت کوي، چې د هغه له ودې يا د هغه له بشپړتوب سره مرسته کوي، چې د خپل ظرفيت پوره حد ته ورسېږي نور عملونه او څيزونه له يوه ټاکلي طبيعت سره جوړ نه راځي، ورته تاوان اړوي او وده يې دروي دغو څيزونو يا عملونو ته موږ "بد" وايو.

کله چې کومه موخه غواړو، ترلاسه کړو، طبيعي نه وي، چې موږ په خپله غوره کړې وي، د بېلګې په ډول موږ غواړو د سکې لوبه وکړو د سمندر په سفر لاړشو، ډېره واوره يا کافي باد موږ ښه ګڼو، په دې چې هغه دغو موخو ته د رسېدلو لپاره له موږ سره مرسته کوي.

کوم هغه واقعيتونه چې زموږ مخه نيسي چې دغو موخو ته ورسېږو لکه له صفر نه پورته تودوخه، يا توپان بد ګڼل کېږي.

داسې هم موږ د دغسې څيزونو لکه ماشينونو، کورونو، پلونو او داسې نورو طرح جوړه وو، د لازمي ټوټو، يا عملونو، د موټر کاربوريټر، د يوه تيرې توګوونکی مهارت، چې له دغې طرح سره برابر نه راځي، رد کوو، او بد يې ګڼو.

پورتنی تحليل راڅرګندوي، چې ځينې څيزونه او عملونه ښه ګڼل کېږي، په دې چې هغه د طبيعي يا غوره شوي مقصد ته د رسېدلو لپاره وسيله وي.

له موخې يا مقصد سره د عمل يا د يوه څيز د ارتباط واقعيت ښه ګڼل کېږي، موږ د ښه اصطلاح په نسبي ډول، نه په مطلق ډول استعمالوو، په دې چې موږ د يوې پېښې يا يوه څيز ښه والی د يوه څيز په تړاو ګڼو نه د هغه د ماهيت له فتحې.

۲- داسې هم موږ د "ښه" اصطلاح بې له دې چې د يوه بل څيز په تړاو وي، يانې چې موږ ځينې څيزونه د هغو د ماهيت په تړاو وينو نه د يوه بل څيز په ارتباط، ورته ښه وايو، د بېلګې په ډول يو فصل چې په خپل ټول ظرفيت وده

وکړي، ښه فصل ورته وايي، د منې یوه ونه چې ډېرې ښې منې ورکړي، بې لـه دې چې د څښتن عایدونه یې په خرڅولو کې په نظر کـې ونیسـو د ښـې منې ونه ګڼو، هغه وخت چې یو څیز خپل پوره ظرفیت واقعي کوي، د هغـه د شـته والي بشپړتوب ته ښه ویل کېږي.

په بله ژبه، دا د یوه څیز د طبیعت یا د ډیزاین د بشپړوالي د واقعیـت صـفت دی، چې هغه ښه کوي، کله چې یو څیز خپل پوره ظرفیت یا اسـتعداد واقعـي کړی وي، مکمل (Perfect) ګڼل کېږي، چـې دا د بشـپړتوب بلـه کلمـه ده. د (Perfect) کلمه د لاتین له Perfectms څخه راوتلی ده، چې مانایې "ټول جوړ شوي، یا پوره جوړ شوي.

په پای کې ویلی شو، چې مخکینی تحلیل ښیي چې د "ښه" اصطلاح په نسـبي یا مطلق ډول کارول کېږي یانې یو څیز یا یو عمل د خپل مقصـد یـا یـو څیـز د خپلې پوره ودې یا کامل کېدلو په تړاو ښه ګڼل کېږي.

دریم څپرکی

اخلاقي ښه توب

د ښه اصطلاح له تحلیل نه وروسته اوس موږ کولی شو، د انسان په کړو کې د هغه د مفکورې مشخص تطبیق وګورو، ځکه چې زموږ د دغه اثر موضوع ښه او بد دي، چې په انسان کې موندل کېږي.

کله چې موږ دغه کلمه د انسان په اړه یادوو، هغه بېلې ماناګانې لري، د یوه شخص په اړه ویلی شو، چې هغه ښه لوبغاړی، ښه اشپز یا ښه جراح دی، یا دا چې موږ په ساده ډول وایو، چې هغه ښه سړی دی، څه وخت چې موږ پوښتل کېږو، چې ایا یو نامتو لوبغاړی ښه سړی دی، موږ پوهېږو چې د یوه ښه سړي او ښه لوبغاړي ترمنځ توپیر شته، یو ښه لوبغاړی یا یو ښه جراح به ښه انسانان وي، خو دوی به له دې امله چې په خپلو څانګو کې یې خاص مهارت ښوولی وي، حتمي نه ده، چې هغوی به ښه انسانان هم وي.

موږ پوهېږو چې که دوی ښه انسانان وګڼو دوی باید څه نور صفتونه هم ولري، څه وخت چې موږ یو څوک د ښه سړي په نامه یادوو ، مقصد مو دادی; چې هغه ښه انسان دی په انسان پالنه کې ښه دی، نه یوازې د انساني طبیعت په یوه یا بل کسب کې د غه خاص انساني ښه توب اخلاقي ښه توب دی.

کوم څيزونه يو شخص په اخلاقي لحاظ ښه کوي؟ يو څوک په اخلاقي لحاظ نه ښه او نه بد زېږېدلی دی، دی د لويېدلو په بهير کې د ښه يا بد کړو په کولو سره ښه يا بد لګېږي په نتيجه کې که موږ وغواړو چې د انساني ښه توب سرچينې ته لاړشو يا په بله ژبه، د هغه اخلاقي توب جوړوونکي عامل ته لاړشو، موږ ته ښايي د انساني عمل تحليل وکړو، د هغه، هغه خاصيت او صفت ومومو چې هغه ښه کوي.

موږ د انساني کړو رښتين توب يا غلط توب څنګه ټاکلی شو؟ د ښه اصطلاح ښه توب مخکينۍ مطالعه به په دغې وظيفې کې له موږ سره مرسته وکړي، چې په دغې څېړنې کې هم د اخلاقي ښه توب لپاره له هغې طريقې نه کار واخلو چې په اخلاقي لحاظ د ښه اصطلاح په کتنه کې مو ترې نه کار اخيستلی وه، ځينې عملونه لکه رښتين توب، په وعده وفاکول، د وظيفو ترسره کول په عالمي ډول ښه يادېږي، په دې چې هغه د پوره انساني طبيعت له مفکورې سره سر خوري، ځکه چې دغه عملونه په يوه شخص کې رښتينی انسان پالنه پياوړې کوي، په دغو عملونو کې دغسې خاصيت شته چې د انسان له کامل توب سره مرسته کوي، چې موږ بيا له يوه رښتياني انسان نه غږېدلی شو، نه دا چې هغه په خپلو کړو کې "نا انسان" وي اوس پوښتنه دا ده; چې د انسان دغه کامل توب، پوره توب، او بشپړتوب څه څيز دی؟

ټول اخلاقي سيستمونه چې له لرغوني مهال زموږ تر دغه وخت پورې غورېدلي دي، د هغه په انسانتوب کې د انسان د پوره توب او کامل توب په اړه ډول ډول فکرونه وړاندې شوي دي، دغه ډول، ډول فکرونه په اساس کې دا چې انسان څه څيز دی، د خپل پوهاوي او تيوري يا نظر انعکاس کوي، که انسان په عمده ډول د احساس موجود وي، بيا نو هر هغه عمل چې د احساس خوند توليدوي، په اخلاقی لحاظ ښه وي، په دې چې هغه انسان په خپل انسانتوب کې بشپړ کړي، او کامل وي او که انسان په اصل کې عقلي او اجتماعي موجود وي، بيا نو د هغه کړه، چې عقلاني چلند او له خپلو ملګرو

سره د همغږۍ ژوند ته وده ورکوي له اخلاقي نظر نـه ښـه عملونـه دي، ځکـه چې هغه په هغه کې رښتينی انسانيت پياوړی کوي.
اخلاقي طرزونه يا سيستمونه پـه دې اړه چـې انسـان څـه مانـان لـري؟ د بېلـو فکرونو په وړاندې کولو سره توپير کوي، په نتيجه کې دا پرنسيپونو د پوهـاوي لپاره د انسان سمه فلسفه يو مهم او لازمي عنصـر دی.
د ځينو فيلسوفانو خاصه طريقه انسان داسـې ګڼـي چـې معيـار يـا نـارم وضـع کوي، چې په هغه سره د يوه عمل ښه توب يا بد توب ټاکل کېـږي، بيـا نـو پـه دغه مفهوم سره د اخلاقي نارم، معيار مانا د انسان له عمل سره پرتلـه کېـږي، او په دغه ډول د يوه عمل ښه توب يـا بـدتوب ټاکـل کېـږي، مـوږ پـه ورځنـي محاوره کې د ميزان د بېلو معيارونو له استعمال سره اشنا يو موږ د اوږدوالي، وزن، حجم، تودوښې او داسې نورو لپاره له بېلو معيارونو څخه کـار اخلـو، کـه څه هم د يوه ميزان او کوم طبعي واقعيت (Fact) ترمنځ به څه تـړاو وي، مـوږ پوهېږو، چې هغه معيارونه چې موږ يې نن ورځ استعمالوو، په اجتماعي مقاولو (Conventions) ولاړ دی، لکــه د يــوه فــوټ اوږدوالــی د ميتريــک يــا انګلوساکسون معيارونو په اړه بين المللي موافقتونه موجود دي، او په امريکـې کې د معيارونو ځانګه له قبول شويو معيـارونو سره د يـوه شـکل قبـولي يقينـي کوي.
دغه مسئله چې د اخلاق معيار يا ميزان په اجتماعي مقاولې يا په کوم طبيعي واقعيت ولاړ دی، د بشـر د اخلاقي ژوند لپاره اسـاسي دی، او د اخلاقيـاتو پـه محورې مسئلې پورې اړه لري، د دغې پوښتنې ځواب د يـوه کـس د مفکـورې انعکاس کوي، چې انسان څه راز موجود دی.
د دې لپاره چې د اخلاقياتو سم معيار وڅېړو موږ به لوی معيارونه يـا طرزونـه وګورو، ځکه چې هغه د پوهاوي شرح کوي، چې کوم عمل د اخلاق له نظر نـه سم دی، موږ به د هغو پياوړي او ضعيف ټکی بيان کړو، ددې لپاره چـې مـوږ د اخلاقياتو په اړه خپل پوهاوی زيات کړو، او بيـا هغـه نـارم شرح او د اعتبـار وړ وګرځوو، چې موږ ته د انساني کړو رښتين توب يا غلط توب روښانه کوي.

ځلورم څپرکی
انساني عمل

پخوا له دې چې بېل اخلاقي سیستمونه تر کتنې لاندې ونیسو، موږ باید وګاکو چې د اخلاقي ښه توب یا بدتوب لپاره چېرته وګورو انسانان په اخلاقي لحاظ ښه یا بد نه دي پیدا شوي، خو دوی د ودې او انکشاف په بهیر کې د ښو یا بدو کړو په کولو سره ښه یا بد کېږي نو داسې ښکاري چې ښه توب یا بدتوب ترڅه حده د انسان په عمل کې نغښتی دی.
له دغې مشاهدې څخه داسې ښکاري چې د انسان د عمل جوړښت او طبیعت د اخلاقیاتو لپاره زموږ په لټون کې اساسي اهمیت لري فلسفې سیکالوجي له دغې موضوع څخه بحث کوي; دلته به موږ یوازې د هغه موندنې په لنډ ډول بیان کړو، د دغې موضوع د اوږدې کتنې لپاره موږ باید د انسان سیکالوجي "ساهپوهنه" یا فلسفي ته مخه وکړو.
انسان له ځلور بولو نه په خاص ډول د عقل او ازادي ارادې په استعدادونو سره توپیر لري ځینې عملونه چې موږ یې ترسره کوو، په خصوصیاتو کې د حیواناتو له عملونو څخه فرق نه کوي، ځکه چې دغه عملونه د عقل او ازادې ارادې تر نفوذ لاندې نه دي، د بېلګې په ډول غیر ارادي عملونه، یا هغه عملونه چې انسان پوره بلې خوا ته وګرځوي، په خاص ډول انساني کړه نه دي، په دې چې عقل او ازاده اراده د هغو د رامنځته کېدلو علتونه نه دي.

انسانان ډېر داسې عملونه کوي، چې هغه خصوصيتونه لري، چې حيوانـان يـې ترسره کوي لکه خوړل، اوربېدل، له درد نه تښتېدل، يـا د خونـد لټـول دا ټـول داسې ښکاري چې هغه په حيوانانو او انسـانانو کـې سره ګـډ دي، خـو انسـاني عمل د عمل د پوهې او په ازادۍ سره د عمل د ترسره کولو له امله له حيـواني عمل نه توپير کوي، حيوانان په داسې حال کې چې يو څه علـم او شـعور لـري "چې په اصل کې ځينې علم او لږ څه ناځرګنده شعور دی، چې د انسان خپـل شعور نه توپير لري".

د دوی عملونه په طبيعي غريزې يا غوښتنې سره تړاکل کېږي، يـو وړی حيـوان چې خواړه وومي خوري يې خـو پـه هغـه حـال کـې چـې تـر هغـه نـه پيـاوړې غوښتنه يې "چې له درد يا وهلو څخـه ډډه وکـړي" لـه خوړلـو نـه منـع کـوي، څاروي په انعام او جـزا پـه خونـد او درد سره روزل کېـږي او مقيـد يـا عـادي کېږي، خو دوی په عقلي لحاظ زده کړه نه کوي.

نو مشخص انساني عمل هغه دی چې انسان ترې نه خـبروي، او پـه ازادی يـې عملي کوي، هېڅ داسې انساني عمل نه شته چې د مقصد په اړه يـې پوهـه نـه وي، ځکه چې انسان کېدل په دې مانا دي، چې په عقل اداره شي، داسـې هـم پوهه د ازادي د تمرين لپـاره اسـاسي ده، پـه دې چـې رښـتيانی ازاد انتخـاب زموږ د ازادې ارادې له انتخاب نه پرته نه شـته دی، لـه هغـې پـوهې نـه پرتـه چې بايد عقل يې ولري، اراده ړنده وي، څه وخت چې موږ پـه انسـاني طريقـې سره عمل کوو، لومړی موږ د خپل د عمل د مقصـد درک کـوو، او بيـا پـه ازاد ډول هغه ترسره کوو.

دا پوهه او ازادي ده، چې موږ په عمل لاس بری کوي، عمل پـه رښـتياني ډول په خپله زموږ دی او دهغه لپاره موږ مسئول يو مسئوليت لـه پـوهې او ازادۍ نه ولاړېږي، څنګه چې اخلاقيات او په مشخص دول ښه توب په رښتياني ډول په انساني عمل کې ځای لري، له دې نه داسې ښکاري چـې د انتخـاب ازادي او له هغې نه را ولاړ مسئوليت د اخلاقياتو مخکيني شرايط دي.

پنځم څپرکی

جبر او اختیار

دا منطقي ده چې وویل شي چې له اختیار یا دغوره کولو له ازادي نه پرته مسئولیت نه شته.

خو ایا دا مسلمه ده، چې انسان د دې قابلیت لري، چې د عمل له څو انتخابونو څخه یو په ازاد ډول غوره کړي؟ د جبری یا معینیت (Determinism) له مخې انسان له ټولو ظواهرو سره سره بیا هم په خپلو کړو کې ازاد نه دي، پخوا له دې چې دازادي او جبر په اره په دلایلو بحث وکړو، دازادي او جبر مفهومونه به واضح کړل شي، ددې لپاره چې د نه پوهاوي مخه نیول شوې وي.

ازاده اراده:

د علیت اصل وایي چې له یوه مناسب علت نه پرته هیڅ عمل یا نتیجه تولیدېدلی نه شي، او دا چې بې علته پېښې هیڅ نشته د انتخاب د ارادې مانا دا نه ده چې ازاد عملونه علتونه نه لري مانا یې دا ده، چې اراده د یوه عمل دعلت په توګه دغه قدرت لري، چې خپل ځان وټاکي، په دې چې هغه دغه توان لري چې د عمل بېلې لارې غوره کړي یا دغه استعداد لري، چې په ځینو حالاتو کې د یوه عمل له کولو نه ډډه وکړي.

ازادي په عمومي ډول د اجبار نه شته والی دی، خو دا يوازې د ازادي منفي اړخ دی "ازادي له"; د هغه مثبت اړخ "ازادي لپاره" تل مقصد ته د رسېدلو په لور په نظر کې نيول شوی عمل د اجرا لپاره دا نرمي د سملاسي زيات لګښت اماده کوي.

اجبار ممکن فزيکي، روحياتي يا اخلاقي دی، د فزيکي يا جسمي اجبار نه شته والی د په خپل سر يا بې اختياره ازادي په نامه يادېږي يو سپی هغه وخت "ازاد" وي چې شاوخوا ګرځي، او تړلي نه وي، هغه وخت چې يو مجرم په بند محکومېږي، موږ وايو; چې هغه خپله ازادي له لاسه ورکړې ده، مانا دا چې بې اختياره ازادي يې بايللې ده، ځکه چې هغه ازاد ګرځېدلی نه شي، او له زندان نه وتلی نه شي.

د سيکالوجيکي يا ذاتي اجبار نه شته والی د سيکالوجي ازادي، يا دانتخاب ازادي په نامه يادېږي.

دا د ازادۍ ارادې جوهر دي او دا په عمومي ډول په همدغې مانا پېژندل شوي دي، دغه ازادي د مسئوليت بنسټ يا سرچينه ګڼله کېږي، په دې چې دغه ازاد عمل پر هر هغه شخص پورې اړه لري، چې يې ترسره کړي، او له کولو نه يې ډډه کولای شوه، ويل کېږي، چې ښاروي دغه ذاتي سيکالوجيکي ازادي نه لري، ځکه چې ازاد کړه په هغه چا اړه لري، چې ترسره کړې يې وي، په داسې حال کې چې له کولو څخه ډډه کولی شوه. ادعا کېږي چې ښاروي دغه ډول ذاتي سيکالوجيکي ازادي نه لري ځکه چې دوی خپلو طبيعي غريزو او قوتونو له امله اړ دي، چې ځينې کړه وکړي، يو وږی سپي د خپل طبيعي ميل له امله مجبور دی، د موجودو خوړو په خوړلو سره خپله لوږه رفع کړي، خو يو وږی سړی له خوړلو څخه ډډه کولی شي، دی حتی اعتصاب کوي، او له لوږې څخه ځان مرګ ته سپاري.

د ذاتي اجبار نه شته والی د ازادي منفي اړخ دی، د هغه مثبت خصوصيت د ارادې هغه قابليت بيانېدلی شي، چې څه وخت د عمل کولو ټول شرطونه موجود دي، په بېلو طريقو عمل کوئ، د عمل کولو څخه ډډه کوي، يا د عمل

ترسره کولو د تمرين ازادي نومېږي په دغه ډول له يوه عمل څخه په ارادي ډول ډډه کول يو ازاد انتخاب دی، او هغه موږ ته منسوب کېدلی شي، په ورځنۍ محاوره کې موږ هغه ته د عمل حذف وايو څرګنده ده، چې موږ د ارادي حذفونو چې موږ يو عمل کولی شو، او مجبور وو، چې ويې کړو، مسئول يو، د بېلګې په ډول يو کس د خپلې ماليې د نه ورکولو يا د خپل سمستر د مقالې دنه ليکلو مسئول دی.
کله چې غواړو يو عمل وکړو، موږ زياتره وخت د څو انتخابونو چانس لرو، لکه د ماسپښين دمې کولو لپاره پلان جوړول، سينما ته تلل، لوبه کول، ټنګ ټکور اورېدل او داسې نور د ډېرو انتخابونو ترمنځ د يوه انتخاب غوره کول د مشخص توب ازادي نومېږي.
د اجبار د پخوانيو فورمونو نه برسېره موږ له اخلاقي اجبار نه هم غږېدلي شو. يو قانون چې يو ګرځندوی اړکوي د هغو مالونو ماليات ادا کړي، چې يې دباندې رانيولی و، د هغه دغه قابليت له مينځ څخه نه وړي، چې دغه څيزونه پټ کړي او د ګمرک محصول ورنه کړي، خو دی "ازاد" نه دی، چې دغه کار وکړي يانې دی په اخلاقي لحاظ ازاد نه دی، که هغه قانون چې دغه محدوديت يې هغه وضع کړئ، ګرځندوی ازاد کېږي، چې دغه څيزونه "د محصول له ورکولو نه پرته" راوړي، د دغه ډول ازادي مانا د اخلاقي اجبار نه شته والی دی، او هغه د اخلاقي ازادي يا د خپلواکي ازادي نومېږي، چې له سيکالوجيکي ازادي څخه ازادي ده، يوه مستعمره هغه وخت ازاده کېږي، چې هغه د استعماري هېواد له قانون څخه خپلواکه شي.
هغه وخت چې موږ له اجتماعي او سياسي ازادي نه غږېږو موږ په عادي ډول هغه د اجتماعي شرطونو بې لزومه فشارونو د نه شته والي په نامه يادوو; لکه د طبقې يا نژاد امتيازونه، يا د يوه سياسي ګوند، يا د يوې ډلې خلکو حاکميت دغه ازادي بايد د دغې "اصطلاح" له فلسفې مفهوم سره ګډ نه شي.

جبر :

د مسئولیت او اخلاقیاتو مخکینی شرط د انتخاب ازادي یا سیکالوجیکي ازادي ده، جبر د دغسې ازادي شته والی نه مني او وایي چې له ټولو ظواهرو سره سره موږ په خپلو کړو کې ازاد نه یو، بلکه د ډېرو عواملو له امله اړ یو یوازې په یوه مشخص ډول عمل وکړو.

بیالوجیکي جبر یا معینیت وايي: چې وراثت یانې هغه ډول بدن چې موږ یې لرو، دخپلو ټولو فزیالوجیکي تعاملاتو او بیالوجیکي قوانینو سره زموږ ټول عملونه ټاکي دا چې موږ څنگه چلند کوو، زموږ په بیالوجیکي جوړښت پورې اړه لري د سلوک ډېر متخصصان په تېره سکنر (B.F. Skinner) استدلال کوي، چې چاپېریال زموږ چلند ټاکي او د یوه مشخص کرکټر او چلند ټول د اجتماعي او فزیکي ماحول محصول دی، نو مسئولیت او اخلاقیات په دغه نظر سره هېڅ مفهوم نه لري، هیڅ څوک باید د خپلو کړو له امله جزا ونه ویني، خو هغه دې لا په ښه ماحول کې وي، دغسې ماحول چې چلند ته به یې تغیر ورکړي، دده په ژبه "دا د انساني چلند د تجربې تحلیل په طبیعت کې ده چې هغه باید هغه وظیفې له مینځ څخه یوسي چې پخوا یوه خپلواک کس ته منسوبې وې او هغه دې یو په یو کنټرول کوونکي چاپېریال ته نقل کړي."

د دغه نظر یا تیوري له مخې انسان د چاپېریال له خوا په مهارت سره اداره کېږي او د هغه چلند یا سلوک د ماحول د دغو ټولو اغېزو ټولگه ده.

زیگموند فروید(Sigmund Freud) بیا دغه تیوري وړاندې کړه چې بې اختیاره یا لا شعور (Subconscious) زموږ په عملونو باندې ټاکوونکی رول لري او د انتخاب ازادي هسې یو نوم دی، تحلیلي سیکالوجې زموږ دعملونو په پټو علتونو باندې رڼا اچولی شي، سیکالوجیکي جبر تایید وي، چې طبعي میل زموږ دعملونو تر ټولو پیاوړی محرک دی، انسان یوازې دغه انسیاقونه یا طبیعي میلونه بیا بیا له نظر نه تېروي او تر ټولو پیاوړی محرک د عمل بهیر فیصله کوي محرک کله داسې پېژندل کېږي چې هغه د یوه شخص غوښتنه

وي، او پـــه دې ډول تـــر ټولـــو پیـــاوړې غوښـــتنه د انســـان عملونـــه اداره کوي.مذهبي جبر هغه نظر ته ویل کېږي، چې خدای تعالی د کایناتو بهیر دمخه ټاکلی د انساني عملونو په ګډون لږ تر لږه تر هغه حده چې د انسان تلپاتې قسمت ټاکلی شوی دی، دغه نظر د مخه ټاکل شوی.
(Predetermination) تیوري یادېږي خدای تعالی کله له قسمت (Fate) سره یو ګڼل کېږي او دغه تیوري پوره مبهمه کېږي په دې چې د تقدیر دماهیت څرګند تعریف شوی نه دی، او واضحه شوې نه ده، چې د تقدیر دکارونو مسئول څوک دی، په قسمت باندې عقیده په تقدیر اوړي یانې هغه عمل ته چې وايي ټولې پېښې د قسمت په زور پېښېږي او انسانان نه شي کولی د پېښو بهیر وټاکي.
د مذهبي معینیت ځینې ډولونه د خدای تعالی نه د وړونکو اشخاصو په عقیدې کې ښکاره کېږي چې دوی ټولې پېښې د خدای تعالی ارادې ته منسوبوي، نه هغومره د انسانانو بې اعتنا یا بې فکره ازادو عملونو ته.

د انتخاب شته والي ازادي:

د انتخاب ازادي معتقدان نه تاییدوي چې زموږ ټول عملوه ازاد دي د چاپېريال سیستم فزیولوجیکي وظیفې اجرا کول، ځینې ارثي خاصیتونه، ځینې سیکالوجیکي لکه داور اچولو نه کنټرول کېدونکی میل (Pyromania) دغلا کولو نه کنټرول کېدونکی میل (Kleptomania) روحیاتي یاعصبي مرضونه ممکن دغومره پیاوړي شي، چې یو شخص مجبور شي د خپل عمل ازادي له لاسه ورکړي، سره له دې هم دوی عقیده لري، چې انسانان په عمومي ډول په خپلو ډېرو عملونو کې ازاد او مسئول دی، د هغو په اړه چې یې په ارادي ډول او په پوهې سره ترسره کوي.
د ازاد انتخاب د موجودیت لپاره په معمولي ډول لاندې دلیلونه راوړل کېږي.

۱- د ازادي سملاسي خبرتيا. فلسفي سيکالوجي په دغه واقعيت ټينګار کوي چې ټول انسانان د ازادو تصميمونو نيغ شعور لري، موږ پخوا له عمل نه دغه ازادي په غاړه اخلو او د عمل د ترسره کولو په بهير کې له خپلې ازادۍ نه خبرتيا لرو، موږ پوهېږو چې موږ دغه توان لرو، چې د عمل د انتخابونو ترمينځ انتخاب وکړو، نېغه او دننۍ تجربه په دې مانا ده چې موږ دازادي د حقيقت د لومړي لاس مالومات لرو او دعقلي مطالعې لپاره موږ ته د ازاد انتخاب له تجزيې څخه زيات روڼ نزدې بل څيز نه شته او موږ له هغه سره له ډېر نزدې څخه ښکېل يو، کله چې موږ پرېکړه کوو، زموږ دخپلې ازادۍ پرېکړې په اړه فکر کوو او د دغې ازادۍ سملاسي تجربه موږ متيقين کوي، چې زموږ پوهه غلطه نه ده.

۲- دازادي غير مستقيم شعور دغه وينښتيا پخوا له عمل څخه د فکر کولو په واقعيت واضحه کېږي، موږ د پلوي توب او مخالفت دليلونه تلو ځکه چې موږ پوهېږو چې په نهايت کې دا په موږ پورې اړه لري، چې په يوه يا بل ډول پرېکړې ته ورسيږو.

۳- د شخصي مسئوليت عقيده ټول رسېدلي کسان د هغو کړو مسئوليت مني چې په خپله يې په ارادې او فکر سره ترسره کړي وي، هغومره چې ماشومان وده کوي د هغو دغه قابليت چې په ازادي انتخاب وکړي هم وده کوي او ورسره د دوی د مسئوليت احساس هم څرګندېږي، څنګه چې موږ د خپلو کړو مسئوليت منو په همدغه دول موږ نور هم د هغو د خپلو کړو مسئول ګڼو، په ټولنې کې ژوند دمسئوليت په همدغه احساس باندې ولاړ دی، او له هغه نه پرته منظمه انساني ټولنه به ممکنه نه وي.

۴- د ازادي دشته والي اتفاق په دې اړه عمومي اتفاق دی چې انسان ازاد دی دغه عمومي اتفاق په يوې ټولنې کې له څو واقعيتونو څخه ښکاره کېږي څنګه چې موږ د خپلو کړو مسئوليت په غاړه اخلو په نورو باندې هم موږ په دغه ډول قضاوت کوو، د بېلګې په ډول څه وخت چې موږ چور کېږو يا پر موږ حمله کېږي، موږ په غوسه کېږو حتی هغه کسان هم چې د مسلک له

مخې په جبر عقيده لري، دغسې عمل کوي لکه چې ازاد وي او په دغه عمومي اتفاق کې برخه اخلي د قوارې په ښودلو ، د عمل د کولو په طريقې په پلان کولو او داسې نورو حتى هغه تحليلي روحيات پوهان چې د فرويدي جبر نظر يې منلى هم وي دغسې اکټ کوي، چې انسانان ازاد دي ځکه چې دوى کوښښ کوي هغو ناروغانو ته د انتخاب ازادي يو څه اندازه بېرته ژوندۍ کړي، چې دوى په نه کنټرول کېدونکو عملونو سره زيانمن شوى وي.
يو څوک اعتراض کولى شي چې حتى د ټول انساني نظام ډېر عمومي اتفاقونه هم ناسم کېدلى شي، د بېلگې په ډول انسانان د اوږدې مودې په بهير کې په دې عقيده وو، چې لمر د مځکې شا وخوا گرځي خو د انتخاب ازادي د شعور يو بل شکل دى، دغه شعور په پوره داخلي او په شخصي نيغې تجربې او علم باندې ولاړ دي، دا دغسې يوه ساينسي پېښه نه ده، چې له موږ څخه بېله وي، او په نيغ ډول تجربه نه شي.
٥- د عدالت ترسره کېدل. زموږ ټولنه په دغې عقيده ولاړه ده، چې انسانان د خپلو کړو مسئول دي، ځکه چې دوى د انتخاب کولو ازادي لري. متمدن ملتونه دغسې سيستم لري،چې د هغه له مخې دوى اول د يوه تورن د ازادي اندازه گوري. که دى دماغي اخلال ولري، حتى که د هغه لېونتوب موقتي هم وي د يوه غير قانوني کار مسئول نه گڼل کېږي، او د جزا پر ځاى ددې لپاره چې که ممکنه وي ازادي بېرته پر ځاى شي، د کوم ډول درملي سپارښتنه کوي، خو په دواړو قضيو کې ازادي او مسئوليت يې په اسانۍ ثابت کېږي او عدالت ترسره کول يې د دغه واقعيت له مخې کېږي.
٦- اجتماعي چاپېريال او کلتوري مخينه په يقين سره زموږ په رجحاناتو او انتخابونو اثر کوي، خو د چاپېريال قوت کله کله دغسې قوت کېږي چې حتمي کوي، دا چې ډېر کسان خپل نظرونه اړوي، د ژورو تعصبونو په گډون، هغه وخت چې دوى پاخه کېږي، او په خپل ژوند له سره نظر اچوي، ښيي چې چاپېريال موږ له خپلې ازادۍ څخه محروموي.

۷- څرګنده ده، چې موږ د يوې موخې له پوهې نه پرته، يا بې له دې چې يو محرک ولرو، يو رښتيانی انساني عمل نه ترسره کوو، سيکالوجيکي جبر تائيد وي، چې موږ بس د بې پرې تحليل ګر يو، او دا چې موږ لزوماً تر ټولو غټ محرک تعقيبوو، خو دغه پياوړی محرک کوم دی؟ کوم ځواب چې ورکړل شوی هغه د ډارون شعار ته ورته تر ټولو پياوړی پاتې کېدل دي. د تعريف له مخې تر ټولو پياوړی هغه دی، چې ژوندیی پاتې شي، خو دا يو بې ځايه او قبيح تکرار دی، او پوښتنې ته رښتينی ځواب نه ورکوي، په ورته ډول دغه ځواب چې تر ټولو پياوړی محرک هغه دی چې بريالی وي له قبيح تکرار څخه تښتېدلی نه شي، څه چې په رښتيا پېښېږي هغه دا دي; چې موږله خپلو محرکاتو نه يو غوره کوو، چې ميدان يوسي تجربه راښکاره کوي، چې ځينې وخت د خپل "لا ښه قضاوت" په وړاندې په ظاهر کې يو ښه غوره کوو، او موږ پوهېږو چې د مخالف عمل په وړاندې "لا پياوړي" دليلونه شته دي، طبيعي ميل يا انسياق اراده نه مجبور وی، خو انسان په ازاد ډول پرېکړه کوي، چې د دغه يا هغه ميل په پېروي عمل وکړي، د انتخاب ازادي په اوله کې وړې پرېکړې وي، لکه په يوه رستورانت کې چې دغه يا هغه ډول خواړه غوره يانې د انتخاب ازادي په خاص ډول په هغو پرېکړو کې مطرح کېږي، چې اخلاقي ارزښتونه پکې نغښتي وي، ايا زه په نطفه کې اولاد ووژنم، يا ونه وژنم؟ ايا د پوهنتون کتابتون دغه کتاب غلا کړم؟ ايا په يوې اونۍ کې په يوه روغتون کې شپږ ګړۍ په خپله خوښه له اجورې نه پرته کار وکړم؟ يا دا چې په کور کې د تلويزيون ننداره وکړم؟

انساني ازادي په خاص ډول په هغه عمل کې تمرين کېږي، چې د يوه لوړ مقصد لپاره وي، لکه په ژوند کې دکسب يا حرفي غوره کول يوې موخې ته ژمنتوب د يوه کس په ټول ژوند اثر کوي او د ورځې په ډېرو فعاليتونو کې د هغې موخې تر پايه پورې هڅوي، چې يې غوره کړی دی، د پوهنځي زده کوونکي به پرېکړه وکړي چې طبي ډاکتر شي، طبيعي ده چې دغه پرېکړه به د دغه مقصد په لور د هغه ډېر فعاليتونه متوجه کړي، دی به مجبور وي،

چې په پوهنځي کې ټول هغه مضمونونه غوره کړي، چې ورته لازم وي او ډېر زیار وکاږي، چې طبي ښوونځي ته یې ورسوي او داسې نور. څخه وخت چې د طبابت شهادتنامه ترلاسه کوي، د ده هغه لومړنۍ پرېکړه چې طبي ډاکتر شي دده په ټول ژوند طرز اثر کوي او څوک باید ونه وایي چې دده عملونه ټاکل شوي وو، ځکه چې هغه یواځې د هغه د هغې پرېکړې د ترسره کولو محصول و، چې ده کلونه د مخه غوره کړی و، ازاد انتخاب د یوه چا په ژوند کې په اوږد ډول دوام کوي، او تر سره کېږي.
دا د عمل منطق وي، څوک چې غواړي یوه موخه ولري باید وسیلې یې هم ورته غوره کړي البته په ژوندانه کې نظر د مسلک غوره کولو ته ورې پرېکړې هم دي، خو هغه وخت چې اخلاقی ارزښتونه شکېل وي، په لږ مهمو پرېکړو کې هم د انسان ازادي عملي کېږي.
په اخلاقپوهنه کې موږ په خاص ډول دغه ازادې پرېکړې د اخلاقیاتو مناسب مضمون په شان ګڼو ځینې جبریون د ازادي سملاسي شعور دلیل تر پوښتنې لاندې نیسي او وایي چې یو کس د مصنوعي خوب له وېښېدلو نه وروسته هم د هغه تر اثر لاندې ځینې کارونه وکړي، د بېلګې په ډول یو چاته به امر وشي، چې وره ته ورشي او خلاصه یې کړي، او څنګه چې دی دغه امر پر ځای کوي دی د وره د خلاصون له تش په نامه ازادي نه خبر لري، خو هغه سره له دې هم د هغه دغه عمل د هغه د مخکیني مصنوعي خوب په اثر ترسره کېږي له بلې خوا دا یو واقعیت دی، چې اشخاص د مصنوعي خوب په حال کې مامور کېدلی نه شي، چې هغه عملونه وکړي، چې د هغه د معتقدانو او ژمنتوبونو پر ضد وي، دا، دا هم ښیي چې انساني ازادي په خاصه توګه د هغو ارزښتونو او ژمنتوبونو په انتخاب کې تمرین کېږي چې د ښو او ارزښتناکو موخو لپاره وي او په دغو حالاتو کې زموږ د ازادې ارادې په موجودیت او ترسره کولو د اعتبار وړ بصیرت په خپل ځای پاتې وي.

دازادي او مسئوليت اندازې:

د اخلاقياتو موضوع د انسان ازادي او په نتيجه کې مسئول عمل دی، په مخنيو فقرو کې په دغې موضوع بحث وشو او هغه دليلونه سروې شول، چې د انتخاب د ازادي د شته والي په ملاتړ يې کاوه، اوس به وپوښتل شي چې ايا ټول ازاد عملونه په برابر ډول ازاد وي، يا د ازادي بېلې درجې او اندازې به وي، او په نتيجه کې د مسئوليت مختلفې درجې به وجود ولري، دغې پوښتنې ته ځواب د شخصي اخلاقياتو او د عدالت د ترسره کولو لپاره ډېر اهميت لري.

حتمي ده چې هر ازاد عمل بايد د عمل د موضوع د پوهې او د ازادۍ د قابليت نتيجه وي، ياني دا چې عقل او اراده به دواړه د يوه ازاد عمل په رامينځ ته کولو کې رول لري، خو دواړه استعدادونه يا قواوې به د خپلو وظيفو په ترسره کولو کې په ځينو عواملو سره متاثر شي، چې ممکن د يوه شخص د ازادي اندازې او مسئوليت ته تغير ورکړي، سيکالوجي له هغو عواملو څخه اوږد بحث کوي، چې زموږ د پوهې او ارادې په مخ کې خنډ کېږي، زموږ د مقصد لپاره به کافي وي، چې ځينې دغه موثرات ياد کړو او له اخلاقي گوټ نه پرې وغږيږو.

هغه موثرات چې عقلي قوه متاثره کوي

ځيرتوب او انحراف په بېلو درجو پېښېدلی شي، هرڅوک دا په خپل شعور باندې په فکر کولو سره يقيني کولی شي، موږ وظيفه لرو، چې څه کوو ورته ځير شو، په تېره چې عمل مهم وي.
د "دماغ کنټرول" تخنيکونه ددې لپاره چې زموږ د تمرکز يا د ځيرتوب قوت ډېر شي، د ځينو تمرينونو سپارښتنه کوي سره له دې هم داسې پېښېږي، چې يو څوک په نه ملامت کېدونکي ډول منحرف شي او چې څه کوي ورته کافي دقت ونه کړي، انحراف د يوې موضوع واضحه پوهه محدوده کوي، چې هغه به ممکن مسئوليت لږ کړي، خو انحراف به مسئوليت له منځ څخه وړلی نه شي، د بېلګې په ډول يوه موټر چلوونکي ته حتمي ده چې سرک او ترافيک ته توجه وکړي او څه وخت چې پوه شي د سټرتيا يا نورو خنډونو له امله تمرکز کولی نه شي، حتمي ده چې موټر ونه چلوي.
ناپوهي په ورته ډول د يوه ازاد عمل عقلي برخه اغېزمنه کوي، هغه ناپوهي چې علاج يې نه کېږي، په تخنيکي ژبه کې په نه لاندې کېدونکې ناپوهي يادېږي دا هغه وخت پېښېږي، چې موږ حتی شک نه کوو، چې د يوه ازاد عمل د ځينو اړخونو په اړه د ناپوهي په حال کې يو په دې ډول يو پوسته رسوونکی به خيال ونه کړي، چې په هغې پوسته کې چې دی يې رسوي بم ايښودل شوی دی، په ناپوهي به کله هيڅ لاس بری ترلاسه نه شي، حتی له ډېر ځيرتوب نه وروسته هم ځکه چې په ځينو اړخونو موږ هيڅ پوهېدلی نه شو.
په نورو حالاتو کې به په پوره څېړنې يا تحقيق سره په ناپوهي غلبه وشي، دغه ډول ناپوهي فتح کېدونکې يادېږي، د ناپوهي د پايلو په اړه تفکر سره موږ دغې نتيجې ته رسېږو چې نه لاندې کېدونکې ناپوهي مسئوليت له منځ نه وړلی نه شي، خو ملامتيا به لږه کړي.

تعصب: د ځينو كسانو، نژادونو، دينونو او داسې نورو خصوصياتو په اړه د نظرونو جوړولو يوه ذاتي طريقه ده څه وخت چې يو كس پوه شي، يا مشكوك شي، چې د هغه ځينې عملونه د تعصب له مخې كېږي، هغه وظيفه لري، چې د خپلې ناپوهي چاره وكړي او كه نه دی به په اخلاقي لحاظ د هر هغه عمل له امله چې نورو ته زيان اړوي مسئول وي.

ناپوهي: به د يوه عمل پايلو ته راجع شي، يو څوک به په نامقصر ډول چې د يوه ازاد عمل د پايلو په اړه وړاندوينه وكړي، اوپه دې ډول مسئوليت به يې لرې شي، يا په ځينو حالاتو كې پوره له منځ نه لاړ شي، خو يو څوک وظيفه لری، چې د يوه ازاد عمل پايلې په نظر كې ولري او نورو ته د ممكن زيان مخنيوی وكړي.

وېره: دغسې يوه كلمه ده، چې بېلې ماناوې لرلی شي، يوه به يې د خطر يا نا وړې پېښې خبرتيا يا انتظار لرل وي، يا دا چې هغه به د يوه سخت خطر او اندېښنې هيجاني حالت په زړه كوي، چې هغه به د كوم ناوړي گواښ له امله وي، وېره په لومړي مفهوم عقل او په دوهم مفهوم اراده متاثره كوي، يو زده كوونكی وېرېږي، چې كه په كورس كې ليكنه وړاندې نه كړي په كورس كې به بريالی نه شي، دغه وېره به يې وهڅوي چې كتابتون ته ورشي او د ليكنې لپاره څېړنه وكړي دا د لومړي مفهوم وېرې يوه بېلگه ده، يو باندنی ايجنټ به ورته ووايي؛ چې دتا په اړه مالومات لري، چې هغه به يې څرگنده كړي، خو په هغه حال كې چې دی هغه پټ مالومات ورته وركړي، چې دی هغو ته د يوه حكومتي چارواكي په توگه لاس رسی لري.

دا د لومړي مفهوم د يوې بلې وېرې بېلگه ده، ايا هغه وېره چې په لومړي مفهوم سره پېژندل شوی، مسئوليت لري؟ ايا كوم هغه عمل چې په لومړي مفهوم سره تحريک شوی وي مسئوليت لري؟ دناكامي وېره زده كوونكي هڅوي چې ډېر زيار وكاږي او موږ په رښتيانه غواړو چې هغه د سخت زيار له نعمت نه محروم كړو، هغه په ارادي او شعوري ډول زيار وايست، ايا د خجالت وېره ورته دليل وركوي چې دروغ ووايي؟ ايا د درد يا خجالت له امله

يو ملكي چارواكي يا نظامي سرتېري د جاسوسي كولو يا خپل هېواد ته خيانت كولو نه معاف كېږي؟ داسې ښكاري چې وېره په لومړي مفهوم سره مسئوليت نه رفع كوي، ځكه چې دغه كس لا هم د خپلو فكرونو خاوند دی، او له دښمن سره مرسته كولی يا له مرستې كولو نه ډډه كولی شي.
خو وېره ممكن د غومره ډېره شي چې هغه په تهديد، كړاو، سيكالوجيكي زجر يا دماغ منځلو واوړي، په دغو حالاتو كې وېره نه يوازې په عقل اثر كوي په ارادې يې هم كوي او ممكن ازادي او مسئوليت له منځ څخه يوسي.

هغه عوامل چې اراده اغېزمنه كوي:

دا طبيعي ده چې انسان خوښي غواړي او له درد او ناوړو احساسونو څخه ډډه كوي.
قوي احساس (Passion) د اشتهاد هغه پياوړی احساس په شان پېژندل شوی چې غواړي خوند واخلي او له درد څخه وتښتي. گېډو چې تل له حد نه ډېره خوري، او دخوړو له خوند نه ډډه نه شي كولی، دغه احساس ته غاړه ږدي.
دغه قوي احساس چې په ارادي ډول راپورته كېږي، پايليز قوي احساس نومېږي، يو څوک به د يوه سپكاوي په سر ډېر چرت ووهي او تر دې وپارېږي، چې همدا چې دښمن ويني غواړيي انتقام ترې نه واخلي.
هغه قوي احساس پخوا له دې چې يو څوک خپل ځان كنټرول كړي په خپله راولاړېږي، ضمني قوي احساس نومېږي، ځكه چې هغه د عقل له خبرتيا او ارادې له شعوري كنټرول نه دمخه را ولاړېږيو ځينې كسان به په اسانۍ خپل "مزاج" له لاسه وركوي لكه چې يو تندخوی چې به پنجو باندې يې پښه كښېښووله شي، ژر په غوسه كېږي،
وده كول د نورو څيزونو په ډله كې په دې مانا ده، چې يو څوک د ځان كنټرول كول زده كړي، سره له دې هم مخنۍ قوي احساس به كله د

مسئوليت رفع وکړي، يا يې لږ کړي. له بلې خوا پايليز قـوي احساس ارادي او د خپلې خوښې عمل دی.
کړاو هم فزيکي او هم سيکالوجيکي کړاو ممکن د غومره سـخت شي، چې لـه هغـه نـه د ژغـورنې هيلـه بـه د يـوه عمـل لپـاره د يـوه چـا اراده ماتـه شي او مسـئوليت بـه رفـع شي. مالومـه شـوې، چـې زورواکـو رجيمونـو د فزيکـي او سيکالوجي کړونو دغسې پېچلې طريقې ايستلې دي، چې ډېر ټينـګ اشـخاص هم ورته طاقت کولی نه شي، خو دا څرګنده ده، چې به يـوه وخـت کـې اراده کنټرول له لاسه ورکړي له کړاو او فشار نه د خلاصون هيله به دغـومره ټينګـه شي چې ازادي او مسئوليت به له منځ نه لاړ شي.
زور: زور يو فزيکي اجبار دی او څه وخت چې له هغه نه د يوه چـا د رضـا پـر خلاف کار اخيستل کېږي، مسئوليت له منځ نه ځي.
عادت د يوه چلنـد هغـه طـرح ده، چـې د ځينـو دواګـانو پـه اسـتعمال سره د هماغه يوه عمل تکرار غوښتل کېږي ددې لپاره چې ځينې عملونه اسان کـړي ددې لپاره چې موږ يو نورمال ژوند په مخ بوځو موږ بايد ځينـې عادتونـه خپـل کړو لکه لوستل، ليکل، غږېدل، قدم وهل، مـوټر چلـول، د موسـيقي د الـو زده کول، ټايپ کـول او داسې نـور. لـه بلـې خـوا دا ښـه څرګنـده ده چـې ځينـې دواګانې لکه تمباکو، الکول، هيروين او داسې نور په عادت اوړي، او ممکـن د فزيولوجيکي د ډيپريشن (Depression) لامل شي.
موږ د غير ارادي اکتسابي سلوکونو مسئول نـه يـو، لکـه قسـم خـوړل چـې پـه وړوکتوب کې پرې عادي کېږو، خو مجبور يو په هغه غلبـه وکـړو، څـه وخـت چې کشف کړو، او پوه شو چې هغه پـه اخلاقـي لحـاظ نظـم ورانـوي او مضـر تماميږي.
يو څـوک د ارادي اکتسـابي عـادتونو او هغـو کـړو مسـئول دی، چـې لـه دغـو عادتونو څخه را ولاړېږي. د بېلګې په ډول يو الکولي يا د نشه يي موادو معتاد چې هغه په ارادي ډول يا لږ تر لږه په پوهې سره د خپلو ملګرو يـا پـلار او مـور له خبرداريو سره سره دغه عادت خپل کوي، د هغو اعمالـو مسـئول دی، چـې

د دغه عادت له امله يې ترسره کوي، ځکه چې دی د هغو په پايلو پوهېږي، هغه علت چې دغه پايلې يې زېږولې په رضا سره و، او په نتيجه کې نتيجې يې هم په رضا سره وي موږ دغو نتيجو ته په علت کې رضا کاري وايو.

سيکالوجي او سايکايتري (Psychiatry) هغه طبي څانګه چې له دماغي اخلال نه بحث کوي) ډېر نور عوامل هم ازميي، چې د ازادي لړوالی شي. عصبی ناروعتيا (Neurosis) او روحياتي ناروغتيا (Psychosis) دارادې مخنيوی کوي، خو دا ګرانه ده، چې وويل شي يو څوک څه وخت غير نورمال کېږي او د خپل عمل له مسئوليت نه ژغورل کېږي، خو له غير نورمال حالتونو څخه څرګنده ده، چې ازادي له منځ څخه تللی شي، حتی هوا هم د يوه کس په غبرګونونو، مودونو، او ويښتيا اثر کولی شي، چې په هغه سره د يوه کس مسئوليت متاثر کېدلی شي.

شپږم څپرکی

اخلاقیات جوړېږي یا کشف کېږي؟

لکه څنګه چې مو د مخه وکتل انسان د ښو یا بدو کړو په کولو سره اخلاقی لحاظ ښه یا بد کېږي. نو اخلاقیات باید د انسان په کړو کې وکتل شي، د دې لپاره چې دغه څېړنه اسانه شي موږ به د انساني عمل د ځانګړتیاوو جوړښت مطالعه او تحلیل کړ، اوس اماده یو هغه عامل وګورو چې د انسان عمل ښه یا بد ګرځوي. ددې لپاره چې له ناپوهي څخه ډډه شوي وي، موږ باید په نظر کې ولرو، چې د انسان عمل یوازې فزیکي عمل نه دی، لکه یو ډوبېدونکی کس چې له ډوبېدو څخه وژغورل شي. انساني عمل په اول سر کې ارادي عمل دی، چې یوه څیز ته ځیر وي، خو اراده تر هغو چې ترسره شوې نه وي، پوره نه وي، یا لږه چې د تصمیم د ترسره کولو لپاره ټینګ کوښښ شوی وي، د بېلګې په ډول اراده هغه وخت ترسره کېږي، چې هغه ډوبېدونکی کس وژغورل شي.

کیمیاپوه په خپل لابراتوار کې یو څیز ددې لپاره ازمیي چې د هغه څیز دننه د عملونو او غبرګونونو ځانګړتیاوې ومومي. دی په خپله قانونونه نه جوړوي او هغه په هغه خاص څیز پورې نه نښلوي، بلکه په هغه څیز کې دننه دغه قانونونه کشف کړي، اتومي فزیک پوه د اتومي انرجي قانونونه نه جوړوي، خو دننه په اټوم کې یې کشف کوي.

ایا د انساني عمل په تړاو موږ ورته څیز ویلی شو؟ ایا هغه عامل چې یو څیز ښه یا بد کوي، په خپله په عمل کې دی، یا له باندې نه پرې اضافه کېږي؟ ایا

دا یو ځانګړی فرد دی چې دغه کار کوي؟ ایا اخلاقیات دننې دي یا باندني عندي یا افاقي؟
که هغه عامل چې یو عمل ښه یا بد ګرځوي له باندې نه پرې اضافه کېږي، دغه عنوان څوک پرې اضافه کوي؟ یا په حاکم ډول ازاد دی، چې ووایي هغه کوم عملونه ښه یا بد ګڼي ددې لپاره چې ښه او بد عندي او نسبي مفکورې شي، او هغه د عمل کوونکي شخص په تغیرېدونکو مودونو او خیالونو متکي وي ایا دغه کس په ځینو افاقي واقعیتونو محدود دی، که څه هم هغه به په خپله عمل ته خارجي وي، ددې لپاره چې اخلاقیات نور هم ټینګ او افاقي وي؟ ایا دا ټولنه یا عامه واکمن مقام دی، چې د یوه عمل رښتین توب او غلط توب ټاکي؟ ایا د ټولنې مثبت قانونونه یوازې د یوه صلاحیت لرونکي مقام افادې دي، یا دغسې مثبت قانونونه دي چې د افاقي او ذاتي اخلاقیاتو افاده ده، که اخلاقیات دباندې عامل له خوا نه جوړېږي بلکه هغه په خپله د عمل له ماهیت څخه کشف کېږي موږ هغه څنګه کشف کړو، هغه معیار یا نارم کوم دی، چې موږ ته به وښیي دغه عمل ښه یا بد دی؟
لکه هسې مو چې د ښه د اصطلاح په تحلیل کې ولیدل یو څیز پوره توب ته رسېدل په عمومي ډول ښه ګڼل کېږي نو د یوه کس پوره انسان توب ته رسېدل به د انسان رښتین توب وي او هغه عمل چې له موږ سره د انسانتوب په پوره کولو کې مرسته کوي، هغه به په رښتیا یو ښه عمل وي، رښتینی انساني ښه توب چې موږ په انسانتوب کې پوره کوي او نه یوازې په یو خاص مهارت یا د انسانتوب په یوه اړخ د اخلاقي ښه توب په نامه یادېږي کله چې موږ پیدا کېږو په خپل انسانتوب کې پوره او مکمل نه یو خو موږ کوښښ کوو، د ټول ژوند په بهیر کې د دغسې کړو په کولو سره چې له دغه پوره توب سره مرسته کوي، د خپل ماهیت پوره توب ترسره کړو.
خو د انسان پوره توب څه ته وایي؟ نژدې ټول اخلاقپوهان له لرغوني مهال نه تر اوسه په څرګنده یا څنګیز ډول وایي چې ټول انسانان د نیکمرغه کېدلو لپاره زیار باسي، نو نېکمرغي به د انسان اکمال یا پوره توب وي خو نیکمرغي

بېل بېل او حتی متضاد تعبيرونه منـي، دا يـو عنـدي حالـت دی، چـې د يـوه ځانګړي څيز په ترسره کولو سره توليدېږي، نو دغه موضوع بايد هغـو څيزونـو يا کړو ته راجع شي چې نيکمرغـي راولي، مـوږ نېکمرغـي يـا سـفارت تـه نېغـه ګوته نيولی نه شو، مجبور يو د هغو څيزونـو پلټنـه وکـړو، چـې د هغـو ترلاسـه کېدل ددې لامل کېږي، چې انسان خپل پوره توب ته پرې ورسېږي.

اخلاقپوهان بايد د عملونو ماهيت ته ځير شي، چې انسان پـه انسـانتوب کـې اصلاح کوي او په دغه ډول د نيکمرغي د کوم شکل لامل کېږي.

ټول اخلاقي سيستمونه ځينې معيارونه يا نورمونه وړاندې کوي، چې يو عمل د يوه کس انسانتوب ښه کوي دغه اخلاقي سيسـتمونه لـه يـوه بـل نـه پـه خپلـو معيارونو کې سره فرق کوي او دغسې دليلونه وړاندې کوي، چې په هغـو سره د خپلو نورمونو يا معيارونو اعتبار ثابت کړي.

د اخلاقياتو د يوه اعتباري معيار لپاره زموږ د څېړنې لار:

موږ به بېل معيارونه يا نورمونه چې ددغې موضوع په اړه په تاريخ کـې د لويـو اخلاقي سيستمونو له خوا کشف شوي او تـر اوسـه هـم بېلـې بېلـې ډلـې پـرې ولاړې دي، چې يا يې په فلسفي شکل افاده کوي يا يـې پـه خپلـو کـړو کـې پـه ضمني ډول اعلاموي وګورو. د اخلاق هر محصل پـه شخصــي لحـاظ موظـف دی، وګوري چې له دغو معيارونو څخه کـوم يـو يـې د اعتبـار وړ دی، پـه بلـه ژبه، دا زموږ شخصي وظيفه ده، چې په يوه عمل کې هغه عامل چې هغـه ښـه يا بد کوي، په عقلاني ډول وڅېړو ددې لپاره چې موږ د اخلاقياتو يـو مـدلل او معقول معيار وټاکلی شو، له موږ سره به په دغې وظيفې کې مرسته وشي، خـو په نهايت کې دا يو شخصـي عقلي قضاوت دی، چې د هغه لپاره د مسـئوليت بار په اوږو لري، چې موږ په دغه لټون کې په عقلي لحاظ رښتين واوسو.

اووم څپرکی
د اخلاقیاتو معیارونه

د اخلاقیاتو د لویو پرنسیپونو په دغه لنډ بحث کې موږ ټولې هغه اخلاقي تیوري یا نظرونه چې د تاریخ په بهیر کې مکلف شوي، کتلی نه شو، موږ به یوازې د اخلاق هغه څلور لوی ډولونه وګورو چې د اخلاقیاتو پر واقعیتونو یا استدلال باندې ولاړ معیارونو څېړنې پورې تړاو لري. اخلاقي سیستمونه په بېلو طریقو تصنیف کېدلی شي، او دا زموږ په څېړنې کې یوازې د وضاحت په خاطر ده، چې موږ یې په څلورو ډلو ویشو، بې له دې چې ټینګار وکړو، چې دا یواځنی تصنیف دی. ځینې اخلاقي سیستمونه به حتی لا په دوه بېلو ډلو وویشل شي، او دا به په دې خاطر وي، چې ددغه سیستم په کوم اړخ باندې تاکید کېږي او مهم ګڼل کېږي.

لومړۍ ډله: زموږ هغه قابلیت تر پوښتنې لاندې نیسي، چې په عقلاني لارې ثابته کړې چې یو عمل ښه یا بد دی دا د اخلاقیاتو کوم عقلي معیار نه رامنځ ته کوي، خو وایي چې د اخلاقي حکمونو بنسټ په جذباتو (Emotions) ولاړ دی.

دوهمه ډله: په ټینګه وایي چې موږ اخلاقي ښه توب پېژندلی شو، خو دلیل ورته ویلی نه شو، چې کوم یو یې ښه او کوم یو یې بد دی ځکه، چې ښه او بد

په نهايت کې نه اختصار کېدونکي صفتونه يا کټه ګوري ګانې دي او موږ ښه او بد په حسي يا نبغ درک (Intuition) سره پېژنو.

درېيمه ډله: د اخلاقياتو معيار له علم څخه دباندې عنصرونو کې لټوي په دې ډول هغه دباندې اخلاقياتو وړاندېز کوي، چې ممکن عندي شي ځکه په هغه حال کې چې خارجي قواوې اخلاقيات ټاکي په حاکمانه ډول تغيرېدلی شي.

څلورمه ډله: ادعا کوي چې د اخلاقياتو معيار د عمل په ماهيت کې مومي يانې د يوه عمل په قابليت کې چې هغه په ډېرو حالاتو کې د انسان پوره توب د هغه په پوره توب کې وي، د دغې تيوري له مخې اخلاقيات داخلي او افاقي دي، ځکه چې هغه د انساني عمل په افاقي ځانګړتياوو متکي کېږي.

جذباتي تيوري:

د جذباتي تيوري پلويان په دې عقيده دي چې اخلاقي حکمونه يا د اخلاقي ارزښت حکمونه بې مانا دي.

داسې کومه طريقه نشته چې مالومولی وشي چې هغه رښتيا يا غلط دی. ارزښتي قضاوتونه د جذباتو بيانونه دي.

د دغې تيوري لوی استازي الفريد ايير (Alfred J. Ayer) دی، چې په کال ۱۹۱۰ کې پيدا شوی و، ده خپله تيوري د ويانا کړۍ (Vienna Circle) د علم پوهنې د پرنسيپونو پربنا را ايستلې ده، د دغې ډلې غړو چې زياتره يې د فلسفې علاقمن، ساينسپوهان وو، د ۱۹۲۰ لسيزې په اولو کلونو کې د منطقي مشبتيت فلسفه يې په ويانا کې مطالعه کړه، او انګلستان ته له ستنېدو وروسته يې خپل د اخلاق جذباتي تيوري و ايستله چې هغه د منطقي مشبتيت يا مثبت پالنې (Positivism) پر پرنسيپونو بنا ده.

د ايير په نظر مانا لرونکي بيانونه يوازې دوه ډوله دي: تجربې بيانونه يا حکمونه. په تحليلي بيان کې مبتدا يا خبر (Predicate) په فاعل کې شامل دي، او په نتيجه کې موږ له هغه څخه هېڅ پوهه ترلاسه کولی نه شو. د

بېلګې په ډول دا د منطق او رياضياتو بيانول دي، چې د نړۍ بيان نه کوي. هغه د نورو ماناګانو مراجعې ته په استنتاجی ډول تشبيت کېږي چې مثالونه يې دادي: "ټول له خپل جز څخه لوی دي". تجربې حکمونه (Empirical Statements) زموږ پوهې ته يو نوی شيز ورکوي، ځکه چې مبتدا يا خبر دغسې موييده يا تاييد وي چې هغه د موضوع له معنی څخه استناج کېدلی نه شي، تجربې بيانونه په حسي تجربې او د ساينسونو په عصري ميتودونو سره تاييدېږي، چې هغه په نهايت کې د تجربې پر پرنسيپ ولاړ دی.

د ايير په نظر اخلاقي بيانونه بې مانا دي، په دې، چې هغه په هيڅ دغو طريقو سره نه تاييدېږي، هغه نه غلط او نه رښتينی دی هغه صاف ساده بې مفهومه دی، ځکه چې هغه د چارو د هيڅ حال بيان نه کوي. د مانا له نظر څخه هيڅ توپير نشته، چې "تا دغه پيسې غلا کړې دي" او "تا د دغو پيسو په غلا کولو سره غلطي کړې ده""تا غلطي کړې ده" د دغه واقعيتي بيان په مانا کې هيڅ شيز نه زياتوي.

نو اخلاقي بيانونه يا حکمونه کوم دي؟ هغه يوازې زما احساسات ښيي، زما د ښې ايسېدنې يا نه ښې ايسېدنې جذبې. دغه بيانونه علمي افادې نه بلکې جذباتي افادې دي هغه ممکن هيلې او ټينګې غوښتنې وي، کله چې وايم يو شيز په اخلاقي لحاظ ښه دی، زه په برابر ډول د هغه لپاره خپله ښه ايسېدنه اعلاموم. کله چې وايم يو شيز د اخلاق له پلوه بد دی، زه يوازې خپله نه ښه ايسېدنه څرګندوم. اخلاقي ارزښت د رښتينې نړۍ کومه برخه نه ده، او په نتيجه کې هيڅ اخلاقي سيستم رښتين يا غلط ثابت کېدلی نه شي.

اخلاقيات زموږ ښه ايسېدنه او نه ښه ايسېدنه په لست کې نيسي خو د دغه ليست نيولو لپاره دليلونه نه ورکوي، له همدې امله ده چې د دغې تيوري پلويان د پوهې نه پېژند پالنې (Non Cognitivists) په نامه شوي دي.

چارلز سټيونس (Charles Stevenson زوکړې کال ۱۹۰۸) وايي چې داخلاقي بيانيو جذباتي مانا ګرد سره غير عقلي ده، موږ د خپلې ښې ايسېدنې يا بد

ايسېدنې لپاره دليلونه ورکوو، ځکه چې زموږ ښه ايسېدنه يا بده ايسېدنه په منطقي طريقې سره ترلې دي. اخلاقيات د دغې ښې ايسېدنې يا بدې ايسېدنې د دغې منطقي همغږي توب تحليل کوي او په دې ډول زموږ د اخلاقي قضاوت لپاره يو څه دليل ورکوي.

ارزونه:

دجذباتي تيوري پلويان نسبتاً يوه وړه ډله ده، چې هغه هم د انګلو ساکسون فيلسوفان وو. دغې تيروي ډېر تنقيدونه وپارول، او په دغو نږدې وختو کې يې په فلسفې کړيو کې خپل نفوذ له لاسه ورکړی دی.

د جذباتي تيوري منتقدان د ساينسي او ارزښتي قضاوتونو ترمنځ زموږ د ټولو ادراکونو د دقيق تحليل ضرورت مني او د علمي او ارزښتي قضاوتونو د توپير په اړه د فلسفي تحليل په مرسته اعتراف کوي.

خو له بلې خوا متنقدان دا هم په ګوته کوي، چې جذبات او سلوکونه په خپل ذات کې يو عمل ښه يا بد نه ګرځوي. دغه فلسفه بايد د زيات شمېر ټينګه عقيده شرح کړي، چې ځينې عملونه زموږ له جذباتو څخه په خپلواک او افاقي ډول هم او نور يې په افاقي ډول غلط دي، د اخلاقي ارزښت په ساحه کې د ښه والي لپاره څېړنه په ساينس کې د رښتين توب څېړنې ته ورته ده، او يو عقلاني تحقيق نه يوازې د ځيرتوب وړ دی، بلکه د انسان د ښه ژوند لپاره حتمي دی.

څنګه چې يو څوک په رياضياتو کې له تجربې او علمي طريقو څخه کار اخيستلی نه شي، بيا نو دا به سمه نه وي، چې د اخلاقياتو په ساحه کې د رياضي يا ساينسي طريقو څخه کار واخيستل شي، اخلاقيات د واقعيت يوه ځانګړې برخه ده، چې د رښتين توب او غلط توب د تشبيت لپاره يې يوې خاصې طريقې ته انکشاف ورکړی دی.

پر دې برسېره جذباتي تيوري په خپل معيار سره هم رد کېږي دغه تيوري کوم تحليلي بيان ياحکم نه دی، او نه دغسې تيوري ده، چې په تجربې سره

تشبيت شي، په نتيجه کې هغه د خپل معيار پر بنسټ ادعا نه لري چې رښتيا به وي.

نېغ درک پالنه:

دوهمه ډله چې مورډ يې ازمييو په عمده ډول له هغې طريقې څخه بحث کوي، چې مورډ په خپلو عملونوکې ښه او بد پېژنو. ښه او بد په يقين سره مالومېدلی شي، ډېر خلک په انساني ژوند کې په اخلاقي لحاظ له ښه او بد څخه خبرتيا لري، استشراق پالان يا نېغ درک پالان (Intuitionists) د اخلاقياتو په اړه کوم افاقي معيار نه وړاندې کوي، خو وايي چې مورډ د يوه عمل رښتين توب يا غلط توب په کوم ډول نېغ درک سره پېژنو.

د طبيعت پالنې غلطي:

چارچ -ا- مور (George -e-Moore ۱۹۰۸-۱۳۷۳) عنعنوي اخلاقي سيستمونه تر انتقاد لاندې ونيول چې زيار باسي اخلاقي ښه توب تعريف کړی دی. په دې عقيده دی چې د ښه مفهوم تعريف کېدلی نه شي په دې دليل چې ټول تعريف په اجزا سره د مفهوم تحليل دی، خو ښه يو ساده مفهوم دی او په برخو وېشل کېدلی نه شي، د مور په نظر ډېر اخلاقي سيستمونه د "ښه" اصطلاح د يوه بل څيز په تړاو تعريفوي. خوندپالان يا هغوی چې هغه له خوند سره تړلې ګڼې د خوند په ارتباط يې پېژني، خير يا ګټه رسونکی يې له ګټورتوب، نور سيستمونه يې له ځان- پوهې، ځان، اکمال يا دخدای تعالی په ارتباط تعريفوي.

د اخلاق ډېرې تيوري له انساني عملونو سره د يوه څيز د پوره کېدلو او غوړېدلو په تړاو د ښه توب ماهيت شرح کوي او د واقعيت د سکون نظر ردوي چې هغه په وړو او تحليل کېدونکو برخو ويشي. د واقعيت برخې په ډيناميکي ډول سره تړلې دي او له يوه او بل سره دهغو اړيکې دغسې واقعيت دی، چې داجزاوو اهميت باندې يو څه ور اضافه کوي، د بېلګې په ډول ټولنه

یو واقعیت دی او هغه به د افرادو په شرح کولو سره چې ټولنه جوړوي، تعریف نه شیځکه چې ټولنه د افرادو له محفل ټولګې څخه ډېره ده. دا د افرادو ډینامیک خپلمنځي اړیکې دي چې دغسې یو خاص څیز جوړوي، چې هغه په سرک باندې د رخصتي د وخت خلکو څخه توپیر لري، چې په منځ کې یې دوام لرونکې اړیکې به هېڅ هم نه وي، د یوه خاص مقصد لپاره د افرادو ډینامیک ارادې اتحاد هغه اساسي عنصر دي، چې د افرادو له یوې ډلې څخه ټولنه جوړوي. په ورته ډول عدالت د دو یا درې کسانو ډینامیکي اړیکې پېژندل شوې، چې مجبور دي، یوه بل ته حقونه ورکړي.

د اخلاقي مفهوم تیوري:

الف: انتوني کوپر (Anthony -A- Cooper ۱۶۷۱-۱۷۱۳) یو برتانوي جنټلمین فیلسوف لومړی کس و، چې د اخلاقي مفهوم ښوونځی پرنسیپونه یې په څرګند ډول بیان کړل. دی په خپلو اثارو کې ښېګڼه یا اخلاقي ښه توب "طبیعي مهرباني، یا د سخاوت عاطفي" او د کرکې او دښمني "غیر طبیعي عاطفو" ترمنځ د توازن نتیجه بولي، ددې لپاره چې موږ مناسب توازن ترسره کولی وشو، باید ددغو عاطفو مثبت او منفي توازن وپېژنو دی وایي: چې موږ له اول وړوکتوب نه د مخالفت او مهرباني چلند توپیر په اسانۍ کوو; وروستي ته کش کېږو، او له لومړي څخه بېزاره کېږو. دی دغه قوه چې په هغې سره دغه توپیر کوو "اخلاقي حس" (Moral Sense) نوموي. داسې ښکاري چې دغه اخلاقي شعور د انجذاب او دفع حس وي، چې دبدیعیاتو په ډګر کې د ښکلا انجذاب او کرغېړتوب دفع ته ورته دی، دغه اخلاقي شعور د اخلاقي حساسیت انعکاس دی، چې زموږ د رښتیني یا غلط ارادې عمل د انتخاب دلیل دی.

جوزف بتلر (J. Butler ۱۶۹۲-۱۷۵۲) د انګلستان د برسټل ښار راهب ویل چې دا درې پرنسیپونه دي، چې انسانان په اخلاقي ژوند کې تحریک کوي، د خیر

رسولو پرنسيپ ، د ځان مينې پرنسيپ او د ژور سوچ پرنسيپ. له ژور سوچ نه "د اخلاقي ښه ايسېدنې يا د ښه نه ايسېدنې قوې" په واسطه کار اخيستل کېږي، چې هغه به "وجدان، اخلاقي شعور يا رباني" ونومول شي. هغه به د "پوهاوي احساس" وګڼل شي.

فرانسس هچسن (F. Hutcheson ١٦٩۴-١٧۴٧) تاييده وي چې موږ بې له عقلاني محاسبې نه د ښکلا نېغ درک لرو. دی دا هم وايي چې اخلاقي ښکلا په ورته ډول به نېغ فهم سره عملونه درک کوو، اخلاقي شعور يو "داخلي شعور" دی او هغه زموږ غملونه تنظيموي او کنټرولوي.

ادم سمت:

ادم سمت (Adam Smith ١٧٢٣ -١٧٩٠) د خپل د لومړني اثر، د اخلاقي احساساتو د تيوري "١٧٥٩" په نسبت په خپل بل اثر، د ملتونو شتمني (١٧٧٦) ډېر يادېږي، دی د سکاټ لينډ په ګلاسکو کې د فلسفې استاد و، او په هغه فکري ښوونځي پورې يې تعلق لاره، چې اخلاقي ښه والي ته يې خاص مفهوم منسوب کړ. هغه له مناسب يا ښه سلوک څخه وغږېد، چې له هغه نه يې مطلب اخلاقي ښه توب و، د ښه سلوک دغه مفهوم په موږ کې يو ډول منصف يا "بېطرف مشاهد" دی. انصاف يا بېطرفي يوازې هغه وخت ترسره کېدلی شي چې که موږ خپل سلوک هغسې وګورو، لکه چې د بل چا وي، موږ به خپل سلوک ښه يا ښه ونه ګڼو او دا به د هغو احساساتو له مخې وي، چې زموږ عملونه يې تحريک کړي دي، د دغه مناسب سلوک يا انصاف حس وجدان نومول کېدلی شي، چې هغه د خواخوږي طبيعي حس دی.

ارزونه:

د بې عدالتۍ، بې رحمي غولولو يا خواخوږي او له نورو سره مرسته کولو او داسې نورو موضوع ګانو په اړه تفکر يو څوک په اسانۍ دغې پايلې ته رسوي، لکه د اخلاقي نېغ درک ښوونځی يې چې رسوي، چې موږ د ښه لپاره

خواخوږي او د شر لپاره دښمني لـرو، د دغـه فکـري ښـوونځي پلويـان د دغـو جذبو او عاطفو په اوږد تحليل کې بوخت دي او په نتيجه کې وايي چې هلتـه [په انسان کې] به اخلاقي شعور يا کومه قوه وي، چـې دغـه غبرګونونـه رامـنځ ته کوي.

خو منتقدان وايي چې د دغو عواطفو سرچينه بې له دې چـې دغسـې اخلاقـي شعور پخوا له پخوا وګڼل شي، شرح کېدلی شي. موږ د خپلـو پلرونـو، ميندو، ښوونځي او ټولنې له خوا پوهول کېږو، چې له ځينو عملونو څخه د بد په شان ډډه وکړو او ځينې نور د ښه پـه شـان وکـړو. زمـوږ ټـول قضـاوتونه او عملونـه ترڅه حده له احساساتو سره ملګري دي، خو موږ بايد په نظر کـې ولـرو، چـې دغـه دوه عمليـات دي سره ګـډوډ نـه شي، څنګـه چـې مـوږ وده کـوو، او د قضاوتونو تکرار کوو، موږ په خپلې ماشومتيا کې زده کـړه کـوو، دا بـه طبيعـي وي، چې موږ به له بې رحمي او بې عدالتي نه په تېره چې هغه پـر مـوږ شـوې وي، زړه بدي کېږو او په مهرباني او روغ نيتي سره به مجذوب شو.

د يوه عمل د اخلاقي توب په اړه قضاوت په نهايت کې د عقلي دليل محصـول دی، نه د احساس نتيجه. سيکالوجي نه ده توانېدلې چې تش په نامـه دغسـې اخلاقي شعور يا ځانګړې قوه ومومي چې دا به يې وظيفه وي چې موږ ته د ښه او بد عمل پوهه تهـيه کړي، دا په اصـل کـې زمـوږ عقـلي قـوه ده، چـې د يـوه عمل رښتين توب او غلط توب اعلاموي، او هغـه پـه دغـه ډول کـوي، چـې پـه مشخصو قضيو باندې ځينې پرنسيپونه پلـې کـوي. وجـدان د خواخـوږي کـوم ذاتي احساس نه، بلکه زموږ د عقلي قوې عملي استدلال دی. پردې برسېره په ښه او بد باندې د علم متکي کول اخلاقي ژوند ته يو پياوړی اساس ورکولی نه شي، ځکه چې احساسات تغير کوي او جذباتي حالت به د اخلاقيـاتو لپـاره يـو نسبي اساس وي، هغه تيوري ګانې چې د باندينيو معيارونو وړانديز کوي.

۱- اخلاقي مشبتيت:

دريمه ډله د اخلاقياتو سرچينه او شرح په دغسې عواملو کې لټوي، چې له عمل څخه دباندې وي، دغه باندني قوتونه د مرکزي مقام يا حکومت، د پياوړو کسانو نفوذ يا اراده، د اکثريت يا اجتماعي فشار نظرد واکمنې طبقې ګټې، يا د خداى تعالى حاکمه او ازاده اراده وي، چې خپل قانونونه په ټولو انسانانو باندې تحميل کوي.
دغې تيوري په ټولې نړۍ کې ډېر پلويان موندلي، او نن ورځ هم ډېر کسان شته، چې شعوري يا طبقي ژوند د عادت د قوې له مخې د يوې ټاکلې ټولنې يا د اجتماعي طريقه د خپل اخلاقي نارم په مني څنګه چې اجتماعي عادتونه تغير کوي، داسې هم د دوى په نظر اخلاقيات څکه چې شه او بد د تغيرېدونکي عامه ذهنيت يا په بېلو شرايطو سره ټاکل کېږي.

۲- د اجتماعي قرارداد تيوري ګانې

توماس هابز (Thomas Hobbes ۱۵۸۸-۱۶۷۹) يو منظم فيلسوف و او د فلسفې په عملي مقصد يې ټينګار کاوه. موږ د هغه په ليکنو کې د اخلاق درې سيستمونه موندلی شو، هغه چې د اخلاقي مشبتيت (Moral Positivism) نظر په ډېر څرګند ډول افاده کوي د هغه په دغه اثر کې شرح شوى دى: لي وي تن يا ماده، فارم، او د کانوليت قوت، ديني يا مدني (۱۶۵۱) دغه اثر د لي وی تن Leviathan په نامه يادېږي.
هانبر د ټولنې سرچينه بيانوي او وايي چې انسانان د مدني ټولنې له جوړېدلو نه د مخه له يوه بل سره د جنګ په حال کې وو. انسان يو متجاوز او د اجتماع پر ضد موجود دى، او په خپل لومړني حال کې له ټولو سره د ټولو جنګ و. خو انسانان تر هرڅه ډېر له مرګ څخه وېرېږي، او درک کوي چې دوى په يوازې خپل ځان ساتلی نه شي، مدني ټولنه جوړوي او بې له شرط

څخه د حکومت واکمني ته غاړه ږدي، مرکزي واکمني مقررې او قانونونه تحميلوي او د ښه او بد مفعوم د لومړي ځل لپاره رواج پيدا کوي.
د همدغو قوانينو له مخې ځينې عملونه مجاز او ځينې منع اعلامېږي. د دغې تيوري له مخې د ښه او بدي سرچينه حکومت کېږي، چې له عمل څخه دباندې وي، په دې ډول د اخلاقياتو نارم يو مثبت عامل کېږي، چې رښتين توب او غلط توب له باندې څخه ټاکي. له دغې تيوري نه څرګندېږي، چې قوت په حقه دی.
د هابز په نظر لومړنۍ اجتماعي قرار داد بايد د واکمن مقام واکمني ته بې له شرط نه رضايت وي، ځکه چې له دې څخه پرته به خلک دغه حق د ځان کړي، چې د ټولنې له قوانينو څخه سر وغړوي او په پای کې د جنګ لومړني حال ته ورشي، د تشدد او د ګډوډي د شته والي په وړاندې د سياسي واکمني د تضمين دليل دادی: چې حکومتونه قدرت لري، چې حکمونه وکړي او د عملونو رښتين توب او غلط توب وټاکي.
په نتيجه کې اخلاقيات يا کانونشنونه قراردادي دی، او د عمل په ماهيت سره نه ټاکل کېږي.
ژان ژاک روسو (J.J Rousseau ۱۷۱۲-۱۷۷۸) په خپل اجتماعي قرارداد نومي اثر کې شرح کوي، چې انساني ټولنه او هغه قوانين چې زموږ سلوک تنظيموي څنګه منځ ته راغلل. دی د هابز پر خلاف فکر کوي، چې انسانانو د "طبيعت په حال" کې هغه څه کول چې به طبيعي لحاظ ښه و او د يوه او بل پر ضد د جنګ په حال کې نه وو.
سره له دې هم ده ومنله چې انسانان په طبيعي لحاظ ځان غوښتونکي دي، او تايد کړه، چې دغه ځان غوښتنه په اجتماعي قرارداد سره په اخلاقي مکلفيت واړول شو، د اجتماعي قرارداد عمومي بنسټ عمومي اراده يانې د ټولنې د غړو ټولنيزه اراده ده، چې د هغو قوانينو اطاعت وکړي، چې د سولې د ژوند نظم او د ټولو د ښېګڼې په خاطر پرې تحميل کېږي، د طبيعت له حال نه مدني حال ته دغه تحول د اخلاقياتو سرچينه ده.

روسو هغه وخت چې ټينګار کاوه، چې عمومي ارادې ته په غاړه اېښودلو سره موږ په واقع کې د ځان اطاعت کوو، کوښښ کوي، چې د اخلاقي مشبتيت له افراطي حال څخه ډډه وکړي، سره له دې هم دی مني چې واکمن مقام بايد ځان غوښتونکی انسان اړ کړي، چې له "خپلې ارادې" سره موافقت وکړي، "مجبور يې کړي چې ازاد اوسي". واضحه ده، چې دا د انساني ازادي يو څه عجيب تعبير دی، لا منطقي به دا وي، چې وويل شي چې سياسي واکمني د ټولنې په غړو باندې د سلوک قانون پلې کوي.

۳- د پياوړي انسان اراده:

فريدريک نيچه (F. Nietzsche ۱۸۴۴ - ۱۹۰۰) په خپل اثر د معنوياتو جينيالوجي يوه حمله (۱۸۸۷) کې د ښه او بد مفهوم سرچينه پر ضعيفانو باندې د پياوړو برلاسي ته نه منسوبوي.

باداران له ښه او بد څخه دباندې وو، په مريانو باندې يې خپله اراده تپله، دوی د ځپل شويو د انتقاد موضوع شول، او د بادارانو عملونه يې بد وګڼل. دغه واقعيت د بادار اخلاقياتو او د مري اخلاقياتو سرچينه شوه.

يهوديت او عيسويت د مريانو ضعفيانو، متواضعاتو او خوارانو خوا ونيوله او د مريي اخلاقياتو تبليغ يې وکړ، چې موږ تر هغه لاندې ژوند کوو، د ټولنې دنده داده، چې بادار- اخلاقيات يو ځل بيا د پياوړو اخلاقيات له سره ژوندی کړي او دسوپرمين اوبرمنش (Ubermensch) او د انساني نژاد ارستو کراسي ته انکشاف ورکړي، چې له عامه وګړو څخه جيګ شي، د بشر لپاره يوه ښه راتلونکې يقيني کړي، سوپر مين يا زبر انسان له ښه او بد څخه پورته او د هغه اراده قانون دی.

۴- عام نظر، ټولنيز فشار

عامه ذهنيت سروې ګانې زموږ د ژوند برخه شوې ده. هغه په سياسي مبارزو کې او هم د عصري ژوند په نورو اړخونو کې نور هم مهم کېږي. ذهني سروې ګانې د ټولنې او د انسانانو د ژوند د مطالعې يوازې يوه لار ده.
اګستی کامتی (Auguste Comte ۱۷۹۸-۱۸۵۷) د مشبتيت فرانسوي فيلسوف چې د سوسيالوجي (ټولنپوهنې) د ساينس موسس ګڼل کېږي، وايي چې يو مثبت ساينس د هغو د خلکو جوړښت، تنظيم او انکشاف مطالعه کوي، چې په ټولنيزو ډلو کې ژوند کوي.
ځينې ټولنپوهان چې له له خپل مثبت ساينس څخه فلسفې ته مخه کوي اخلاقيات د اکثريت او ژوند له طريقې سره يو ګڼي، اخلاق به په دغه مفهوم سره مثبت ساينس شي، چې عامه ذهنيت او د اکثريت اتفاق به ثبتوي. په نتيجه کې اخلاق به نسبي شي او د ټولنيزو ډلو په تغيرېدونکي ذهنيت به متکي شي، د اخلاقي سلوک تعبيرونه به د اجتماعي فشارونو د ذکي کسانو د رسنيو له خوا د جامعې د کنټرولو نتيجه شي، هغه به داسې هم د اقتصادي انکشاف يا د تعبيرونو يا د هر هغه عامل له امله وشي، چې عمومي ذهنيت ته تغير ورکوي.

۵- د خدای تعالی اراده:

ساموېل پوفندورف (Samuel Pufendorf ۱٦۳۲-۱٦۹۴) پروتستاني فيلسوف د دغه فکري ښوونځي له ډېرو نومياليو استازو څخه دي. دهغه په نظر يو عمل هغه وخت ښه وي، چې خدای تعالی يې همدغسې اراده کړې وي، او بد هغه چې خدای تعالی محکوم کړی وي دغه تيوري د خدای اخلاقي مثبت په نامه ياده شوې ده، ځکه چې د هغه له مخې دا د خدای تعالی اراده ده، نه د عمل ماهيت چې د يوه عمل رښتين توب او غلط توب ټاکي، په دې حساب د ښه او بد ټاکونکی عامل يو باندنی او مثبت عنصر کېږي.

فان پوفندورف په دې عقيده دي، چې موږ ته د خدای تعـالی اراده پـه الهـام سره مالومېږي، خو دده تيوري يوازې د الهـام تيولـوجي نـه ده ځکـه چـې دی هغې ته په خپل ډېر لوی اثر د طبيعـت او ملتونـو قـانون "۱٦۷۲" کـې فلسـفې تعبير ورکوي.

ارزونه:

پورته يادې شوې تيوري ګانې په معمولي ډول د اخلاقي مثبت پالي تيوريو پـه نامه يادېږي، په دې چې هغه اخلاقيات له مثبتو قوانينو يا د ټولنې له دودونو څخه راووباسي اخلاقي مثبت پال سلوک ان تر دوهم نړۍ وال جنګ پورې پـه فردي او بين المللي، اخلاقياتو کې په ژور ډول ځای نيولی و، د تېرې پېړۍ په بهير کې د طبعي قانون اخلاقپوهنه يا هغه اخلاقپوهنه چې اخلاقيات د انسان په طبيعت باندې ډېره لري په څو دليلونو سره مشکوکه وګڼل شوه.
د طبيعت د قانون اخلاقيات ځينې مدافعان بايد ترڅه حده د هغه لپـاره ګـرم وبلـل شي، ځکـه چـې دوی د انسـاني طبيعـت تعبيـر د سکون او نـزدې پـه ميخانيکي ډول وکړ، خو مطلق او ټولواک تمـايلات تـر ډېـره حـده مسـئول وو، چې د مثبتو تيوري ګانو د اسان منلو لپاره يې هم په شخصـي او حقوقي ژوند کې ډګر هوار کړ.
د جنګ له امله ستر بدلونونه پيښ شول او هغو دغسې غورځنګونه په حرکـت راوستل چې د حکومتونو هغه واک مې تر پوښتنې لاندې ونيوه چـې پـه حـاکم ډول قوانين وباسي، دغه غورځنګونه د عدالت اساسي مفهوم او د ښه او بد لا ژور پوهاوي غوښتنه کوي کومې هغه نا ارامي ګانې چې د ۱۹٦۰ په لسيزې کې په امريکې او ډېرو اروپايې هېوادونو کې پېښې شوې ښکار کړه، چـې حکومـت د ډېرو کسانو په نظر د اخلاقياتو سرچينه نه ده، او حتمی ده چې پر ځای يـې مدني مقام د دغـه اسـاسي عـدالت درنـاوی وکـړي، چـې د انسـاني نظـام پـه ارادې متکی نه وي مدني نافرماني په دغه نظر بنا ده چـې رښـتيا او غلطـي د

یوه حکومت یا حتی د خلکو د اکثریت تخلیق نه وي، بلکه هغه د انسان په ماهیت او عزت متکي دی، چې مدني مقام یې باید تر پښو لاندې نه کړي.
بیا هم دا به ناسمه وي چې اخلاقي مثبتیت د ماضي تیوري او تمرین وګڼل شي.
اوس هم د خلکو ډېر شمېر په خپلو اخلاقیاتو باندې د ډېره کیو د نظر یا د مسلطو اجتماعي دودونو پلوي کوي څنګه چې اخلاقي عادتونه او هوسونه تغیر کوي داسې هم د دغو خلکو اخلاقي سلوکونه به تغیر وکړي، د پوهاوي عامه رسنۍ به د هغو خلکو په یوې برخې غټ اثر وکړي، چې په خپله مستدلل اخلاقي استدلال کولی نه شي، او په اسانۍ خوځېږي، چې د جمعیت یاد ذکي انتخاباتي مبارزو تر اثر لاندې شي.
هغه تیوري ګانې چې د باندنیو معیارونو وړاندیز کوي په څرګند ډول وایي چې اخلاقیات د هغو عواملو له خوا جوړېږي چې له عمل څخه دباندې وي، دغه عناصر چې اخلاقیات جوړ وي، دغه لاندې کېدلی شي:
حکومتي واکمني چې په اجتماعي قرارادا سره ترلاسه کېږي، د خلکو عمومي اراده، د ډېره کیو یا عامه ذهنیت د حکومت نظامي یا پولیسي قوه چې قانونونه وضع کوي او تطبیقوي ټولنیز فشار، د شتمنو او پیاوړو اراده د خدای تعالی اراده ده.
د دغو تیوري ګانو تحلیل څو نیمګړتیاوې او تناقضونه را برسېره کوي، انسان کوم اجتماعي ضد موجود نه دی، هغه د خپل طبیعت له مخې اجتماعي دی، زموږ طبیعي فردي اړتیاوې نظر زموږ فردي قوت نه ده چې ترلاسه یې کړو ډېرې دي. دا یوازې اجتماعي همکاري ده، چې د انسان دغه اساي ضرورتونه رفع کولی شي. د انسان دغه همیشنۍ غوښتنه چې نور هم پوه شي، نور هم زده کړي او مدنیت ته انکشاف ورکړي یوازې په اجتماعي همکاري سره ترسره کېدلی شي. انسان د خپل طبیعت د خاصیت له مخې په اساسي ډول اجتماعي دی، د دغه واقعیت سره سره چې ځینې کسان کله کله اجتماعي ضد سلوک کوي، د قانون جوړولو د کړنلارې په نظر کې نیولو سره موږ وینو

چې قانون جوړونكي حتى زورواک دولت همد لايحو خصوصيتونه يا هغه قوانين چې بايد ويستل شي، له دغه ګوټ نه ګوري، چې که هغه د ټولنې د ښېګڼې مقصد يا لږ تر لږه هغسې چې قانون جوړونكى پرې پوهېږي ترسره کولى شي.

په بله ژبه د يوه عمل سم توب او ناسم توب دننه په عمل کې د هغه د يو څه خاصيت له امله ټاکل کېږي. په اړه يې اورېدنې کېږي، او له متخصصانو سره مشوره کېږي ددې لپاره چې هغه لايحې چې په قانوني لحاظ مجاز کېږي، هغه او صاف ولري چې په هغو سره مقصد ترسره کېدلى وشي. وژنه بدعمل ګڼل کېږي، چې ټولنه يې منع کوي، بلکه ددې لپاره چې انسان وژنه په خپل ماهيت کې يو بد عمل دى، ټولنه منع کوي ځکه چې هغه په هر قانون کې هيڅ ټولنه چې د عملونو رښتين توب يا غلط توب په حاکم دول ټاکي پاتې کېدلى نه شي، په ورته ډول د اکثريت نظر د هغه عمل يا د کوم ډول سلوک د توانانې په کوم سم يا ناسم پوهاوي باندې بنا دي، چې کوم ډول مقصدونه ترسره کوي، عمومي نظر د فردي عقيدو په ورو ورو يو ځاى کېدلو سره چې ځينې عملونه ښه يا بد دي جوړېږي، په دې چې هغه مطلوب مقصد ته رسېږي يا مو مخه نيسي چې ورته ورسېږو.

هغه تيورۍګانې چې د داخلي معيارونو وړانديز کوي:

د دغې ډلې په دېرو تيورۍګانو کې به موږ هغه يادې کړو چې په تاريخ کې مهمې وي او لا هم د ډېرو کسانو د اخلاقي قضاوت په کولو کې نفوذ لري.

الف: د عالمي توب پرنسيپ:

دغه پرنسيپ په دغې ګڼې ولاړ دى، چې وايي کوم څيز چې د يوه کس لپاره ښه يا بد وي د نورو لپاره به هم همدغسې وي، چې په همدغسې شرايطو کې وي دغه اصل د ماشومانو په اولي پوهنه کې اورېدل کېږي.

د بېلګې په ډول هغه وخت چې پلرونه او ميندې خپلو ماشومانو تـه نصـيحت کوي، چې خپل ورونړه يا خپلې خويندې ټپي نه کړي، ځکه چې هغوی هېڅکله نه غواړي تاسې ټپي کړي. "مه يې زخمی کوه، هغه دې نه زخمي کوي"داسـې هم دغه اصل په دغه طلايي قانون کې افاده کېږي: "دغسې چلند ورسره وکړه چې تـه غـواړې هغـوی يـې لـه تـاسره وکـړي" بايـد وويـل شي چـې د عالميـت پرنسيپ د اخلاقي قانون محتويات په واقعي ډول تر کتنـې لانـدې نـه نيسـي، بلکه هغه شکل چې په نظر کې نيسي۔ چـې هغـه عمـل پکـې برابـر شي، ددې لپاره چې هغه ښه وګرځي. بيا نو مـوږ پـه يـوه مفهـوم ويلـی شـو، چـې هغـه د اخلاقياتو داخلي معيارونه ورکوي، خو پـه بـل مفهـوم د دغـه عمـل داخـلي يـا خاص صفت بايد هغه وخت په نظر کې ونيول شي، چې يو څوک کوښښ کوي هغه په عالمي قالب کې برابر کړي، مشکل دا دی چې په دې اړه کوم څرګند لارښود پرنسيپ نشته چې يو څوک هغه څنګه برابر کړي، چې دغه عمل له م څه ډول مشخص خاصيتونه ولري.

د ايمانويل کانت (Immanuel Kant ۱۷۲۴-۱۸۰۴) اخلاقی فلسفه که څـه هـم په موجبه ښوونې او څرګندونې کې خورا پېچلې ده، پـه نهايـت کـې د عـالمي تـوب پرنسـيپ تـه متحـول کېـدلی شي، د کانـت د پـوهې يـا علـم تيـوري (Epistemological Theory) لـه مخـې زمـوږ خـالص عقـل (Pure Reason) څيـز پـه خپـل ذات کـې (Thing in Itself) يـا نـې د څيزونـو جـوهر يـا (Noumenon) پېژنـدلی نـه شي بلکـه يـوازې د حـادثې (Phenomenon) يـا څيزونون ظواهر "پېژندلی شي"خو زموږ عمـلي عقـل (Practical Reason) يـو شمېر ګنېې (Postulates) مني په دې چې موږ بې له دې چې ځينې څيزونـه رښتيني وګڼو، اخلاقي ژوند کولی نه شو.

يو له هغـو رښـتين توبونـو څخـه چـې زمـوږ عمـلي عقـل يـې پېـژني د اخلاقـي مکلفيت شته والی او عالمي خصوصيت دی. د تاريخ په بهير کـې بېلـو ټولنـو او کسانو د بېلو اخلاقي قوانينو پـر بنسـټ ژونـد کـړی دی، خـو دوی د دغـو قوانينو له سترو ځانګړتياوو سره موافقه کړې، چې د هغو اطاعت به په عـالمي

توگه کېږي.د اخلاقي قانون شکل "فارم" دادی چې مکلفیت تحمیلوي، دا مطلق حکم (Categorical Imperative) دي. د قانون موضوع او محتوی تغیر کوي خو د اخلاقی قانون مهم اړخ دا دی چې هغه د عالمي توب ادعا لري او فارم تغیر نه کویکه فارم په محتوی باندې په انتقادي دول تطبیق کېږي د قانون حاکمیت یا فارم باید د قانون محتوی ته ثبات او همېش توب درکړي بیا نو کانت داسې نتیجه را باسي چې د اخلاقیاتو پرنسیپب دا دی چې "یوازې په دغه شعار سره عمل وکړه چې ته په عین حال کې عزم لرې، چې هغه باید یو عالمي قانون شي." څنگه چې دکانت د علم تیوري له مخې سوچه عقل یا عقلي دلیل د طبیعت وجودي نظام درک کولی نه شي د قانون د عالمي توب عملي فارمول باید زموږ فکرونو ته هدایت یا لارښوونه وکړي. په دې ډول مطلق حکم له مغز نه خالي پوچ پوټکی دی. له همدې امله ده، چې د کانت اخلاقی تیوري اخلاقي صورت یا ظواهر نومول شوې ده. موږ باید د یوه اخلاقي قضاوت په کولو سره دغه ظاهری حال تل په خپلو کړو باندې پلې کړو چې "که هرچا دغسې وکړه څه به پیښ شي." یا "ایا زه هیله کولی شم چې به هغه حال کې هرڅوک باید په هغه ډول عمل وکړي لکه زه چې غواړم عمل وکړم؟))

ارزونه

نزدې ټول دینونه اخلاقیاتو ته د لارښود په شان د طلایي قانون وړاندیز کوي، یو څوک باید انکار ونه کړي، چې دا د دغسې اسان قانون په شان دی، چې په ډېرو حالاتو کې مرسته کوي خو د عالمي توب پرنسیپ په خپل ذات کې دغې پوښتنې ته ځواب نه وایي چې ځینې عملونه ولې ښه او نور یې بد دي، په دې چې هغه د عمل د محتوی تحلیل نه کوي، لږ ترلږه په څرگند ډول هغه یوازې د عالمي توب فارمول ترکتنې لاندې نیسي، خو فلسفي تیوري باید له شکل یا فارم څخه وړاندې لاړه شي، او دغه قابلیت ولري، چې د یوه مکلفیت محتوی تحلیل کړي، او دلیل وړاندې کړي چې د عمل یو ډول ښه

يا بد دي، او په نتيجه کې دغسې عملونه ولې په عـالمي ډول مجـاز يـا منـع وګڼل شي.

داسې ښکاري چې ممکنه نه وي، بې له دې چې کوښښ وشي، چې لـږ تـر لـږه دليل وويل شي چې دغه عمل په عـالمي توګـه مجـاز اعـلام شي. مـوږ نـه شـو کولی بې له دې چې د قانون محتوی يانې د يـوه عمـل ماهيـت مطالعـه کـړو، چې مجاز يا منع دي، د هغه عالمي توب ځرګند کړو.

دغه څېړنه به يو څه ځرګنده کړي، چې دغه عمل ښه يـا بـد دی پـه دې چـې هغه هغسې موخې ته رسېږي، چې د انسان د موجوديت لپاره ضروري دي، يـا يې د رسېدلو په مخ کې خنډ کېږي.

د بېلګې په ډول د اجتماعي او عقلي مخلوق په شان د انسان انکشاف ته دغه رښتين توب بايد يو عالمي قانون وي ځکه چې هغـه د انسـاني همکـاري لپـاره ضرور دی، چـې لـه هغـه ځخـه پرتـه مـوږ حتـی اسـاسي جسـمي او عقـلاني ضرورتونه رفع کولی نه شو.

د عالمي توب پرنسيپ د يوه عمل ځينې ځانګړتياوې ترکتنې لاندې نيسـي، يا نې هغه خاصيت چې هغه قادر کوي چې عالمي قانون شي. له همدې امله ده چې دغه تيوري د اخلاقياتو دغسې معيار وړانـدې کـوي، چـې دغـه عمـل تـه داخـلي وي، خـو د عـالمي تـوب دغـه خاصـيت تـر دې ځخـه زيـات نـه شرح کېږي. هيڅ ځرګند افاقي دليل نه ورکول کېږي، چـې ثابتـه کـړي، چـې دغـه عمل دی ولې په عالمي ډول مجـاز يـا منـع وي. د افـاقي موجهـه تـوب يوځـه کموالی د اخلاقياتو عندي تعبير ته دوره پـه خـلاص پرېښـودلو تمـامېږي خـو هغه څه چې د عالمي توب په پلې کېـدلو کـې پـه معمـول ډول پېښـېږي، پـه خپلـه د تيـوري تـرک کېـدل کېـږي، ځکـه ډېـر خلـک پـه افـاقي دليلونـو سره کوښښ کوي ثابته کړي، چې دغه عمل ولې په عـالمي توګـه مجـاز يـا ممنـوع دی. په بله ژبه دوی د مطلق حکم له پوچ فارم ځخه وړاندې ځي او د عمـل د ماهيت تحليل ته ورګرځوي.

ب- خوند پالنه:

يونانيی کلمه هيډون (Hedone) دخوند مانا لري. هيډ د نزم يا خوند پالنه يا د مزې فلسفه هغه سيستم ته ويل کېږي، چې وايي د اخلاقياتو معيار خوند دی. د لرغوني يونان فيلسوف دسای رين (Cyrene) ارستي پوس (Aristippus, اټکل ۴۳۵- اټکل ۳۵٦ ق م) په دې فکر و، چې يوازې خوند ښه دی. ده خوند نيکمرغي وبلله ښه عمل هغه دی، چې د خوند احساس ورکوي، په نېغ يا نا نېغ ډول او بد عمل هغه دی، چې درد يا ناوړي احساسات زېږوي. د انسان موخه نيکمرغي ده، او نيکمرغي له خوند نه راولاړېږي. په همدغه دليل ده، چې د يوه عمل اخلاقي ښه والی د هغه په خاصيت سره ټاکل کېږي، چې خوند وزېږوي، يانې اخلاقيات تر هغه ځايه چې د انسان د مقصد لپاره يوه وسيله وي، د يوه عمل له دنني خاصيت څخه جوړوي.

ارستپوس او پلويان يې تر عقلاني خوند څخه زيات په حسي خوند ټينګار کوي، په دې چې هغه "حسي خوند" لا ډېر پياوړي او لا ډېر خوښوونکي او د نيکمرغه لېدلو لپاره ډېر مرستندوی دي. خو عاقل انسان ياني فيلسوف به خوند له تميز نه پرته او له حد څخه د ډېر ونه غواړي ځکه چې د هغه نتيجه به درد شي، نه خوښي. انسان ته ښايي ځان يو څه کنټرول کړئ که نه هغه به د خوند مريه وګرځي چې هغه به يوه دردناکه تجربه وي. ددې مانا دا ده; چې هوښيار انسان خپلې غوښتنې محدودې کړي، او ددې لپاره چې خوښي او نېکمرغي په لوړه درجه ولري، بايد يو مناسب انډول وساتي.

اپيکور (Epicurus مخزيږدی ۳۴۱-۲۷۰) د سرينانو په شان د ژوند مقصد په خوند کې لټوه، خو په داسې حال کې چې سرينانو د حاضر وخت په خوند ټينګار کاوه، اپيکورپاييدونکي خوندونه غوره ګڼل. څنګه چې حسي خوند دوام نه کوي، هغه ښوونه کوله چې د انسان مقصد عقلاني خوند دی، چې هغه په عمده ډول د روح له ارامي، له ذهني سولې او په ټولنه کې له همغږي ژوند څخه راولاړېږي. ښېګڼې ته د يوې وسيلې په توګه د عقلاني خوند د توليدولو لپاره ارزښت ورکول کېږي.ځان کنټرول يوه مناسبه وسيله ده، چې

پاييدونکي خوندونه زيږوي، داسې هم ملګرتوب او عقلاني ژوند. هغه عملونه چې کولی شي، چې زموږ ذهني ارامي يا عقلاني خوند ډېر کړي، په اخلاقي لحاظ ښه عملونه دي، او هر هغه څه چې درد يا اندېښنه توليدوي په اخلاقي لحاظ بد عمل دی، او له کولو نه يې بايد ډډه وشي.

ارزونه

مسلمه ده چې د يوه چا له خوا د دغو نظريو منل يا ردول د انسان د مقصد په پوهاوي پورې تړلي دي، ايا د انسان د ژوند مقصد حسي يا عقلي خوند دی يا څه نور ځيزونه چې د انسان شته والي ته مانا ورکوي؟
منقدان د انسان د اساسي تمايل له مسئلې نه برسېره دا هم وايي چې د خوند پالنې پلويان خوند له ښه والي سره معادل ګڼي بې له دې چې قانع کوونکي دليلونه وړاندې کړي. دغه تعادل داسې ګڼل کېږي، لکه چې مسلم وي. دا رښتيا ده، چې خوند تر يوه حده غوښتل کېږي، خو دا مسلمه نه ده، چې زموږ د غوښتنو هر ځيز به ښه وي، ډېر عملونه په عالمي توګه ښه ګڼل کېږي. خو سره له دې هم هغه خوند يا لږ تر لږه حسي خوند نه توليدوي صداقت او رښتين توب که حتی په قرباني او سخت کار سره هم تر سره کېدلی شي، ښه وي، د حسي خوند هميشنۍ غوښتنه د يوه عقلاني شخص لپاره مناسبه نه وي او دا يو ښه پېژندل شوی سيکالوجيکي واقعيت دی، چې دغسې غوښتنه د نيکمرغي نه بلکه د زړه تنګي او ناخوښي لامل کېږي.
خوند زياتره د يوې لنډې مودې خوندور احساس دی نه د اوږدې مودې خوښي. د اپيکور فلسفه د سري نانو څخه ډېره دقيقه او رڼه ده، په دې چې هغه د انسان روحي او عقلاني ځانګړتياوې دواړه په نظر کې نيسي سره له دې هم هغه دغه اساسي اصل ثابتولی نه شي، چې عقلاني خوند او ښه والي سره بدلېدونکي اصطلاحات دي او د يوه ځيز مانا لري.

ج. د ګټورتوب فلسفه:

د ګټورتوب يا د ګټې رسولو فلسفه (Utilitarianism) پـه دغـه نظـر ولاړه ده، چې خوند او درد يوازنى هڅونکى يامحرک دى، په دې ډول چې لـومړني يـې موږ هڅوي چې عمل وکو او وروستي مو مجبوروي چې له عمـل کولـو نـه ډډه وکړو. د دغې تيوري له مخې زموږ د کړو سيکالوجيکي تحليـل دغـه واقعيـت څرګندوي، چې موږ په ضروري ډول خوند لټوو، او کوښښ کوو لـه درد څخـه ډډه وکړو. دغې تيوري ته سيکالوجي هيډونزم ويـل کېـږي يـانې چـې هغـه د انسان واقعيت شرح کوي، چې دا لـه اخلاقـي هيـډونزم څخـه بېـل دى، چـې ذاتي انسان بايد خوند ولټوي.

د ګټورتوب فلسفې به اتلسمې او نولسمې په انګلستان کې انکشاف وکـړ، د هغـې سـتر طـراح کـوونکي برتـانوي فيلسـوفان، جرمـي بنتهـام (Jeremy Bentham) او جان ستوارت مـل (John Stuart Mill) وو. بنتهـام (۱۷۴۸-۱۸۳۲) د سياسي انقلابونو په خوځـونکې دورې کـې يـانې د جنګونـو، او صناعتي انقلاب د پيل په وختونو کې ژوند کاوه، ده د عمـر پـه لومړيـو کلونـو کې د صادق حکومت او د ټولنې د سمون پـه اړه علاقمنـدي وښووله، د هغـه فلسـفه پـه دغـه اثـر کـې پـه ښـه ډول شرح شـوې وه، داخلاقـي او تقنينـي پرنسيپونو پيلامـه (۱۷۸۹) دى نـور اثرونـه هـم لـري، او پـه حقـوقي او سياسي ليکنو کې يې هم د ګټورتوب تيوري ګانې موندلې کېږي.

د بنتهام د پيل ټکي د سيکالوجيکي هيـډونزم بيـان دى. ټـول انسـانان عمـل کـوي، چـې خونـد ترلاسـه کـړي او لـه درد څخـه ډډه وکـړي. انسـان ځـان غوښتونکى دى، او عمل به ونه کړي، خـو پـه هغـه حـال کـې چـې خپلـه ګټـه ترلاسه کړي. کله به دى نورو ته خدمت وکړي خو په دغه حـال کـې هـم دده هڅوونکي محرک شخصي ګټه ده نـه د نـورو، دى د انسـان د سـيکالوجي پـه بيان کې هم خوند له نيکمرغي سره يو ګڼي، او دغې نتيجې ته رسېږي چـې د اخلاقپوهنې لومړى پرنسـيپ دادى; چـې د انسـاني رښـتين تـوب او مطلـوب مقصد نيکمرغي ده يانې د خوښۍ غوښتل او له درد څخه ډډه کـول. دده پـه

نظر دغه لومړنی پرنسيپ مسلم دی، او ثبوت ته اړتيا نه لري، له دې نه داسې ښکاري چې د يوه عمل رښتين توب يا غلط توب بايد د هغه له پايلونه او د دغه عمل له قابليت نه تر حکم لاندې ونيول شي.چې خوښي راولی او درد له منځ څخه وړي. هغه عمل چې د خوښي او درد مخلوط توليدوي، بايد پر هغه باندې د هغه د خوښۍ او درد د مقدار له مخې قضاوت وشي، د کوم يوه اندازه چې ډېره وي، هغه عمل ته به اخلاقي خصوصيت ورکړل شي، څه وخت چې د ډېرو عملونو ترمنځ چې خوښي توليدوي، دغوره کولو چانس لري، هوښياره پرېکړه هغه ده، چې دی هغه عمل غوره کړي، چې نتيجه يې د خورا ډېرو لپاره خورا ډېره نېکمرغي وي. خو ښې او نيکمرغې د يوه او بل په مانا راوړله کېږي.

دی د هر عمل يا څيز خاصيت چې خوښي يا نيکمرغي توليدوي، "گټورتوب" بولي له همدې امله ده چې دغه تيوري په عمومي ډول د گټروتوب فلسفې په نامه يادېږي.

خوښي بېل ډولونه لري، لکه خوړل، څکل، سندرې ويل، يا ښکلو انځورونو ته کتل، خو د بنتهام په نظر دکميت له مخې اندازه کېږي: هغه به واحدونو ته واړول شي او په دې ډول دا ممکن کېږي، چې د نيکمرغي اندازه حساب کړو. څنگه چې انسان د سيکالوجيکي اړتيا له مخې خوښي غواړي، او له درد څخه ډډه کوي د انسان د کړو ارادې مقصد دادی; چې په دغه ډول عمل وکړي چې خورا ډېره خوښي ترلاسه کړي.

د بنتهام د تيوري مانا دا کېږي چې موږ د خوښي يا نيکمرغي د ډېر اندازو ترمنځ ازاد يو، چې انتخاب وکړو او په دغه ډول د اخلاقي قانون مانا هغه مکلفيت چې خورا ډېرې نيکمرغي وغوښتل شي، په نتيجه کې هيډونزم له سيکالوجيکي هيډونزم څخه راوځي.

د خورا ډېرې نيکمرغي پرنسيپ به فرد يا ټولنې ته راجع شي، که موږ د ټولنې فکر وکړو موږ مجبور يو د خورا ډېرو خلکو لپاره د خورا ډېرې نيکمرغي

کوښښ وکړو، د ټولنې مقصد د خورا ډېرو خلکو لپاره خورا ډېره نيکمرغي ده، او يو ښه حکومت بايد دغه عام ښه والی ډېر کړي.

خو دلته د بنتهام د شخصي خوند پالنې او د هغه د خورا ډېرې نيکمرغي د خورا ډېرو لپاره د پرنسيپ ترمنځ تناقض ليدل کېږي. دده په دغه نظر کې ليدل کېږي، چې که کوم فرد په خپل عمل سره عامه ښېګڼه په نظر کې ونه نيسي، هغه به له دردناکو پايلو سره مخ شي او په دغه ډول هغه به د خپل خورا ډېرې نيکمرغي د پرنسيپ پر ضد عمل کړی وي، په نتيجه کې يو څوک عامه ښېګڼه يوازې د منورې ځان ګټې له امله کوي.

د بنتهام په نظر که موږ خوښي په سمه توګه اندازه کولی وشو، اخلاقي يو مثبت ساينس کېږي، هغه د دغه مقصد لپاره د خوښي زيږوونکی يا د خوښي اندازه کولو محاسبې (Felicific or Hedonistic Calculus) وړانديز وکړ، د دغې محاسبې تطبيق موږ ته د خوښي د حجم دقيقه اندازه راکوي، په هر عمل باندې بايد اوه عوامل اندازه شي، شدت، دوام، يقين توب، نږدې والی، "خپلوي" ښېرازتوب، سوچه توب، او وسعت. دغه عوامل يوه لنډ وضاحت ته اړتيا غواړي. ښېرازتوب د يوه عمل هغه قابليت دی، چې نوره خوښي وزېږوي سوچه توب په دې مانا چې خوښي له درد سره ملګرې نه ده، پراختيا دلته هغه شمېر کسانو ته راجع کېږي، چې هغه وخت چې موږ د ټولو ښه والی په نظر کې نيسو، چې په خوښي يا درد سره متاثره کېږي.

بنتهام که څه هم د عمل ګټورتوب او د قانون ګټورتوب فلسفې له اصطلاحاتو څخه غږېدلی نه دی. اصطلاح ګانې ايستلې نه دي، دغه ډېر نوي مضمونونه د هغه له تيوري څخه په اساسي ډول ايستل کېدلی شي.

بنتهام که څه د عمل ګټورتوب او د قاعدې ګټورتوب اصطلاح ګانې پرنيسپ دي دغه ډېر نوي مفهومونه د هغه له تيوري څخه په اساسي ډول ايستل کېدلی شي. د عمل ګټورتوب فلسفه له دغه ګوټ څخه ازميي چې هغه د فرد خورا ډېره نيکمرغي په نظر کې نيسي يا د خورا ډېرو خلکو نيکمرغي. له بلې خوا به د قاعدې ګټورتوب فلسفه عالمي قوانين تر بحث لاندې نيسي او

د دغو قوانینو یا مقررو ګټورتوب ازمیي چې که هغه د خورا ډېرو خلکو، خورا ډېره نیکمرغي پر مخ بیايي.

عملي ګټورتوب فلسفه په یوه خاص مفهوم له عصري حال اخلاق (Situation Ethics) سره ورته والی لري. دا په یوه مشخص حال کې فردي عمل دی، چې ددې لپاره کتل کېږي، او ازمېیل کېږي، چې هغه په نړۍ کې د بدي په تناسب د ښه والي خورا ډېر مقدار تولیدوي. د دغه عمل اخلاقیات د هغه له پلویانو سره د هغه د بیساري تړاو په نظر کې نیولو سره ټاکل کېږي او نه له عمومي قانون سره د هغه د تړاو له امله، د بېلګې په ډول دغه پوښتنه به وشي، چې په یوه مشخص حال کې د حقیقت پر خلاف وینا نظر د حقیقت ویلو ته به د نیکمرغي ډېره اندازه تولید کړي، چې که هغه به په ټولو خواوو کې خوښي یا نیکمرغي راوړي په دغه مشخص حال کې د عملي ګټورتوب فلسفې له مخې د حقیقت پر خلاف وینا د عمل ښه طریقه ده.

له بلې خوا قاعدوي-ګټورتوب فلسفه د عالمي توب اخلاقي تیوري ته ورته ده. دلته د اخلاقیاتو په عمومي قانونو باندې ټینګار کېږي، نه په خاصو حالونو باندې. د اخلاقیاتو د قوانینو په ټاکلو کې لارښود پرنسیپ دا دي; چې هغه قانون چې د ټولو لپاره خورا ډېر ښه والی راوړي داخلاقیاتو قانون دی، چې هر فرد د ژوند په ټولو حالاتو کې مکلف کوي، په خاصو حالاتو کې استثنی مجاز نه وي، په دې چې د استثنی منلو ته اجازه به په نهایت کې د ټولنې نظم ګډوډ کوي.

حتی هغه کس ته به لا ډېر تاوان واړوي، چې له دغې استثنی څخه د ځان لپاره استفاده کوي، د قاعدوي ګټورتوب فلسفي پلوي به لکه د عالمي توب پلوي دغه پوښتنه وکړي، چې که هر څوک هغسې عمل وکړي لکه ما چې وکړ، څه به پیښ شي؟ ایا دغه عمل به په نړۍ کې د ښه یا بد توازن تولید کړي؟

د ګټورتوب فلسفې دواړه شکلونه ټینګار کوي، چې د یوه عمل ګټورتوب چې د خورا ډېرو لپاره خورا ډېره خوښي پر مخ بیایي د یوه عمل اخلاقیات ټاکي،

خو یو څوک باید په نظر کې ولري، چې د قاعده ییز ګټورتوب فلسفه عالمي توب پرنسیپ ته هم رجوع کوي. پر دې برسېره د یوه قانون د اخلاقیاتو په ټاکلو کې د عدالت پرنسیپ هم باید په نظر کې ونیول شي; دلیل یې دا دی; چې ځینې قانونونه په یوې ټولنې کې د خورا ډېر مقدار خوښي تولیدولی شي، خو هغه په عین حال کې د همدغه ښه والی عادل او منصف ویش نقض کولی یا د اکثریت په ګټه اقلیت زبېښلی یا استثمار کولی شي. واضحه ده، چې یو قانون چې په هغه سره یوازې ښه والی زیاتېږي خو د هغه مقدار په عادل او منصف ډول نه ویشل کېږي، په اخلاقي لحاظ ښه نه وي، خو د قانون په تدوین کې دعدالت په نظر کې نیول د ګټورتوب یا د خیر رسولو د فلسفي پرنسیپونو د ترک په مانا کېږي، څنګه چې د دغې فلسفې دواړه شکلونه د ګټورتوب په پرنسیپ باندې بنا شوي دي، لاندې ارزونه په دواړو تطبیق مومي.

ارزونه:

لاندې ځینې هغه تبصرې دي چې د ګټورتوب فلسفي منقدانو کړې وي.

د بنتهام په نظر دا سیکالوجیکي واقعیت دی، چې موږ خوښي ضرور غواړو او له درد څخه ډډه کوو، خو د ا چندان مفهوم نه لري، چې وویل شي، چې موږ باید همدغسې وکړو، چې خوښي وغواړو، او له درد څخه ډډه وکړو. دی د انسان د تمایل د واقعیت بیان کوي خو د اخلاقي مکلفیت حتمي توب یا باید توب نه شرح کوي.

د ګټورتوب لومړی پرنسیپ چې که موږ تل خوښي غواړو، او کوښښ کوو له درد څخه ډډه وکړو دغسې فرض شوی، لکه چې په اصل کې مسلم وي، خو هغه رښتینی نه مالومېږي، چې زموږ ارادي او غیر ارادي ټول عملونه تل خوښي لټوي خوښي له نیکمرغه سره بې له کافي ثبوت څخه یو ګڼل شوی، لکه چې د هیډونزم په اړه د مخه ورته اشاره شوې ده.

که وړاندیز کېږي، چې د اخلاقیاتو معیار د عمل هغه خاصیت وي چې نیکمرغي زیږوي، د عمل مقصد حتی نور هم مبهم کېږي، او تخریب کېږي نظر دې ته چې د خوښي کېږي. د نیکمرغي اهمیت په کافي اندازه شرح شوی نه دی. هغه یوازې فرض شوې چې هر څوک خوښي غواړي او په دې

پوهېږي، چې هغه څه شيز دی، خو که دا پوره ناممکنه نه وي، ګرانه ده چې د نيکمرغي په اړه ټول سره يوه خوله اوسي، د بېلګې په ډول هغه به څوک وي چې د ټولنې خوښي وټاکي؟ هغه به حکومت وي يا د دولت سردال يا د خلکو اکثريت؟ دغه ټول ځوابونه به ډېرې ستونزې پيدا کړي پر دې برسېره نيکمرغي ته به په نېغ ډول ګوته ونه نيوله شي، ځکه چې هغه زموږ د غوښتنې د کوم خاص شيز د شعوري ترلاسه کولو يا د ځينو عملونو د ترسره کولو محصول دی.

ګټورتوب په هغه مفهوم سره چې بنتهام کارولې له عادي استعمال نه بېل مفهوم لري. په عمومي ډول هغه د ګټورتوب مانا ورکوي يا هغې وسيلې ته راجع کېږي، چې کوم مقصد پرې ترسره شي، بنتهام په خاص ډول هغه د هغه عمل خاصيت ګڼي چې نيکمرغي زېږوي.

د خوند فلسفې محاسبه په عمل کې کار نه کوي. ممکنه نه ده، چې د نيکمرغيي هغه مقدار اندازه شي، چې د فرد په حالت کې بايد د عمل نتيجه وي او کله چې پوښتنه دخورا ډېرو لپار د خورا ډېرې نيکمرغي وي، هغه لا ګرانه کېږي، ځکه چې د يوې ټولنې ډېر غړي په موافقه ونه کړي، چې نيکمرغي د دوی په نظر څه مانا لري. که د بنتهام مقصد يوازې دا وي چې د خپل خوند فلسفې محاسبې ته يو عمومي لارښود ورکړي، يو څوک موافقه کولی شي، چې دغسې لارښود په فردي حالتونو کې به ممکن وي. ځينې کسان په څرګنده توګه دغسې تخمين کوي،خو که دا د بنتهام اراده وه هغه به له خپل مقصد څخه تېر شوی وي، چې له اخلاقپوهنې څخه مثبت ساينس جوړ کړي.

جان ستوارت مل:

جان ستوارت مل (John Stuart Mill ۱۸۷۳-۱۸۰٦) تر دې حده د بنتهام تر نفوذ لاندې شو، چې د ګټورتوب فلسفه د هغه دين شو. ده د خپل ګټورتوب نومې فلسفې اخر کې د بنتهام اساسي نظرونه ومنل، خو دغه تيوري يې اصلاح هم کړه.

مل د بنتهام دخورا ډېرې نيکمرغي د انسان د ژوند مقصد دی، او نيکمرغي له خوښي سره يوه ده، مل په داسې حال کې چې د بنتهام د ګټورتوب فلسفې له بنسټيزو نظريو سره هوکړه وکړه. د هغه دغه نظريې رد کړه، چې خوندونه له يوه او بل نه يوازې په کميت کې سره توپير لري. مل په دې عقيده و، چې خوندونه په کيفي لحاظ هم سره توپير لري، او ځينې خوندونه د ښکته درجې او ځينې د لوړې درجې دي، يو ځوک ښه ګڼي "چې نارام انسان وي نظر دې ته چې قانع سرکوزي وي"، "نارام سقراط وي نظر دې ته چې قانع احمق وی".

مل د خوند له کيفي تصنيف نه برسېره د نيکمرغي په ټولنيز خصوصيت هم ښکار وکړ، يو ځوک بايد د خورا ډېرو خلکو لپاره خورا ډېره نيکمرغي ولټوي. د خلاقي عمل يوازې شخصي نيکمرغي نه بلکه دټولو لپاره خورا ډېره نکمرغي ده.

ارزونه:

مل په خوندونو کې د کيفي توپيرونو په راوړلو او د ټولنيز ملاحظو په ټينګار سره د بنتهام د ګټورتوب فلسفه نوره هم درنه کړه. سره له دې هم له اخلاقي ښه والي سره هغه د خوند يو شان ښوول نا ثابت پاتې شو، لکه هسې چې د بنتهام په تيوري کي و. يو يې هم له سيکالوجيکي خوند فلسفي نه اخلاقي خوند فلسفي ته د يوه انتقال هم ثابت نه دی. دغه واقعيت چې انسانان خوند غواړي يو واقعي حکم دی. له دې نه دانه مالومېږي چې انسانان په خپلو ټولو عملونو کې بايد خوند وغواړي. پر دې برسېره که سيکالوجيکي

خوند پالنه رښتياوي، ياني چې موږ په خپلو ټولو کړو کې خوند غواړو دغه مکلفيت چې موږ بايد همدغسې عمل د کړو چندان مفهوم نه لري. ډېر دليلونه شته چې د سيکالوجيکي خوند پالنې د عالمي توب پر قانون شک وشي، پر دې برسېره د مل د ګټې پالنې فلسفه کې يو څه تناقص ليدل کېږي، په داسې حال کې چې دی تائيدوي، چې نيکمرغي يا خوښي خورا لوړ ښه والی او د اخلاقياتو معيار دی، دی دا هم وايي چې ښه داده، چې يو څوک ناراضي انسان وي، نظر دې ته چې قانع سرکوزی وي. له دې نه دا مالومېږي چې مل په ضمني توګه د انسان طبيعت د اخلاقياتو د معيار په څېر ګڼي. له بده مرغه هغه د انساني طبيعت پوهاوي په څرګند ډول بيان نه کړ، خو دی وايي چې "رښتيني" انساني طبيعت د هغه لپاره د اخلاقياتو معيار دی، او ښه داده چې انسان ناراضي سقراط وي. نه قانع احمق وي دا لا حتی هغه وخت چې دی د خورا ډېرو خلکو لپاره د خورا ډېرر نيکمرغي پر پرنسيپ بحث کوي، دی دغه پرنسيپ د انسان له اجتماعي طبيعت نه راباسي او وايي چې انسان دخپل ماهيت په تقاضا مکلف دی، چې عامه ښه والی پر مخ بوځي.

دګټې پالنې پلويانو ته چې د ټولو خلکو خورا ډېرې نيکمرغي ته ګوته نيسي حتمي ده، چې لږ تر لږه په ضمني ډول د انساني طبيعت ځينې عالمي توب خصوصيتونو فرضيه ومني او هم هغه طريقې چې دغه طبيعت اکمال ته رسوي، يو څوک بې له دې چې دغه فرضيه يې د مخه منلې وي، چې انسان به خپل طبيعت کې په رښتيا څه څيز دی.

په ټولنه کې د انسان د ژوند د اصلاح لپاره په واقعي دول وړاندېز کولی نه شي. نو داسې ښکاري چې د ګټورتوب فلسفي ټول پلويان د خوښي له منل شوي نارم څخه په ضمني ډول خارج کېږي او انساني طبيعت ته د اخلاقياتو د معيار په شان رسېږي.

د ځان پېژندنې تيوري ګانې
د بالقوه استعدادونو بشپړتوب

د ځان پېژندنې يا ځان درک اخلاقي تيوري پلويان دوه نيم زره کاله په دغه نظر ولاړ دي، او احتمال لري، چې دغه ډول تيوري ګانې اوس هم په فيلسوفانو او هم په وګړو کې ډېر پلويان ولري. که موږ د دغې تيوري بېل ډولونه او د هغې اساسي خاصيتونه په نظر کې ونيسو چې دغو مشخصو تيوري ګانو د بېلو سرليکونو لاندې تر کتنې لاندې نيولې وي. په دغو ټولو تيوري ګانو کې ګډ عنصر هغه نظر دی، چې د فرد لپاره اخلاقي ښه والی تر هغو چې ممکن وي د پټ يا بالقوه استعداد انکشاف دی. هغه د يوه چا د طبيعت پوره ترسره کېدل يا اکمال دی، دغه انکشاف دی. هغه د يوه چا د طبيعت پوره ترسره کېدل يا اکمال دی دغه انکشاف په همغږي سره د يوه چا د پټ استعداد غوړېدل دي، په دغه ډول چې د هغه د طبيعت ټول عنصرونه د طبيعي اجتماعي کرکټر په ګډون په نظر کې ونيول شي.

افلاطون:

افلاطون (Plato، مخزيږدي اټکل ۴۲۹-۳۴۷) خپل اخلاقپوهنه د خپل علم د تيوري د ميتافزيک "له طبيعت نه اخوا" پر بنسټ بنا کړ. د افلاطون په نظر دا فکر يا ايډيا ده نه حسي درک، چې د څيزونو جوهر په واقعي ډول درک کوي. يوه بېلګه به يې د "ښکلا پوهاوي وي." موږ ډېر څيزونه ښکلي ګڼو. څنګه چې موږ ښکلا په ډېرو څيزونو کې مومو، نو حتمي ده، چې د ښکلا ايډيا بايد يو څه حقيقت ولري، ځکه چې که داسې نه وي موږ به ونه شو کولی، چې هغه وخت يې وينو، درک يې وکولی شو. همدغه تحليل د ښه والي د ايډيا او نورو عمومياتو لپاره هم د اعتبار وړ وي. افلاطون پوره منطقي ګڼله چې فکر وکړي د مطلقي ښکلا او مطلق ښه توب لپاره حقيقت شته دی. په

بېلو څيزونو کې ښکلا او ښه توب د مطلق ښه توب او مطلقې ښکلا په "ايډيالي فورم"کې ګډون او انعکاس دی. د افلاطون لپاره دا يوازې يو بل ګام و، چې خپلو ايډيالي فورمونونه په ټول څيزونو کې پراختيا ورکړي، او يوازې اخلاقي او بديعي عمومياتو ته يې محدوده نه کړي.په دې ډول زموږ د حسي درک جهان د واقعي نړۍ يوازې د ايډيالي فورمونو انعکاس دی. ايډيالي نړۍ د هر ډول څيزونو پوره او دايمی مکان دی. د مځکې له پاسه ټول موجودات په يوه ايډيالي فورم کې ګډون کوي. داسې هم انسان د بشريت په ايډيالي فورم کې برخه لري، نو عالمي ايډياګانې رښتياني وجودي شته توب لري، او يوازې زموږ د ذهن مجردات نه دي، زموږ عقلاني قوه موږ دعالمي فورمونو له دغې رښتينې نړۍ سره نښلوي. په نتيجه کې ذهن يا دماغ د انسان ډېر مهم اړخ دی، چې د هغه د رښتيني ځان تمثيل کوي، انسان په واقع کې کې د خپل ذهن له لارې انسان دی.

افلاطون د خوند له اهميت څخه انکار نه کوي، ځکه چې انسان د هغه په نظر يوازې عقلي موجود نه دی. ښه ژوند د انسان لپاره د هغه د رښتياني طبيعت انکشاف دی، چې هم په ډېرېدونکې توګه د بشريت ايډيالي فورم دی. څنګه چې انسان يوازې ذهن نه دی.حتمي ده، چې ښه ژوند بايد د ذهن او حواسو د فعاليتونو له همغږي ترکيب څخه جوړوي. تر هغو چې موږ په دغې تلونکې نړۍ کې ژوند کوو، حتمي ده، چې موږ بايد تل درک کړو، چې دا رښتيانۍ نړۍ نه ده، بلکه د ايډيالونو د فورمونو د نقل نړۍ ده. اخلاقي ښه توب دا دی، چې له کاملې نړۍ سره د ورته کولو لپاره تر هغو چې کولی شو کوښښ وکړو خپل بالقوه استعدادونو ته انکشاف ورکړو، په خاص ډول د خپلې پوهې په ډېرولو کې. د پوره ښه والي پوهه مهمه ده، ځکه چې که انسان په دې قادر وي چې خپل طبيعت کامل کړي او نيکمرغي ترلاسه کړي.چې هغه به د کاملې نړۍ سلطنت ته راجعت وي، له کومې نه چې د زېږېدلو په وخت کې زموږ روح اخيستل شوی، او زموږ په بدن کې بندي شوی دی.

افلاطون په خپل جمهوريت نومي اثر کې د ايډيالي دولت بيان کوي، چې انسان په هغه کې د انکشاف کولو او په همغږي سره د ژوند کولو توان لري ياني چې ورسره مرسته کېږي، چې په اخلاقي لحاظ ښه ژوند وکړي. دی د انسان په اجتماعي طبيعت ټينګار کوي او په نتيجه کې د هغه په نظر د اخلاقياتو معيار د انسان يو ډيناميک او اجتماعي طبيعت دی، ځکه چې دی هلته انکشاف کوي او په ټولنې او په همکاري سره مکمل کېږي.
په ټولنې کې په همغږي سره ژوند کول به له انسان سره مرسته وکړي، چې خپل پوره والي ته ورسېږي. د انسان موخه دا ده، چې څومره کولی شي له مکمل ښه توب سره ورته والی وکړي. له ډېر لوړ ښه والي سره شراکت به انسان ته نيکمرغي راولي نو د انسان موخه دا ده; چې له مطلق (Absolute) سره د شراکت له لارې نيکمرغي ترلاسه کړي.

ارستو:

د ارستو (Aristotle مخزيږدي ۳۸۴-۳۲۲) اخلاقيات د هغه په ميتا فزيک بنا دي، چې د افلاطون د ايډيالي فورمونو د جلا نړۍ تيوري ردوي. سره له دې هم ارستو له افلاطون سره په يوه نظر دي، چې دغسې حقيقت (Reality) شته چې د موجوداتو له عالمي ايډياګانو يا جوهرونو سره مطابقت کوي. حتمي ده، چې يو حقيقي څيز به وي، چې سره زر سره زر، اس، اس، او انسان، انسان ګرځوي، خو د څيزونو عالمي ايډيا يا جوهر په جلا ډول موجوديت لرلی نه شي، خو حتمي ده، چې هغه واقعيت په فردي موجوداتو کې پيدا کړي. د يوه څيز جوهر له هغه څخه هغه څيز جوړوي چې هغه څيز دی. ده عالمي جوهر هسې چې په فرد کې واقعي کېږي، د موجوداتو اساسي يا اصلي فورم (Substantial Form) په نامه ياد کړ. دغه فورم به طبيعت وګڼل شي، ځکه چې هغه "طبيعت" د يوه موجود د مشخصو فعاليتونو منبع ده، هغه هغه طريقه ټاکي چې يو موجود په هغه ډول ژوند او عمل کوي. موږ د دغو عملونو منبع يا فورم نه وينو خو موږ د دغه موجود له مشاهدې يا فورم څخه

د هغه د وجود حقيقت ته رسېږي، "څنګه چې يو موجود دی هغسې عمل کوي" د منې ونه دمڼو حاصل ورکوي، نه ناک، زاڼه الوتل کوي، نه دماهي په شان لمبل. سره زر لکه وسپنه زنګ نه وهي او داسې نور. له نتايجو څخه ياڼې د يوه موجود له عملياتو څخه مو د عملياتو د موجوديت له علت څخه نتيجه اخلو. دغه حقيقت چې د يوه ځيز طبيعت به ونومول شي، د هغه فعاليتونه ټاکي.
اصلي فورمونه جلا يا په خپل ذات کې وجود نه لري خو هغه د هماغه صنف موجوداتو په هر يوه ژوند فردکې جوړوونکي عامل دی. هر شخص يو انساني موجود دی، د بشريت جوهر يا طبيعت لري، خو بشريت په دغه ډول بېل وجود نه لري، د يوه عضوي نوع په هر فرد کې د هر موجود مشخص جوهر په کمي لحاظ بېل وي، عالمي ايډياګانې يوازې زموږ په ذهن کې وجود لري، دوی مجردات دي، خو دغه ايډياګانې په ژونديو افرادو کې افاقي بنسټ لري لکه دغه افراد چې په افاقي او رښتياني ډول يا سپيان يا اسونه يا انسانان او داسې نور دي. ددې لپاره چې کوښښ وشي.
په ژونديو ځيزونو کې د تغير واقعيت درک شي، د فورم د اصلي مفکورې د ژوند په شرح کولو کې د ارستو د فلسفي اصلي عنصر کېږي.په تل ترتله تغيرېدونکی موجود کې يو نه تغيرېدونکی ډيناميک زړې (Core) شته. د ځېږۍ په پوره منکشف شوېونه کې هغه څه شته چې هغه په اساسي ډول په مغز کې و، خو هغه سره له دې هم ترې نه توپير لري. ارستو د يوه حجار له مقايسې څخه کار اخلي، چې له پوره تخته مرمرو څخه د مجسمې په بڼه ورته تغير ورکوي. حجار مرمرو ته دمجسمې فورم ورکوي، دلته فورم له باندې څخه د يوه خارجي عامل له خوا اضافه شوی دی.
فورم او ماده په يو ځای کېدلو سره يوه مشخصه مجسمه شوې ده. په طبيعی ځيزونو کې اصلي فورم د يوه موجود په مينځ کې عمل کوي. هغه هماغه فورم يا جوهر پاتې کېږي، او د هغه يو تغير کېدونکی اوهغه غيرر فعال يا زغمونکی عنصر ټاکي چې ارستو لومړنۍ ماده (Prime Matter) نومولی

ده.خو دغه لومړی ماده له فورم یا جوهر څخه بېل موجودیت لری نه شي، لکه هسې جې اصلي جوهر یا فورم بېل موجودیت لرلی نه شي.په هر ژوندي موجود کې فورمله پخوا نه له لومړی مادې سره یو ځای شوې او هغه موجود ته یو مشخص کرکټر یا طبیعت ورکوي.
په ژوندیو موجوداتو یا په هر عضوي وده کې اصلي جوهر ماده جوړوي. دا د ننی پرنسیپ دی، چې د هغه موجود طبیعت یا فورم د هغه مشخص موجود د ودې لامل کېږي. دغه فورم د ودې په بهیر کې ځان افاده کوي او د خپل طبیعت له مخې په واقع کې هغه څه کېږي، چې دی. هغه د ژوند په بهیر کې انکشاف کوي. دهغه بالقوه ظرفیت چې د څېړی ونه شي، ترسره کېږي او پوره کېږي. له دې نه داسې ښکاري چې فورم د ژوند خوځوونکی یا "صوري" علت دی. په عین حال کې چې هغه موخه ده، د یوه موجود نهایي علت.یو موجود په واقعي ډول هغه وخت تحقق کوي، چې هغه د خپل طبیعت بشپړتوب ته ورسېږي، د هغه د فورم ټولیز. فورم په دغه مفهوم سره نارم هم دی، چې یو موجود د هغه له مخې عمل کوي له انسان څخه پرته د نولو موجوداتو ډلې یا صنفونه د هغو په فورم سره تاکل کېږي، یا په فزیکي یا په سیکالوجیکي لحاظ ددې لپاره چې په مشخص ډول عمل وکړي.
یوازې انسان له خپلو ډېرو عملیاتو څخه ازاد دی خو د انسان لپاره هم د فورم یا طبیعت پوره تحقق موخه ده، د هغه د علت نهایي موخه. ارستو ښودنه کوله، چې انسان هغه وخت چې د خپل اصلي فورم ټول ظرفیتونه تر ممکن حد پورې واقعي کوي، د خپل طبیعت ایډیالي فارم په اخلاقي لحاظ عمل کوي. څنګه چې دې په طبیعي لحاظ یو عقلي موجود دی د خپل د واقعي طبیعت د کشف کولو او پر هغه د پوهېدلو قابلیت لري. ښه انسان باید د خپل رښتیني طبیعت له مخې رښتین توب ولټوي او عمل وکړي هغه عملونه چې د انسان له طبیعت سره مناسب دی هغه موخې ته نزدې کوي دهغه د انسانتوب ترسره کېدل او پوره کېدل.

انسان هغه وخت چې د خپل طبیعت له مخې عمل کوي نور هم کامل انسان کېږي، او خپل فورم ته تحقق ورکوي، یانې د خپل طبیعت اکمال تـه د هغـه مناسب فعالیت نتیجه چې دغه تحقق ته رسېږي.

یو ډي مونیا (Eudaimonia) کېږي یـانې هغـه حـال چـې د انسـان خوشـي او نیکمرغي کېږي، [هغه نیکمرغي چې د عقل او اعتـدال پـه ژونـد کـې موندلـه کېږي] په یوناني ژبه کې تیلوز (Telos) دموخې پـه مانـا دی او څنګـه چـې د ځان تحقق تیوري انسان خپلې موخې ته نزدې کوي دغه ډول اخلاقپوهنـه پـه عمومي ډول د موخه ییز یا غایوي اخلاق (Teleological) پـه نامـه یـادېږي. د اخلاقپوهنې په موخه ییز یا ځان تحقق په تیوري کـې د اخلاقیـاتو د معیـار پـه شان د انساند طبیعـت سـمه ایـډیا د دغـه سیسـتم بنسـټ کېـږي. ارسـتو د انساني طبیعت په اجتماعي خصوصیت باندې ټینګار وکړ. انسان یو اجتماعي موجود دی او دی په نتیجه کې خپل با نفوذ ظرفیتونـه پـه ښـې تنظـیم شـوې ښاري ټولنې (Polis) یا په ټولنه کې په همکاري سره منکشـف کـولی شي، بیـا نو ده اخلاق د سیاست یوه برخه وګڼله، یانې په یوې ټولنې کـې د ساینس لـه مخې تنظیم شوی او همغـږي ژونـد کـې انسـاني طبیعـت د ارسـتو پـه نظـر د فعالیتونو یوه ډینامیکـه سرچینـه ده، او پـه اخلاقـي مسـئلو کـې بـه د ریـاضي دقیق توب تطبیق نه شي. موږ ته حتمي ده، چې د خپلو انسـیاقاتو او تمـایلاتو په منځ کې یو انډول وساتو ددې لپاره چـې انسـاني طبیعـت پـه مـوږ کـې تـر ممکن حد پورې انکشاف وکړي. ښېګڼه له موږ سره مرسـته کـوي، چـې خپـل طبیعت ته انکشاف ورکړو هغه دغه قـدرت راکـوي چـې ښـه او خـوښ ژونـد وکړو ارستو د نیکو ماچي اخلاقپـوهنې (Nichomachean Ethics) اثـر کـې د ښېګڼو سیستم ډېر او عملي مفهوم شرح کړی دی.

سان توماس اکویناس:

سـان تامـاس اکوینـاس (St. Thomas Aquinas ۱۲۲۵-۱۲۷۴) تـل ارسـتو د فیلسوف په نامه یاداوه، او په خپلو لیکنو کې ډېر درناوی ورته قایـل و، دهغـه

فکرونه يې له خپلو فکرونو سره يوځای کړي او په دې ډول يې د ارستو فلسفه په اروپا کې ډېره مروجه کړه.

اکويناس په اصل کې د الهياتو عالم و، نو ده اخلاقياتو ته له مذهبي ګوټ نه کتل خو د هغه اخلاقي تيوري ګانې په مذهبي ليکنو کې په اسانۍ ليدل کېدلی شي، په خاص ډول د هغه په سوما تيلوجيکا (Summa Theologica) کې د هغه نفوذ په اخلاقي موضوع ګانو کې په عيسوي تفکر باندې ډېرونه يوازې د هغه په هم مهالو، بلکه په راتلونکو نسلونو باندې هم اکويناس له ارستو سره موافق و، چې انساني عمل د انسان له نهايي موخې سره په ارتباط لرلو سره راوتلی دی، ټول موجودات د خپل طبيعت له مخې د خپلو ظرفيتونو د واقعي کولو په لور ميل لري، او په نتيجه کې کوښښ کوي خپل طبيعت ته پوره انکشاف ورکړي، ددې لپاره چې خپلې نهايي موخې ته ورسېږي.

انسان د يوه ازاد عقلاني موجود په څېر کوښښ کوي خپل نهايي مقصد ته ورسېږي، نه يوازې د خپل طبيعت په زور بلکه د خپل عقلانيت او ارادې په وسيلې سره هم. عقلاني توب او ازادي هغه بنسټ دی، چې د انسان اخلاقيات او عمل پرې تکيه کوي.

انسان په عمدي ډول خپله موخه ټاکي او په خپلو کړو سره ورته نزدې کېږي، يا له خپلې موخې څخه ګرځي، چې يوازې هغه يې پوره کوي او نيکمرغه کوي، خو د انسان نهايي موخه څه ده؟ اکويناس په دغه نظر و، چې هيڅ محدود څيز انسان راضي کولی نه شي، ځکه چې هغه له خپل عقلانيت او ارادې سره له محدودو څيزونو او له خپل ځان څخه اخوا ځي.

سان تاماس د مذهبي عالم په توګه فکر کاوه، چې يوازې خدای تعالی د انسان غوښتنې او دهغه د عقلانيت او ارادې د عمل قوتونه پوره قانع کولی شي. د انسان ډېر لوړ ښه والی خدای تعالی وي، خو موږ په دغه ژوند کې خدای تعالی ته په پوره قانع کوونکي ډول رسېدلی نه شو، يوازې په بل ژوند کې د خدای؈ متبرک ليد (Beatific Vision) موږ قانع او راضي کولی شي. دغه متبرک ليد د خدای تعالی عقلاني پوهه ده،چې موږ د خپل شته توب له

اغيزناک او نهايي علت سره نښلوي. انسان د دغسې عملونو په کولو سره چې د هغه له طبيعت سره اړخ لګوي، په اخلاقي ډول عمل کوي او په دغه ډول په بل ژوند کې د هغه د نيکمرغي د پوره ترسره کولو لپاره اماده کوي.

سان تاماس د اخلاقياتو د معيار په بحث کې د "سم عقل" (Right Reason) اصطلاح ډېره يادوي. څنګه چې هغه عقلاني قوه د انسان خاص کرکټر ګانه موږ د اخلاقياتو او نيکمرغي په موضوع کې په عقلانيت باندې د هغه په ټينګار پوهېدلی شو. دا د عقل له لارې ده چې انسان په خپله موخه پوهېږي، او په نتيجه کې د هغه د ښه توب لپاره په عمدي او شعوري ډول کار کوي خو داسې ډېر پېښيږي، چې انسان په ارادي ډول دغسې ځيزونه غوره کوي، چې د هغو لپاره په افاقي ډول ښه نه وي او انسان خپلې موخې ته نه نږدې کوي."سم عقل" د هغه مقصد درک کوي، چې د انسان ظرفيتونه واقعي کوي او انسان خپلې موخې ته نږدې کوي. داسې هم سم عقل د عامل د مشخص شرايط او له نورو کسانو او ټولنې سره د هغه اړيکې تر کتنې لاندې نيسي، او هغه څه غوره کوي، چې د انسان له طبيعت سره مطابقت لري. عقل هغه وخت سم وي، چې د عامل له مشخص طبيعت سره په افاقي ډول مطابقت کوي، او دغسې عملونه غوره کوي، چې د هغه طبيعت په افاقي ډول ترسره کوي او پوره کوي.

د ځان تحقيق يا د ځان درک دغه درې تيوری ګانې چې موږ دلته د بېلګې په ډول يادې کړې، د پېړيو، پېړيو په بهير کې په اخلاقي تفکر باندې نفوذ لرلی او ډېر پلويان يې موندلي دي، په دوی ټولو کې ګډ عنصر دغه دکتورين دی، چې انسان يو مشخص طبيعت لري، او دا چې اخلاقيات د هغو عملونو څخه مرکب دی، چې له انسان سره د هغه د طبيعت د پوره کولو په واقعي کولو کې مرسته کوي. دوی له يوه بل څخه د انسان سره د هغه د طبيعت د پوره کولو په واقعي کولو کې مرسته کوي، دوی له يوه بل څخه د انسان په ميتافزيکي او انساني فلسفي کې سره توپير لري، يانې د واقعيت په پوهاوي کې په عمومي ډول او د انسان په طبيعت کې په خاص ډول. د همدغه دليل

له امله ده، چې د ځان درک ډېرې تيوري ګانې د انسان د طبيعت په پوهاوي او سم تحليل باندې خاص ټينګار کوي.
ځينې يې په خاص ډول ټينګار کوي، چې انسان يوازې د يوه فزيکي يا بيالوجيکي موجود په شان ونه ګڼل شي، بلکه هغه په مناسب ډول په ماده کې روح، عقلاني، ازاد او اجتماعي وپېژندل شي، چې له نورو انسانانو او په ورو يا لويو ټولنو کې په يوه بل د متکي توب اړيکې لري، او په خپل چاپېريال باندې اثر کولی شي، په خپل طبيعت کې مداخله کولی شي، ځان کنټرول او له ځان څخه پورته کېدلی شي، خو دی خپل طبيعت تغيرولی نه شي، بې له دې چې خپل عقلاني او ازاد موجوديت ترک کړي.
له دغې کتنې څخه څرګنده ده، چې د انسان بېلې بېلې فلسفې د ځان تحقق تيورۍ ګانو په کامپ کې دننه د اخلاقياتو بېلو معيارونو نتيجه کېدلی شي.
د مارکسسي لیننسي اخلاقيات:
هغسې چې د عيسويت اصطلاح ډېرې عيسوي تيوري ګانې په غېږ کې نيسي، داسې هم مارکسزم ډېرو مارکسسي څانګو ته راجع کېږي، چې ځينې ډولونه يې دادي؛ کلاسيکي مارکسزم، نيو مارکسزم. نوی چپ، مارکسزم، لينزم او مارکسزم، لينزم، ماوزم. د مارکسيزم ټول ډولونه ادعا کوي، چې دوی دکارل مارکس د ايډياګانو اصلي مشروع تعبيرونه يا انکشافات دي.
په خپله مارکس د خپلو تعليماتو دغسې سيستم پرې ایښی نه دی، چې واضح او مکمل وي هغه که څه هم کاپټليزم او بورژ وازي په قوي الفاظو غندلي او محکوم کړي. خپل اخلاقيات يې مبهم دي، او په خپله يې د اخلاقياتو موضوع په څرګند او منسجم ډول نه ده بيان کړې. نن د مارکسسي تيوري تر ټولو پياوړی مارکسيزم، لیننزم دی، چې په يوه مفهوم مارکسزم، لينزم ماوزم په غېږ کې نيسي دغه تيوري د نړۍ شاوخوا څلويښت سلنې خلکو باندې حکومت کوي، د دغه ډول مارکسزم د پياوړتيا له امله به دلته مارکسزم، لينزم په لنډ ډول تحليل شي. دغه دکتورين د شوروي اتحاد، چين او يو شمېر په پښو درول شويو کمونستي رژيمونو رسمي فلسفه ده، په لويديځ

کې ډېر کمونيستي ګوندونه د دغې فلسفې اطاعت کوي خو په دغو نږدې وختونو کې د فرانسې او ايټاليې ګوند په دغه دکتورين کې د ځينو تغيرونو، په خاص ډول د پرولټاريا دکتاتوري او سياسي تعدد وړانديز کړی دی.خو ډېر مشاهدان شک لري، چې که دغه ګوندونه په واک کې شي، دغه تغيرونه به پلې کړي.

لينن د مارکس له ټولو ليکنو سره اشنا نه و او شواهد ښيي چې د ځوان مارکس ليکونه يې ليدلي نه و، چې هغه وروسته چاپ شوي دي. بيا هم هغه د مارکس هغو فکرونو ته چې دی پرې پوهېده، انکشاف ورکړ، او له مارکسزم سره يې په نظر او عمل کې مهمې مرستې وکړې. نورو شوروي لويانو او فيلسوفانو هم خپلې قلمي مرستې پرې ورګډې کړي دي، د ۱۹۵۰ شاوخوا کې و، چې د مارکسسي لينسي فلسفي ټول جوړښت منظم شو، دغه فلسفه د شوروي اتحاد په رسمي خپرونو کې په ځرګند ډول معرفي شوې او د ټولو کمونستي هېوادونو په ښوونځيو کې د حتمي مضمون په څېر يې ښودنه کېږي، چې دغه فلسفه د کمونستي هېوادونو د اجتماعي، سياسي او اقتصادي موسسو او داسې هم د کمونستي اخلاقياتو بنسټ دی. ششکن (Shishkin) د مارکسزم د اخلاقياتو د رسمي متن مولف دی په نامه د مارکسسي اخلاقياتو اساسات خو دغه اثر په انګليسي کې راوتلی نه دی.

د مارکسزم لينزم د تيوري اخلاقيات د واقعيت په ميتافزيکي دکتورين او هغه د انسان په فلسفه بنا دي. که دغه فلسفه موږ دلته شرح کړو، له اصلي مطلب نه به لرې شو، دلته به يوازې ديالکتيکي او تاريخي ماټرياليزم په لنډ ډول بيان شي، چې د مارکسزم لينزم دوه اساسي برخې دي.

ديالکتيکي ماترياليزم د واقعيت ډېر اساسي قوانين شرح کوي او وړانديز کوي، چې ثابته کړي هر موجود ځيز ماده يا د مادې محصول دی. ځنګه چې ماده د ساينس له نظر څخه له منځ څخه وړل کېدلی نه شي، نو ماده له منځ نه تلونکې نه ده، هغه داسې هم نه تلپاتې او نه خلق کېدونکې ده، چې مانا يې دا کېږي، چې خلق کوونکی وجود نه لري، "طبيعت د هغه خپل علت دی...

چې د مادې فورمول مانا چې طبيعت خلق كوونكې ته اړه نه لري، چې له پاسه وي، چې طبيعت په خپله د تل تر تله توب او نامحدوديت خواص لري، چې مذهبيان يې په غلطه خداى تعالى ته منسوبوي".

د مادې ډېر مهم او تلپاتې خاصيت حركت دى، خو حركت بايد يوازې په فضا كې حركت ونه ګڼل شي، هغه د تغير بېل بېل شكلونه نيسي. ماده ساكنه نه، بلكه ډيناميكه ده، او په نتيجه كې تغير كوي كه موږ د مادې په اساسي تغير پوه شو موږ كولى شو، د تكامل په واقعيتونو او د نړۍ په انكشاف رڼا واچوو. ماركسزم- لېننزم ادعا كوي، چې د هغه ديالكتيكي د تغير ماهيت په ساينسي ډول شرح كوي.

په همدغه دليل ده چې دغه سيستم د ديالكتيكي ماټرياليزم يا ديالكتيكي ماديت په نامه ياد شوى دى، د ديالستيكي ماټرياليزم درې قوانين دا دي;

۱- له كمي نه كيفي تغيرونو ته د انتقال قانون او د هغه برعكس.

۲- د ضدينو د اتحاد اوجګړې قانون ۳ د نفې قانون.

تاريخي ماټرياليزم:

د مادي ديالكتيكي قوانين د موجوداتو بېل طبقات توليدوي او د تكامل به يوه پړاو كې متفكر انسان د انسان په هسكېدلو سره تاريخ پيل كېږي، تاريخ د هر بل ځيز په شان چې په اصل كې ماده نه وي، د مادې محصول دى په نتيجه كې هغه د ديالتيك په قانون سره اداره كېږي، په تاريخ باندې د ديالتيک د قوانينو پلې كېدل تاريخي ماټرياليزم توليدوي.

تاريخ د افرادو له خوا جوړېږي چې هغوى به يوې ټاكلې ټولنې كې په مختلفو اړيكو كې بوخت دي. ماركسست- لېننسان د اړيكو دوه ډوله اړيكې سره تميز كوي. اقتصادي اړيكې او اجتماعي ايډيالوجيكي اړيكې. اقتصادي يا مادي اړيكې د بنسټ (Base) په نامه يادوي چې تعريف يې داسې كوي، "د ټولنې اقتصادي جوړښت د يوې ټاكلې ټولنې د توليديي اړيكو ټوله مجموعه" اجتماعي ايډيالوجيكي اړيكې پاسنى جوړښت (Super Structure) نوموي

چې تعريف يې داسې کوي، "داجتماعي ايډياګانو ټوله مجموعه، موسسې او هغه اړيکې چې له ټاکلې اقتصادي بنسټ څخه را وځي" پاسنی جوړښت د ټولنيزې حادثې له درې ډلو څخه جوړ وي، لومړی اجتماعي، ايډياګانې خويونه (Moods) اجتماعي احساسات، يانې ايډيالوجي او اجتماعي سيکالوجي، دوهم مختلفي موسسې او تنظيمونه، دولت محکمې، کليسا او داسې نور.. دريم پاسنۍ جوړښتي ايډيالوجيکيی اړيکې"

بنسټ يا قاعده د توليدي وسيلو د انکشاف له مخې له لومړني حال نه د پانګه والي د توليد پيچلی فارم سره تغير کوي. په بنسټ کې تغيرونه په پاسني جوړښت کې تغيرونه راولي چې هغه په دې ډول پوره په اقتصادي فورميشنونو (Formations) سره ټاکل کېږي. اجتماعي فورميشنونه يانې اجتماعي سيستمونه چې موږ پکې ژوند کوو، د توليدي مناسباتو نتيجې دي له دې نه داسې ښکاري چې تاريخ په نهايت کې د مادي توليد په طرزونو (Modes) سره ټاکل کېږي.

مارکسستي لېننستان ادعا کوي چې د بنسټ او پاسني جوړښت ديالکتيکي قانونونه په څرګند ډول ثابتوي چې تاريخ په حتمي ډول د پوره کمونيزم په لور درومي چې دا د سوچه ښه او انسان يې ژوند لپاره د انسان د ټولو بالقوه استعدادونو او غوښتنو اواړتياوو پوره کېدل دي. لومړی د توليدي ټولو وسيلو د خصوصي ملکيت په لغو سره سوشلزم مروج کېږي. بيا به سوشلزم دعقلي بنسټ له مخې د توليد تنظيم وکړي. په دې ډول چې د پانګه والي د رکودونو او ضياع دايرې له منځ څخه يوسي. د تاريخ د دغه پړاو شعار به دا وي "له هر يوه څخه د هغه د توان او هر يوه ته د کار له مخې".

پيسې به ګرد سره له منځ څخه يووړل شي، او د انسان کلتوري اړتياوې، به وړيا وي. څنګه چې کمښت د حسادت او هر ډول بديو سرچينه ده، پريماني به د انسان خصوصيت کرکټر د هغه د ملګرتوب اساسي اجتماعي خاصيتونه، د سولې دوه اړخيزې درناوي ته او نظم ته تغير ورکړي، او مينه به په فردي او اجتماعي اړيکو غلبه وکړي. دولتي قدرت په تاريخ کې د خپل کېدلو او د يو څه نظم د راوستلو لپاره د يوې وسيلې په توګه رامنځ ته شوی و. څنګه چې په کمونستي ټولنه کې به ځپل نه وي، او د اجتماعي همکاري عقلاني قوانين به

د نوي انسان له خوا په ازاد، او په خوښي سره وساتل شي د قانون پلې کولو د ايجنسي ګانو لپاره به هيڅ اړتيا نه وي. په نتيجه کې دولت به مړاوی شي، او سياسي واک له لاسه ورکړي.
مارکسزم- لينزم ادعا کوي، چې اخلاقيات د تاريخ په بهير کې د زبيښناکګرو طبقو له خوا ټاکل شوی او په ځپل شويو باندې تپل شوی و، ددې لپاره چې د واکمنو طبقو خدمت وکړي. د اوس او راتلونکو حقيقي مارکسستي اخلاقيات غايوي دی، او د بشريت د ضروري موخې لپاره ټاکل کېږي، يانې په پوره کمونستي ټولنې کې د انسان د ازادي او پوره کېدلو لپاره له دې نه دا نتيجه اخيستله کېږي.چې د اخلاقياتو معيار انساني طبيعت دی، چې د کامل کمونزم له ايډيال سره مطابقت کوي يا د طلايي دورې له راتګ سره په نېغ يا نا نېغ ډول مرسته کوي، د اخلاق له نظر څخه ښه عملونه دي. هغه عملونه چې په پوره کمونزم کې د انسان د کامل توب په مخ کې خنډ کېږي او د تاريخ اکمال ځنډوي په اخلاقي لحاظ شرير او د جنايت عملونه دي.

ارزونه:
څرګنده ده چې د مارکسستي لينستي اخلاقياتو کلي د هغه د واقعيت تيوري يانې ديالکتيکي او تاريخي ماټرياليزم دی. نو د کمونستي اخلاقياتو پوره انتقادي بحث بايد د ديالکتيکي او تاريخي ماټرياليزم په انتقاد بنا وي. دلته موږ يوازې هغه ټکي ښوولی شو، چې د مارکسزم- لينزم منقدانو په ګوته کړې دي.
دمارکسزم- لينزم لومړی پرنسيپ چې ټول موجودات ماده يا د مادې محصولات دي، ثابت شوی نه دی، بلکه فرض شوی او بس قانوني شکل ورته ورکړل شوی وي. عصري ساينس د باور وړ يا لږ تر لږه حيرانونکې ډېرې تيوري ګانې وړاندې کړي، چې ښيي کاينات منع لري او ابدي نه دی. دغه بنسټيزه پوښتنه چې يو څه ولې شته او عدم نه شته هيڅ نه ده شوې او ورته ځواب نه دی ورکړل شوی. پردې برسېره د ديالکتيک "علمي" قوانين د ساينس له خوا منل شوي نه دي، حتی کمونستي ساينس پوهانو هم په خپلو څېړنو کې هغه له نظر نه غورزولی دی.

د تاريخي ماتریالیزم په اړه به وویل شي، چې په تاریخ باندې د دیالکتیک د قوانینو تطبیق ښه جوړنه راځي او په ټولې نړۍ کې د کمونزم حتمي خپرېدل نه ثابتوي. د مارکسزم لینزم پلویان د تاریخي جبر او انساني ازادي ترمنځ تضاد چې دوی یې دفاع کوي په قناعت کوونکي ډول شرح کولی نه شي.که انسان ازاد وي او تاریخ د هغه له خوا جوړېږي له کمونزم نه غیر نور اجتماعي سیستمونه غوره کولی شي. د کمونستي تیسس معما د دغې پوښتنې په پوښتل کېدلو سره په گوته کېدلی شي: "یو څوک ولې کمونستي گوند تنظیم کړي، او د کمونزم د راوستلو لپاره سخت کار وکړي په داسې حال کې چې هغه د تاریخي ضرورت له مخې په خپله راتلونکی دی؟"
اقتصاد پوهان د مارکسستي د مادي څیزونو او خدمتونو د راتلونکي پریماني تیوري سره سخت مشکل لري، که اوسني حال (۱۹۸۷) یوه نښه وي مارکسستي لیننستي سیستم جدي نیمگړتیاوې لري او د راتلونکې پریماني وعده نه ورکوي.
د تاریخ د طلایي دورې بیان چې هلته به ټول خلک په سوشلیزم او پریماني سره اصلاح شوی او په نتیجه کې به ښه او سره همکار وي، د غومره خوب او خیال دی چې هغه جدي نیول کېدلی نه شي. شوروي اتحاد په رسمي ډول سوشلیزم ته رسېدلی دی نه کمونستي پړاو ته، خو د بې پرې مشاهدانو په وینا تر اوسه هلته په اخلاقي لحاظ نوی انسان هسک شوی نه دی. د کمونستي لویانو له خوا صداقت، هوښیاري او سخت کار ته په پرله پسې ډول اخلاقي نصیحتونه او هڅونې هغه علامې دي.چې ښيي د هیله منې "کمونستي اخلاق" غوړېدلو ته لا ډېر وخت پاتې دي. که د مارکسستي لیننسي فلسفې له نظر نه د انسان نهایي موخه واقعي نه وي د هغه د اخلاقیاتو معیار هم یو تش لفظ کېږي، بې له دې چې کوم افاقي محتوا ولري کوم چې د یوه شخص ژمن توب تحریک کړي.

د حال اخلاقپوهنه:

د جنګ نه وروستی حال اخلاقپوهنې (Situation ethics) شکل د وجودي يا شته والي فلسفي د (Existentialist Philosophy) په يوه ډول بنا دي، چې ډېره نوميالۍ يې د جان پال سارتر (Jean- Paul Sartre) له خوا وړاندې شوې ده. وجودي يا د شته توب فلسفه دغومره پېچلې او دغومره ډېره اړخيزه ده، چې دلته په يو څو کرښو کې يې بيان کېدای نه شي. د دغې فلسفې اساسي خصوصيت دا دی; چې هغه د انسان د جوهر يا طبيعت د سکون پوهاوي پر ضد د انسان د شته توب ډيناميکي کتنې ته ډېره توجه غوره بولي. د شته توب هغه ډول چې سارتر يې وړاندې کوي په الحاد بنا ده دی وايي چې انسان موجوديت ته مجبور شوی دی.
د طبيعت قوتونو موږ له رضايت نه پرته راوستلو. زموږ شته توب اول راځي، شته توب په ازادۍ کې. انسان کوم څه چې له ځان څخه جوړوي په خپله په هغه پورې اړه لري نه په يوه ټاکلي طبيعت. انسان په ازادي کې د ځان لپاره ارزښتونه ټاکي او څنګه چې دی په ژوندانه کې وړاندې ځي، دی دغه ارزښتونه د شرايطو يا د انساني ژوند د حال له مخې تعديلوي. نو په اخلاقي لحاظ ښه عمل هغه دی، چې په ازادۍ کې د واقعي حال په نظر کې نيولو سره تر سره شي يو څوک ممکن فکر وکړي. چې د شته والي اخلاقي معيار له اخلاقي مثبتيت سره ورته والی ولري. داسې ښکاري چې يو خارجي مثبت عنصر، تبديلېدونکي حال د اخلاقياتو ټاکونکی عامل وي. خو ځينې هغه وضاحتونه چې سارتر د انسان د "عالمي توب په حال" وړاندې کړې دي، دغه لومړنۍ انتباه يې تعديل کړې ده. د انسان عالمي حال دادی; چې هغه د مجبوريت له مخې په دغې نړۍ کې اوسي او هغه دد ې لپاره چې ژوند وکړي. بايد کار وکړي، ضروري ده چې دی د نورو په منځ کې و اوسي، او هغه تلونکی دی. ازادي او د انسان دغه عالمي حال "د ښه سلوک لپاره د معيار په شان" دغسې نظم توليدولی شي، چې په دغې ګڼه ګونې نړۍ کې ضروري دي. سره له دې هم سارتر ټينګار کوي، چې اخلاقيات پوره عندي دي. د انسان د شته والي ضروري عوامل موږ ته نه وايي چې کوم څيز په افاقي لحاظ سم يا ناسم دی پرهغه برسېره انسان په ژوند کې مقصد نه لري.

انساني ژوند بې مفهومه دی ځکه چې څنګه موږ خپل ژوند په کار او مبارزې سره کوو، او خپل شخصيت ته انکشاف ورکوو، په پای کې حتمي مړينه راځي او دغه ټول له منځ څخه وړي. د سارتر فلسفه په بدلېدونکي نظر بنا ده او زياتره وخت د پوچې فلسفې په نامه يادېږي.

د سارتر د حال فلسفې اخلاقياتو په ارزونې سره يو څوک د هغه په ازادي کې د کامل عندي توب په ټينګار چې يو ډول اخلاقي مثبتيت دی او د هغه د انسان د "عالمي حال" د بيان ترمنځ تضاد ليدل کېږي. داسې ښکاري چې وروستي ښيي چې په ژوندانه کې د يو څه نظم ضرورت سارتر مجبوروي چې خپل پوره عنديت پرېږدي او د اخلاقي عمل لپاره يو څه افاقی معيار ومني. داسې ښکاري چې دغه افاقي معيار د انسان طبيعت وي چې دی يې شرح کوي فرق نه کوي، چې دی څومره سخت زيار باسي، چې د انساني طبيعت ايډيا او په شته توب باندې د هغه قدامت رد کوي.

د جوزف فليچر (Joseph Fletcher) يو اثر د حال اخلاقپوهنه، د شلمې پېړۍ په په شپېتمې لسيزې کې په امريکا کې يو تود بحث رامنځ ته کړ، خو په اروپا کې ورته توجه ونه شوه. فليچر د سارتر اخلاقيات ((قانون-ضد)) يا بې قانون اخلاقيات وبلل، نه د حال اخلاقيات. هغه خپل سيستم وړاندې کړ، چې په فکر يې د حال اخلاقيات يو رښتينی بيان دی.

د فليچر په نظر د دغې ښوونځي پلويان "د هغهد ټولنې او د هغې د ميراث اخلاقي شعارونه مني" او "د هغه د مسئلو د رڼاکوونکو" په شان ترې نه کار اخلي خو د حال اخلاقياتو هر پلوی اماده دی چې "په هرې موقع يا حال کې جوړه وکړي يا يې يوې خواته کړي، په هغسې حال کې چې په هغه سره مينه ښه ترسره کېدلی شي." نو له دې نه داسې ښکاري چې له طبيعي قانون او له الهام نه اخوا مينه د اخلاقياتو د معيار نهايي ټاکوونکی دی، په نتيجه کې دا مهم کېږي.

چې واضحه شي، چې مينه څه څيز دی فليچر کوشش کوي، د مينې د درې ډولونو په تميز کولو سره دغه کار وکړي.

اګاپي (Agapee) "مينه ورکول" فيليا (Philia) "ملګرتوب مينه" او ايروز (Eros) "عشقي مينه" لومړنۍ يې مينه ورکول دي، ځوابي يا متقابله مينه نه.ګاونډي درناوی کوونکی. "ګاونډی" دلته د هرچا په مانا دی حتی دښمن

هم دغه ډول مینه د ملګرتوب له مینې او عشقي مینې څخه توپیر لري، چې هغه انتخابي او ځانګړې وي. په اخلاقي لحاظ د ښه عمل ایډیالي معیار اګاپې دی خو د مینې هغه دوه نور ډولونه هم زموږ په انساني چارو کې ښه مقام لري.

ارزونه

د فلیچر تیوري دلته په لنډ ډول بیان شوې ده، له دې امله چې هغه ښه مدلل او په عام ډول پېژندل شوې فلسفه ده، له دې امله هم چې هغه په مینه باندې ښه ټینګار کوي دا به ډېره زړه راکښونکې وي، چې د اخلاقیاتو د معیار د مینې په اهمیت ټینګار وشي. هڅونکي ښکاري چې وویل شي، داخلاقیاتو معیار مینه ده، او دا چې دا زموږ سوچه اخلاقي مکلفیت دی، چې مینه ناک چلند وکړو، خو د یو چا لپاره به دا څه مانا ولري، چې د مینې عمل وکړي؟ د فلیچر د نقادانو په نظر کې د هغه د اخلاقیاتو ستره ناتواني داده; چې هغه هیڅ کوښښ نه دی کړی، وښیي چې مینه څه شیز دی هغه په خپل حال اخلاقي د اخلاقیاتو اثر کې مینې ته یو لس رولونه ورکړي دي.
خو د هغو ځینې له نورو سره په تضاد کې دي ایا د مینې سهم په کوم ډول انساني طبیعت سره ټاکل کیږي؟ موږ څنګه پوهیدلي شو، چې یو عمل په "مینې" سره ترسره شوې یا نه دی شوی؟ دا هغه اساسي پوښتنې دي چې فلیچر په واضح ډول ورته ځوابونه ویلي نه دي.

اتم څپرکی

د اخلاقیاتو د نارم د کتنې لنډیز

اخلاقي سیستمونه له یوه او بل نه د اخلاقیاتو په معیار سره چې دوی یې په څرګندد یا څنګیز ډول سپارښتنه کوي توپیر لري. خو یو دقیق تحلیل د د دوی له دغو اعترافي توپیرونو سره سره په دوی ټولو کې یوه ګډ عنصر ته ګوته نیولی شي.
دوی د انسان د ښېګنې له پر مخ بیولو سره علاقمن دی او غواړي انساني ژوند نور هم انساني لا ډېر د قناعت وړ او نور هم پوره او مکمل کړي. داسې ښکاري چې ټول اخلاقپوهان په دې اړه چې انسانان څه دي، یو څه ایډیا لري، او غواړي چې موږ د انسان د دغې ایډیا له مخې ژوند وکړو. ددوی د انسان فلسفه تل څرګنده نه ده خو دا هغه اساسي بنسټ دی، چې له مخې یې دوی اخلاقي تیوري ګانې وړاندې کوي، بیا نو د اخلاقیاتو مانا داسې ښکاري چې انسان باید د خپل طبیعت په دلیل هغسې وي کوم چې دی.
حتی هغه تیوري ګانې هم چې اخلاقیات په باندنیو عواملو بنا کوي کله چې د اخلاقي مثبتیت یې کوي مجبوربږي، چې د انسان په یوې ایډیا اتکا وکړي، دوی باید اعتراف وکړي. چې قانون ایستل په حاکمانه ډول نه کېږي ځکه چې هیڅ ټولنه دوام کولی نه شي، چې د انسان هغه بنسټیزې اړتیاوې او

غوښتنې چې طبیعت یې ورکوي له نظر څخه وغورزوي. په بله ژبه دوی مجبور دی چې د انسان طبیعت په اخلاقي لحاظ د ښه یا بد عمل د اساس په شان تر کتنې لاندې ونیسي.
یو عادي وګړی شریر او بد عملونه "غیر انساني" یانې د انسان د طبیعت پر ضد ګڼې او د انسان په انسان کېدلو غږېږي، یا له دې نه غږیږي چې ماشومان یې د ریښتینو انسانانو په شان وروزل شي. یو څوک باید په انساني عزت سره ژوند وکړي، چې دا د انسان د طبیعت لپاره یوه بله کلمه ده. هرهغه قانون یا عمل چې زموږ عزت یا زموږ انسانیت زیانمن کوي بد یا غیر انساني ګڼل کېږي.
د اخلاقیاتو د معیار په شان د انسان د طبیعت په اړه د دغه اساسي اتفاق علت څه دیحتی که دغه اتفاق کله یوازې په ضمني ډول افاده کېږي، په داسې حال کې چې هغه په څرګند دول نقض کېږي.
داسې ښکاري، چې د دغه اتفاق لپاره دلیل دغه حقیقت وي، چې د هغه په مشخص تطبیق کې موږ په دغه مجرد فلسفي پرنسیپ پوهېږو، چې "څنګه چې یو موجود دی هسې عمل کوي" یانې چې ټول موجودات طبیعت لري، چې هغه د دوی د کړو سرچینه ده. ټول موجودات دغسې موخې لري، چې په طبیعت کې یې پرتې وې، چې دوی یې غواړي ترسره کړي. البته انسان خو یو خاص موجود دی، ځکه چې د هغه موخې د یوه نبات یا د یوه غیر عقلاني موجود په شان نه دی. دی د خپل عقل او ارادې له امله کوم محدود موجود نه دی (Open Minded) سره له دې هم موږ په انسان کې طبیعي وجودي موخې او غریزې قانونه وینو، چې زموږ له طبیعت سره اړخ لګوي او تقاضا یې کوي. دلته طبیعي وجودي موخې دي، چې موږ پرې سترګې پټولی نه شو. موږ مجبور یو په خپلې غوسې، خپګان او خوابدي غلبه وکړو، موږ اړ یو دغسې عادتونه خپل کړو، چې له موږ سره په ورځني ژوندانه کې مرسته وکړي او قادر مو کړي، چې ښه انساني ژوند وکړو. موږ مجبور یو له نورو سره کار او ژوند وکړو موږ مجبور یوپه یوې کورنۍ کې پیدا شو، او نور مو

لوی کړي، او وروزي. موږ مجبور یو مهارتونه زده کړو، چې موږ قادر کړي په ټولنې کې ژوند وکړو، او څنګه چې انسانان ژوند کوي، هغسې ژوند وکړو.
حتمي ده چې نا ازاد موجودات د ضرورت له مخې د خپل طبیعت مطابق عمل وکړي. انسان چې ازاد دی د خپل طبیعت پر ضد کېدلی شي، دی غیر عقلاني او د ټولنې پر ضد عمل کولی شي.
خو دی باید داسې ونکړي په دې چې دی خپل ځان په خپل انسانتوب کې سپک کوي، دی له انساني موجود څخه لرې کېږي. له بلې خوا دی د خپل طبیعت له مخې په عمل کولو سره خپل انسانتوب پیاوړی کوي، نور هم انسان کېږي. انسان پوره یا مکمل پیدا شوی نه دی.خو دی د لویېدلو په بهیر کې د کامل انسان ایډیا لرو ډېر درک کولی شي، هغه وخت چې دی هغه عملونه کوي، چې دده له طبیعت سره مطابق یا یې پر ضد وي.
بیا نو داسې ښکاري چې زیاتره اخلاقي سیستمونه انساني طبیعت لرې تر لره په ضمني او مبهم ډول د اخلاقیاتو معیار ګڼي او زموږ له ړومبنۍ کتنې څخه نتیجه اخیستله کېږي.چې دا منطقي ده وویل شي چې د اخلاقیاتو اخلاقي معیار د انسان طبیعت دی.
مهمه دا ده چې د انسان د طبیعت په اړه پوهاوی سم وي او د انسان طبیعت د یوه یا بل اړخ د معیار په شان ونه ګڼل شي، انسان په ماده کې روح دی. له بدن او روح څخه جوړ دی. دا باید داسې ونه ګڼله شي، چې موږ دواړه په ګډه سره اچول شوي یو، حیوانات او روحانیت لکه یو ساندوچ چې وچه ډوډۍ او غوښه سره یو ځای شوي وي. یوه بېلګه به راوړو. اوبه د اکسیجن او هایډروجن ترکیب دی، خو د دغه ترکیب محصول یو نوی موجود دی، چې هغه مایع دی. انسان په ماده کې روح یو نوی موجود دی، نه ماده او نه روح.
هره برخه یې د خپل طبیعت قوانینو ته اطاعت کوي، د انسان د طبیعت په اړه د دوه ګون تفکر نتیجه دا کېږي، چې اخلاقیات یا له بیالوجیکي قوانینو یا د سوچه روح له قوانینو سره یا یو ځل له یوه او بل ځل له هغه بل سره مطابقت وکړي بې له کوم یو ډول والي یا ثابت والي څخه.

د انسان طبيعت بايد پوره وپېژندل شي، له ټولو ترکيبي عناصرو سره لکه عقلانيت، ازادي، اجتماعي کرکټر د يوه بل پر اتکا اړيکې انسان د پلان کوونکي په شان. د ځان کنټرول کوونکي او له ځان څخه دباني موجود په شان. د انسان طبيعت ډيناميکي دی ځای پر ځای ولاړ نه دی. دی هغسې کتل کېدلی او تحليل کېدلی نه شي. لکه ماده چې په لابراتوار کې کېږي. د هغه طبيعت بېل ليدل کېدلی نه شي. او د هغه د طبيعت برخې په علمي توګه يو ځل او د تل لپاره فهرست شوی دی. انسان يو نوښتګر، ځان تحول کوونکی او له ځان څخه لوړ کېدونکی موجود دی. دی خپل طبيعت ته د خپل عقلانيت او د خپل علمي نوښتونو يا مخلوقاتو له لارې رسېږي. مسئله دا ده; چې دغه ځان اداره کوونکی هوښيار دی يا نه دی چې خپله ازادي او عقلانيت د انسان اساسي خصوصيتونه ډېر وي چې له هغو نه پرته به يې انسانتوب ترک شي. انسان داسې هم د خپلې موخې په اړه ډيناميک دی لکه چې تل زيار کاږي له ځان څخه پورته شي، او دغه واقعيت نه مني چې ده خپل بالقوه يا ذاتي استعدادونه واقعي کړي دي. دی په دې هيڅ قانع نه دی چې داسې نور څه نشته چې دی ور رسېدلی نه شي. د هغه هيلو ته پای نه شته نامحدوديت پرې حساب کوي، لکه چې دی:

انسان که څه هم په خپل ماهيت کې مداخله کولی شي، خو هغه سره له دې هم پوهېږي په خپل موجوديت باندې نامحدود قوت نه لري. دی حتی د خپل طبيعت د عملياتو درک نه کوي چې د هغه حافظه د هغه عقلانيت او اراده کار کوي. څنګه باندني حرکات د غږ، رڼا، بوی او داسې نورو په محسوساتو عمل کوي. په بله ژبه انسان يو تابع موجود دی. دی په ډېرو قوتونو ډډه کوي، چې يې کنټرول نه کوي او مسلمه ده، چې دی خپل طبيعت او د خپل موجوديت قوانين نه ټاکي.

ملحدان او هغوی چې په خدای تعالی ايمان نه لري، او د موجوديت له ممکن توب نه يې انکار هم نه کوي (Agnostics) بهووايي چې موږ د کايناتو په ړندو قوتونو اتکا کوو. له بلې خوا د خدای تعالی معتقدان به زموږ د شته

توب علت او زموږ د ژوندانه نهايي موخه شرح کړي. په دغه ډول چې دوی به يوه عقلاني، له موږ نه پورته موجوديت ته ګوته ونيسي چې د کايناتو ټول قوتونه په هغه باندې اتکا لري. له دغه قوت سره زموږ اړيکې زموږ د طبيعت يوه برخه او يو جز دی. يو څوک مجبور دی هغه قوت يا بل پوهاوی غوره کړي، چې موږ پرې باندې ډډه کوو. موږ تل نه شو کولی خپل عملونه د خپل شته توب نهايي عقل ته راجع کړو، خو په ځينو حالاتو کې د يوه عمل د اخلاقياتو په ټاکلو کې زموږ د طبيعت نهايي بنياد په نظر کې نيول به يو ټاکلی عامل وي.
نهايي قوه ياني زموږ د موجوديت ميتافزيکي بنسټ په عين حال کې د اخلاقياتو نهايي معيار دی، ځکه چې دا هغه دليل دی، چې موږ هغسې يو چې يو. خو دا يو عملي او ډېر نږدې معيار نه دی، ځکه چې موږ دغه قوه په مشخص او کافي اندازه نه پېژنو.

انساني طبيعت او تاريخ:

ساينس د تېرو او کانونو عمر ټاکي او وايي;چې هغه د ملياردونو کلونو په بهير کې په اساس کې بې له تغير نه په خپل حال پاتې شوي دي، خو ژوندي عضويتونه د تکامل، د تيوري له مخې تغير او انکشاف کوي. انسان د تکامل د اوږدې پروسې پای دی. ايا د تکامل دغه ليکه قطع شوی په دې ډول چې عصري انسان له ابتدايي انسان څخه توپير کوي؟ ايا د انسان د طبيعت انکشاف لا هم هماغسې روان دی؟ دغه پوښتنه د اخلاقياتو لپاره مهمه ده، ځکه چې انسان په طبيعت کې د تعبيرونو مانا به د اخلاقياتو تعبير هم وي.
د انسان طبيعت د انساني سلوک د رښتين توب يا غلط توب معيار دی. ايا د انسان طبيعت هغه و، چې د عصري انسان طبيعت دی؟ دا خو څرګنده ده، چې دواړه انساني موجودات دي او دا چې دوی له دغه اړخ نه سره يو دي، سره له دې هم د دوی ترمنځ ډېر توپير شته. موږ له بنسټيز طبيعت څخه

غږېدلی شو خو موږ بايد د ستر توپير يادونه هم وکړو.څه وخت چې د انسان طبيعت د اخلاقياتو د معيار په شان گڼو موږ مجبور يو دغه توپير په نظر کې ونيسو.

د انسان طبيعت ډيناميک دی. اگنيس ليپ (Agnace Lepp) ليکلی چې دا د انسان طبيعت دی چې "له خپل طبيعت نه په پرله پسي ډول پورته لاړ شي يا کوښښ کوي، چې پورته شي. نه دا چې له طبيعت څخه ځان پوره بېل کړي بلکه د دې لپاره چې يو نوی حالت ترلاسه کوي" تر هغه ځايه چې موږ پوهېږو له هغه وخت نه چې انسان هومو سه پيين (Homo Sapien) ياني متفکر حيوان شوی له بيالوجي نظر څخه يې تغير نه دی کړی. هغه وزرونه نه دي پيدا کړي، چې والوزي خو د هغه ذکاوت الوتکې، هوايي کښتۍ گانې جوړې کړې چې له مرغيو نه چټکې الوزي د هغه اورېدل او ليدل نور هم گړندي شوي نه دي،خو ذکاوت يې تليفون، تلويزيون او راديو جوړه کړې، چې د غوږونو او سترگو ساحه يې پراخه کړي. د هغه مرانده يا عضله نوره هم پياوړې او کلکه شوې نه ده، خو ماشينونو د هغه قوت يو مليون کرته ډېر کړی دی. انسان د شپې تياره رڼا کوي او نور نود شپې او ورځې په بدلېدلو سره محدود نه دي. دی خپل هستوگنځی تودوي او سړوي ددې لپاره چې د موسمونو د تغير له اثر نه خوندي وي. هغه خپل چاپېريال د ښې يا بدې لپاره اړولی او په دغو سره متاثر شوی، چې يې راوړی دی، دهغه عقلي او ازاده اراده د دغو ټولو تغيرونو علت دی، خو د انسان دغه دوه اساسي جوړونکي عناصر په اصل کې د پخواپه شان دي له هغو نه پرته انسان نه شته دی.

موږ بايد پوه شو، چې له بيالوجيکي او فزيکي بدلونونو څخه اخوا نور تغيرونه هم شته دي، خپلمنځي تغيرونه انسان متاثر کوي، او کله کله د هغه پر طبيعت باندې يو څه اضافه کوي. د بېلگې په ډول د يوه انسان د خاصيتونو ټوليزه د هغه په وادة کولو يا د هېواد په ولسمشر کېدلو سره تغير کولی شي، سره له دې چې په دغو حالاتو کې کوم فزيکي تغير شته. د انسان مشخص او فردي جوهر په دغه اړيکو سره تعديل شوی دی او دغه تغير شوی

طبیعت به د واده کړي جوړې یا یوه ولسمشر د ډېرو عملونو رښتین توب او ناسم توب وټاکي لکه د متاهل توب په اړیکو کې وفا یا بې وفایي یا د دولت مشر په توګه د مسئولیتونو ترسره کول. یو څوک چې زده کوي څنګه دالوتکې پیلوټ شي، یا موټر وچلوي تغیرونه کوي په اصل کې دی د پخوا په شان وي خو دغه مهارت د هغه طبیعت متاثر کوي تر دې چې د هغه د عملونو اخلاقیات به هم متاثر شي یو ماهر پیلوټ به یوه الوتکه وچلوي په داسې حال کې چې له دغه مهارت څخه پرته بل څوک به په اخلاقي محاظ له مساپرو څخه د ډکې الوتکې د قومندې ورکولو مسئولیت په غاړه وانخلي انسان له هغې ورځې څخه چې په دغې کرې کې هسک شوی دی، ډېر تغیر کوي او دغو ټولو تغیرونو د هغه مشخص طبیعت ته یو څه تغیر ورکړی دی.

خو د انسان په طبیعت کې دغه همېشګي تفسیر نسبي اخلاقیاتو ته نه متهمې کېږي؟ که دغه تغیروونکي عناصر د اخلاقیاتو د تغیر یوازني عوامل وو، دا به په نسبي حالت واوړي خو لکه چې جان مک کواري (John Macquarrie) وایي "ځینې همېشه توبونه (Constants) شته چې خپل ځانونه د تغیر په حال کې ساتي. دا چې د انسان او طبیعت د ولاړې ایډیاګانې په نورو ډینامیکو ایډیاګانو سره ترک کړو، په دې مانا نه ده چې نظم او جوړښت ایډیاګانې، ایسته غورځول شوې یا دا چې هر کلتور او هره ټولنه تر هغو لا کم هر فرد د اخلاقي ارزښتونو یوازنی جوړوونکی او حکم ګرځېدلی دی".

د انسان د طبیعت ډینامیک مانا داده چې هغه د یوې الیکترونیکي وسیلې په شان نه دی، چې اخلاقیات د لابراتوار ازموینې په دقیق توب سره اندازه کولی وشي. موږ باید له دقیق قضاوت څخه کار واخلو او هغه ډېرې اړیکې په نظر کې ونیسو چې د تاریخ په بهیر کې یې انسان متاثر کړی وي. زیاتره معاصر پوهان د انسان د طبیعت په تاریخي توب ټینګار کوي، چې د طبیعت د نه تغیرېدونکې او اساسي خاصیتونو په شان د اوړېدونکې نړۍ په بدلېدونکو شرایطو باندې تطبیق مومي.

(نوې فقره) په ړومبني څپرکي کې وويل شول چې موږ د انسان په طبيعت کې د وجودي موخو کشف کولی شو. ددې لپاره چې انسان ژوند وکړي، ځينې موخې شته چې موږ بايد ورته ورسېږو. د بېلګې په ډول موږ مجبور يو د ځان کنټرول او اجتماعي همکاري توب ځينې درجې ترلاسه کړو. موږ مجبور يو په زده کړې سره د پوهې ډېر مقدار حاصل کړو، چې په هغې سره په پېچلې ټولنه کې مناسب ځای خپل کړو، او پکې ژوندي پاتې شو.
دغه برخيزې وجودي موخې تر څه حده د انسان موخه ښيي چې د هغې ترسره کېدل بايد په دغسې عمل سره وشي، چې د انسان له طبيعت سره برابر وي، خو دا به ګرانه وي، دغسې يو کس ومومو چې هغه به په رښتينې ډول ويلی وشي، چې د انسانتوب پوره توب ته رسېدلی وي، خو که موږ د انسان د طبيعت موخه په مشخص ډول درک کولی نه شو، نه پوهېږو اوتجربه يې کولی نه شو، څنګه کولی شو له هغه نه د اخلاقي توب د اندازې په شان کار واخلو؟ داسې ښکاري چې موږ په يوې شريرې دايرې کې بند شوي يو.

د دغه اعتراض ځواب به دا وي، چې انسان يو ډيناميک واقعيت دی يا نې چې دی په خپلې موخې کې محدود نه دی او کوښښ کوي، چې د خپل طبيعت په تقاضا ځان نور هم هسک کړي. يو کور هغه وخت تکميل کېږي، چې د نقشې له مخې يې وروستۍ خښته پر ځای کښېنوله شي، حتی وده کوونکي عضويتونه لکه ونې د خپلو ظرفيتونو اخري حد ته رسېدلی شي. چې له هغه څخه اخوا وده کولی نه شي. خو انسان په دغه مفهوم سره نه تکميل کېږي، دی تل ددې استعداد لري، چې دکمال له هغې درجې څخه چې دی ورته رسېدلی دی، نور هم وړاندې لاړ شي سره له دې هم موږ يو څه کولی شو، هغه موخه درک کړو، چې دی کوښښ کوي په خپلو خاصو فعاليتونو سره ورته ورسېږي.

د انسان رښتينی طبيعت په هغو بېلو فعاليتونو سره څرګندېږي، چې د هغه انسانتوب ډېر وي، او په دې ډول دی د خپلو ظرفيتونو کمال ته

نږدې کوي. په نتيجه کې حتی که موږ د هغه د بالقوه ظرفيتونو پوره اکمال نه وينو موږ د انسان له طبيعت څخه د اخلاقي توب د معيار په شان هغومره استفاده کولی نه شو چې پوهېږو چې د انسان ځانګړي عمليات کوم دي. (کمال نه وينو، موږ د انسان له طبيعت څخه د اخلاقي توب د معيار په شان هغومره استفاده کولی نه شو، چې پوهېږو چې د انسان ځانګړي عمليات کوم دي؟)

سان تاماس د انسان طبيعت نه په پورته تللو باندې پوهېده او فکر يې کاوه چې انسان په دغې نړۍ کې خپل کمال او نيکمرغي ته رسېدلی نه شي. ده ددې وړانديز وکړ، چې انسان يوازې له نامحدود يانې له خدای تعالی سره په اتحاد کې له نيکمرغي نه په ډک حالت کې د خپلو ظرفيتونو بشپړتوب ته رسېدلی شي. مارکسست لينستان له "مطلق راتلونکي" څخه غږېږي چې په هغې کې به د ټولنې ټول غړي وکولی شي خپلو ټول استعدادونو او ظرفيتونو ته تر اخري کامل حد پورې انکشاف ورکړي چې په نتيجه کې په يوې کاملې ټولنې کې به نيکمرغي ته ورسېږي.

ايا انساني طبيعت دغسې يوغير عملي او په نهايي درجه يو پېچلی نارم نه دی، چې حتی د متخصصانو له خوا به هم په سختۍ سره پېژندل کېدلی وشي؟ داسې ښکاري چې د انساني طبيعت له پېچلتوب سره سره موږ د هغه د لويو عملياتو له مخې يو څه پرې پوهېږو، زموږ وجدان ته زموږ طبيعت مشخصو يا خاصو عملياتو نه غير بل څيز هغومره نږدې نه دی، او موږ د هغو خصوصيتونه، لوی طبيعي قوتونه او د انسان ميلونه په نيغې تجربې سره درک کوو. دغه واقعيت به ددې دليل وي چې د اخلاقي ژوند د عمده قوانينو په اړه يو څه عالمي اتفاق شته.

هغسې چې د واقعيت په هکله د انسان پوهه له يوه نسل نه و بل ته په وار وار ډېرېږي. داسې هم د انسان د لږ څرګندو او ډېرو پېچلو عناصرو په اړه يو دغه ډول پوهاوی ډېرېږي د انسان په طبيعت پوهاوي يوه جاري پروسه ده او د انسان ټولساينسونه په دې اړه چې انسان په رښتيا څه څيز دی، زموږ له

پوهاوي سره مرسته کوي. د انسان د طبیعت لا ښه پوهه به موږ قادر کړي، چې د اخلاقي توب په پېچلو مسلو قضاوت وکړو، چې د ساینس انکشاف په خاص ډول په بیالوجي سره په دې نږدې وختو کې زموږ په ژوند مروج کړی دی.

نهم څپرکی

له نارم سره د انساني عمل پرتله کول

د اخلاقي توب معيار له بحث نه وروسته به د عملي ميتود د انکشاف مسئله ترکتنې لاندې ونيوله شي، ددې لپاره چې اخلاقي توب يې کشف شي او په هغه سره مورږ وکولی شو، انساني عمل له نارم سره پرتله کړو. د نارم تطبيق په يوې مشخصې موضوع باندې کومه دقيقه لابراتواري موضوع نه ده لکه د يوه کيمياوي ترکيب ټاکل. دا يو څه پېچلی تحليل دی، چې ښه سوچ او دقيق قضاوت غواړي.

ددې لپاره چې دغه څېړنه اسانه شي ښه به داوي چې يو عمل د اخلاقي توب له نارم سره يو په بل پسې په خپلو ترکيبي عنصرونو سره ټوټه شي، خو يو څوک بايد ښه ځير وي، چې د يوه عمل عنصرونه په دغه ډول بېل کړل شي، چې د يوه عمل اتحاد له منځ څخه يو نه وړل شي او په دغه ډول غلطې نتيجې ترلاسه نه شي. معمول دا دی; چې يو انساني عمل په لاندې عصرونو ويشل کېږي.

۱- د عمل موضوع، يا دا چې هغه څه چې کوو، لکه په يوه څلور لاري کې له يو څه وړانده سره مرسته کول، يا د هغه له جيب څخه پيسې اخيستل، دروغ ويل يا رښتيا ويل، په خپله خوښه په يوه روغتون کې کار کول يا سينما ته تلل.

۲- د يوه عمل محرک يا مقصد چې يو څوک عمل کولو ته هڅوي لکه دروغ ويل ددې لپاره چې له يوه ناوړې وضعې نه ځان وژغورل شي، يا د يوه کس د ژوند ژغورل په داسې حال کې چې کوم لېونی درپسې ګرځي.
۳- هغه حالات يا شرايط چې دغو پوښتنو ته ځواب وايي; لکه څوک؟ څومره، وېره او د چا لپاره؟ د بېلګې په ډول هغه څوک چې يو عمل ترسره کوي ممکن د يوه هيواد ولسمشر يا عادي فرد وي، دغه واقعيتونه به د هغه عمل اخلاقي توب متاثر کړي. د يوه هېواد ولسمشر څه وخت چې ضروري ملي مسئلې بايد فيصله کړي. د ګلف لوبه ونه کړي. د غلا بدي به د غلا په مقدار سره زيات شي، چېيو څوک له يوه بې وزلي څخه يا له يوه شتمن شرکت څخه غلا کوي. يو څوک بايد شرايط په ځير سره وګوري، ځکه چې ټول شرايط د يوه عمل اخلاقي توب متاثر کوي. ځينې شرايط تر هغه ځايه چې د يوه عمل په اخلاقي توب پورې اړه لري پوره بېځايه وي.

د يوه عمل د اثرونو نتيجې په دقيق ډول د عمل برخه نه ده. خو څنګه چې هغه په واقع کې شامل وي، د همدغه عمل له امله وي دغه نتيجې پخوا له پخوا پوهېدل کېدلی يا نه پوهېدل کېدای شي. يو څوک د ملګرو له خبرداريو سره سره د الکولو څو پيالې له ستوني تېروي، يا چرس څښي او خپل موټر ځغلوي، او بيا له ترافيکي پېښې سره مخ کېږي. يا يو څوک پوره په حال وي خو بيا هم ترافيکي پېښه پېښېږي. يوه اتحاديه له حد څخه د ډېرو اجورو او تقاعد دعوا کوي او ښار مفلس کوي او ټولو ښاريانو ته بې حسابه زيانونه اړوي. که دغه اتحاديه او د ښار چارواکي د نتايجو په پايلو پوهېږي دوی د دغه عمل د ناوړو نتايجو مسئول دي. په عمومي ډول يو څوک د هغو د مخه پوهېدونکو نتايجو مسئول دي، چې د هغه له عمل څخه نېغ راولاړېږي نو هغه چا چې اصلي علت اراده يې کړې وي، د نتيجې اراده يې هم کړې وي، موږ به دلته په هغو پايلو بحث وکړو چې ځينې يې ښې او ځينې يې بدې دي. يو عمل چې د مقصد يا نيت له اړخ څخه ښه وي که محرک يا شرايط يې بد وي بد کېږي. د بېلګې په ډول يو چاته چې له مالي نظر نه په سخت حال کې

وي ډېرې پيسې ورکول په دغه نيت چې وهڅول شي يوه بد او عادل قانون تـه رايه ورکړي د خير له دغه عمل نه رشوت جوړوي.

يوعمل چې په ماهيت کې بې تفاوت وي خپل اخلاقي خصوصيت بـه له محرک يا له شرايطونه د ځان کړي. د سګرټ څکول به يو بـې تفـاوت يـا نـا مشخص عمل وي خو که په څکلو سره يې يو مجرم بانک وهي، علامه ورکـوي، يو بد عمل کېږي او هغه څوک چې دغه کار کوي د مجرم ملګرى کېږي.

څنګه چې يوه شريره انګېزه د يوه عمل ښه والي لـه مـنځ څخـه وړي يو څوک به وهڅول شي، چې ووايي د دغه پرنسيپ معکـوس هـم د اعتبـار وړ دى يانې ښه نيت يا ښه مقصد به د يوه بد عمل خصوصيت ته تغيـر ورکـړي. په بل عبارت پوښتنه به وشي، چې کـه يـوه ښـه موخـه يـا مقصـد بـده وسـيله جايزه کوي، يا لکه چې دغه مطلب په لنډ ډول دغسې عام شوى دى، چې کـه هدف وسيله جايزه کوي، ايا د فلسطين نيشنلستان په حقـه دى، چـې د خپـل هيواد د ازادولو په لار کې په اولمپيک کې يو شمېر لوبغاړي ووژني؟ ايا د کرو وات خلک مجاز دي ددې لپاره چې نړيوال په خپل هېواد کې دننـه د حقوقـو نقض ته متوجه کړي د سپرليو الوتکه وتښتوي؟

يوازې ښه نيت کافي نه دى، چې د يوه عمل بـدي تـه تغيـر ورکـړي ځکه چې يو څوک بايد نيت د يوه بېل ژوندي واحد په شان ونه ګڼي. يو څوک بې له دې چې اراده وکړي د مقصد اراده کولى نه شي، په هغه حال کـې چـې وسيله په ماهيت کې بده ده يو څوک د مخه د هغه څه نيـت کـوي، چـې پـه اصل کې غلط وي. ښه نيت په بدي سره چې يو څوک يې عملي کوي، له مـنځ څخه ځي که د يوه عمل د ټول جوړښت يو عنصر بدوي دغه عمل ته ښه ويـل کېدلى نه شي. که ته د تيلفون نومرې ووهې چې يو نمـبر يـې غلـط وي تـا بـه غلط نمبر وهلى وي.

خو کله د اغېز عقلي ښکاري چې د ډېـر ښـه والي لپـاره بـده وسـيله غوره نه شي. ايا يـو څـوک مکلـف دي د حقيقـت پـرخلاف ونـه غږېـږي ددې لپاره چې د يوه معصوم ژوند وژغوري، چې يو لېونى يې غواړي.

ددغې قضیې او نورو ورتـه قضـیو د حـل لار د وسـیلې پـه تحلیـل کـې مونـدل کېدلی شي. ایا د رښتیا نه ویل پـه رښـتیا بـد دی؟ د "دروغ" کلمـه لا د مخـه دغه مفهوم لري، چې هغه په اخلاقي لحاظ یو غلط عمل دی. ایا موږ د رښـتیا نه ویل او د دروغ ویل ترمنځ توپیر کولی شو، په دې ډول چې د نا رښـتیاتوب مانا به په ټولو حالاتو کې غلط نه وي؟ یـو څـوک بایـد متوجـه وي، چـې د یـوه عمل مقصد بـه ډېـر پېچلـی کېـدلی وشي. دقیـق تجلیـل بـه دغـه پېچلتـوب څرگند کړي. د انسان طبیعت چې د اخلاقي توب د معیار په شان وگڼل شي او د رښتیا ویلو په موضوع باندې تطبیق شي، موږ د غـو ملاحظـو تـه رسـوي. انسان یو اجتماعي مخلوق دی. د هغه جسـمي، ذهنـي او روحـي ضرورتونـه د هغه تر فردي قوتونو څخه دغومره ډېر دی، چې هغه یې یوازې له نورو سره په همکـاري سره رفـع کـولی شي. لـه دغـه واقعیـت څخـه مـونږ دغسـې نتیجـه اخیستلی شو، چې په انساني ژوند کې یو ضروري اړخ دوه اړخیـز اعـتماد دی ځکه چې له هغه نه پرته به همکاري ممکنه نه وي. ددې مانا داده; چـې مـوږ مجبور یو له نورو سره په پوهاوي کې رښتیني اوسو او دا چې په نتیجـه کـې د ټولنې ټول غړي په عمومي ډول د رښتین توب حق لري. خو هر حق د نورو پـه حقونو او مکلفیتونو سره محدود کېدلی شي. یو څـوک چـې د رښـتین تـوب د حق په استفادې سره مرسته نه کوي بلکه نـورو تـه ضرر رسـوي لـه خپـل حـق څخه ناوړې گټې اخلي. هغه د دغه حـق د تشـبیت کولـو دلیـل مسـخ کـوي. هغه په نتیجه کې دغه خاص رښـتین تـوب تـه خپـل حـق لـه لاسـه ورکـوي او ضرور نه ده، چې هغه ته رښتینی ځواب ورکړل شي. په دغه خـاص حـال کـې رښتیا نه ویل به د اخلاقي توب دنارم په شان د انساني طبیعت پر خلاف تمام نه شي. د هغه لیوني بې لارې کول چې غواړي د یوه چا ژوند له منځ نه یوسي، د بدي عمل نه دی او نه باید هغه د رښتین توب پـر خـلاف وگڼـل شي. دغـه ډول تحلیل ډېر اخلاقپوهان هڅوي چې دروغ ویل داسـې تعریـف کـړي، چـې هغه یوه کس ته د رښتین توب انکار دی، په داسې حال کې چـې هغـه رښـتین توب ته استحقاق لري. د دغه تعریف لـه مخـې دروغ ویـل نـه یـوازې د تېـر

ايستلو په نيت د نه رښتين توب ويل دي بلکه هغه بايد توصيف شي، چې يوه شخص ته چې رښتين توب ته حق لري، رښتيا نه ويله کېږي.

بايد وويل شي چې په دغې موضوع کې ښه موخه دغه بده وسيله نه جايزه کوي ځکه چې دغه وسيله په اصل کې بده نه ده.

يو څوک د ورته قضيو په حل کولو کې د وظيفو د ټکر پرنسيپ ته مخ اړولی شي. هغه وخت چې دده وظيفې لکه رښتيا ويل، او د يوه معصوم سړي د ژوند ساتل سره په ټکر کې وي، ډېره پياوړې او لا ډېره مهمه وظيفه غلبه کوي يا بايد وړه بدي غوره شي. دغه پرنسيب په دغه فکر بنا دی، چې اخلاقي توب له عقلاني انساني طبيعت سره د يوه عمل له نتيجې سره توافق دی. په بله ژبه اخلاقي توب په موږ باندې سره متناقضې وظيفې تحميل کولی نه شي، ځکه چې هغه به يو غير عقلاني مکلفيت وي. په دغو وختونو کې د عامه چارواکو له خوا دغه وېره ښووله شوې ده، چې مجرمان ممکن اتومي وسلې غلا کړي، يا دغه مهارت ترلاسه کړي، چې خپله يو ابتدايي بم جوړ کړي او بيا ممکن يو ټول ښار يا ټول ملت وګواښي چې د هغه يوه اخلاقي ضد مطالبه ومني. داسې وګڼئ چې يوه مجرم چېرته د نيويارک ښار د مين هاټن په برخه کې يو بم ږدي، او په ښاروال باندې غږ کوي، چې که د هغه دغه غوښتنه ونه منله شي، په پنځو ګړيو کې به بم وچول شي. داسې دېو ګڼي چې دغه مجرم د پوليسو ګوتو ته ورغی او هغه انکار کاوه، چې د بم ځای نه ښيي ايا پوليس به مجاز وي هغه وکړوي چې حقيقت ترې نه تر لاسه کړي؟ دلته دوه وظيفې سره ټکر کوي. دغه وظيفه چې هېڅ څوک بايد په انساني ضد دول ونه کړول شي، او دغه وظيفه چې د ښار او ممکن د څو مليون انسانانو ژوند وژغورل شي، هغه وخت چې دوه سره متناقضې وظيفې ترسره کېدلی نه شي، يو څوک بايد هغه ډېره مهمه وظيفه غوره کړي، او هغه بله بيا د کلمې په رښتيني مفهوم سره خپل مکلف توب له لاسه ورکړي. سره له دې هم موږ بايد ځير اوسو او زيار وباسو، چې که ممکنه وي د رښتيني

ژوند مشکل د دواړو مکلفيتونو په ترسره کولو سره حل کړو سره له دې هم موږ بايد ځير و اوسو او زيار وباسو.

د دوه ګون اثر پرنسيپ:

د يوه عمل د پخوا تر پخوا د فکر شوې بدې پايلې په قضيه کې به کله د دوه ګون اثر يا محصول له موږ سره مرسته وکړي چې پريکړه وکړو چې که موږ مجاز ګرځوي دغه عمل وکړو يا ونه کړو. د اخلاقپوهانو نسلونو د دوه ګون اثر يا محصلو پرنسيپ لپاره قوانين منکشف کړي دي. دغه قوانين په دغه دکتورين بنا دي چې موږ مکلف نه يو په نړۍ کې د ټولو بديو مخه ونيسو. ځرګنده ده، چې موږ ټولې بدې ګانې له منځ څخه وړلی نه شو. په نتيجه کې مونږ مکلف نه يو، دغه کار ته ملا وتړو ځکه چې هيڅ څوک مکلف کېدلی نه شي، چې موږ يې مخنيوی کولی نه شو يا له دې امله چې هغه به په بې حسابه اندازه ګران وي، چې يې مخنيوی وکړو د دغسې عمل په نه کولو سره چې هغه به زموږ د ښېګڼې لپاره ډېر مهم وي.

د دوه ګون محصول پرنسيپ مانا داده چې يو عمل دوه د مخه ليدونکي پايلې لري، چې يوه يې ښه او بله يې بده ده. د دغه پرنسيپ له مخې موږ مجاز يو دغسې يو عمل وکړو چې پايلې به يې په لاندې حالتونو کې بدې وي.

۱- هغه عمل چې نيت لرو تر سره کړو په ماهيت کې ښه يا لږ تر لږه بې تفاوت نه وي، او که نه موږ به په غلطه لار روان يو او دغسې بدکار به وکړو، چې اخلاقي قانون منع کړی دی.

۲- دا چې ښه او بد اثرونه يا نتيجې په عين حال کې له دغه عمل څخه راولاړېږي او ښه د بدې نتيجه نه ده. دغه وروستي به زموږ د پخواني منل شوي پرنسيپ پر ضد وي، چې ښه مقصد بدې وسيلې نه مجاز کوي.

۳- دا چې يو څوک يوازې د ښې پايلې نيت لري او بس يوازې د نامطلوبې بدې نتيجې تحمل کوي.

په نتيجه کې يو څوک چې د بدې نتيجې تاييد او نيت کوي د خپلې ارادې د پلې کولو له لارې په نېغ ډول پکې ښکېل کېږي.

۴- دا چې ښه نتيجه تر بدې نتيجې څخه ډېره وي يا لږ تر لږه دغسې متناسب قوي دليل وي چې د بدو اثر د منلو اجازه ورکوي البته دغه تناسب په اسانۍ اندازه کېدلی نه شي، او تشخيص يې دقيق تحليل او قضاوت غواړي. يوه مهمه بېلګه به وړاندې کړو. څو کاله د مخه څه وخت چې د روسانو په هوا کې د اټومي ازمويښې قانوني مهلت نقض کړ په دغه هېواد کې په دغه اړه لانجه پيدا شوه، چې که د امريکې له خوا د اټومي ازموينې له سره شروع کول مجاز کېدلی وشي. دليل راوړل کېده چې په هوا کې د اټومي وړانګو په خپرولو سره هوا زهرجنه کوي، او دا به غير اخلاقي وي چې د ډېرو انسانانو ژوند په خطر کې شي. له بلې خوا نورو استدلال کاوه، چې اټومي چاودنه په کومې ليرې ټاپو کې په خپل ذات کې بده نه ده او دا چې د ازموينې ښه پايله (د روسيې حملې يا بليک ميل پر ضد د هېواد د دفاعي قوتونو پياوړی توب) د وړانګو د ډېروالي له اثر نه بيخي ډېره ده. پردې برسېره دغه ښه پايله د دغې ناوړې پايلې نتيجه نه ده يانې د هوا زهرناک کېدل بلکه هغه په نېغ او خپلواک ډول له دغې ازموينې څخه پيدا کېږي لکه چې بده پايله يې پيدا کوي.

د دوه ګون محصول پرنسيپ په بدي کې د همکاري (Cooperation in Evil) په اخلاقي تحليل کې يو ګټور تطبيق مومي. له يوه چا څخه به وغوښتل شي يا به هغه اړ کړل شي، چې يو عمل ترسره کړي چې په خپل ذات کې غلط نه دی خو د نورو له خوا د خپل بد مقصد لپاره ترې نه کار اخيستل کېږي. د بېلګې په ډول بدماشان به د بانک يوه چارواکي ته امر وکړي چې د پيسو صندوق خلاص کړي. د پيسو د صندوق خلاصول په اصل کې بد کار نه دی، خو هغه دوه پايلې لري، چې يوه يې ښه او بله يې بده ده. که دغه چارواکي همکاري کوي د دغې همکاري يوه پايله به دهغه د ژوند ژغورل وي، چې دا ښه کار دی. بله پايله به يې بده وي چې هغه له بانک نه د

پيسو اخيستل دي، که دغه چارواکي له دغو دبدماشانو سره لاس لري هغه به په واقع کې د خپل عمل د بدې پايلې نيت لري او دى بـه رسمي مرستيال شي، چې د دوه ګون محصول قوانينو منع کړى دى خو لکه څنګـه چې فـرض شوى هغه د غلا نيت نـه لـري، هغـه يـوازې زغمـي. بيا نـو دى د منـل شـوي تخنيکي اصطلاح په استفاده سره اصلي؟ معاون کېږي. ښه پايله يـې د هغـه د ژوند ژغورنه د پيسو د غلا له ناوړې پايلې نه بيخي ډېره ده او په دغه ډول ده بې له دې چې په اخلاقي لحاظ يې بد کړي وي، صندوق ورته خلاصولى شي.

معاصر اخلاقپوهان د دوه ګون محصول پرنسيپ په اړه مـوږ احتيـاط ته رابولي او خبردارى راکوي، چې په داسې حال کـې چـې پـه واقعـي ژوندانـه کې ټول انساني عمل يو واحد او بيسارى دى، د دغو دواړو پايلو په کتنـه کـې د خپلواک واحدونو په شانې خطر شته دى. پر هغه برسېره دا تل اسانه نه وي چې د يوه عمل دغه دوه بېل عنصرونه په دقيق ډول بېـل کـړل شي او بـس د بدي زغم وشي بې له دې چې په رښتيا ورته اراده شوې وي.

دغه خبردارى ښه پرځاى دى او د دغه پرنسيپ په تطبيق کې مـوږ بايـد ښـه محتاط کړي.

لسم څپرکی

اخلاقي قانون

د یوه عمل د داخلاقي خصوصیت ټاکل موږ نه مکلف کوي، چې یو عمل وکړو یا ونه کړو. موږ به اعتراف وکړو چې مجبور یو په اخلاقي لحاظ ښه عملونه وکړو که غواړو ښه کسان و اوسو. خو دغه اعتراف یوازې مشروط مکلفیت یا فرضي ضرورت ته راجع کېږي نه مطلقي وظیفې ته چې کانت مطلقه ګڼه ګوري نوموله ده. یو څوک ویلی شي چې دی علاقمن نه دی، په اخلاقي لحاظ ښه وي او په نتیجه کې مجبور نه دی چې ښه وکړي.

خوداسې ښکاري چې بشریت قانع دی چې ځینې عملونه په مطلق ډول منع دي، په داسې حال کې چې نور په مشروط ډول مجاز ګرځول شوی دی او دا د یوه فرد کار نه دی چې پرېکړه وکړي، چې غواړي، ښه یابد ژوند وکړي. داسې ښکاري چې خلک د اساسي قانون په اړه یو څه ویښتیا لري، چې اړکوي یې ښه کارونه وکړي او له بدې نه ډډه وکړي. هغه اساسي قانون چې تر هر ایستل شوي قانون څخه د مخه راځي له لرغوني مهال نه را وروسته د طبیعي قانون (Natural Law) په نامه یاد شوی دی.

د طبیقي قانون مفهوم که څه هم د بېلو فیلسوفانو له خوا ډول ډول بیان شوی دی خو په دغو ټولو تعریفونو کې یوګډ عنصر موندل کېږي او هغه دا چې انسان مجبور دی د خپل رښتیني ځان له مخې ژوند وکړي، او دا چې ټول

مثبت قانونونه له هغه اساسي عدالت سره په پرتله کېدلو سره د انساني ماهیت یا طبیعت په حیثیت اتکا لري په اخلاقي لحاظ ارزول کېدلی شي.

ایا د اخلاقي قانون په شته والي باندې عقیده پر واقعیت متکی ده یا یوازې په اجتماعي مشروط کېدلو پوهنې اود چالاکواو زیرکو لویانو له خوا د ټولنې په ماهر کنټرول باندې؟

د قانون مفهوم:

قانون په عمومي ډول د هغه ضرورت په مانا ده، چې په یوه کس باندې ددې لپاره تحمیل شوی وي چې په یوه ډول عمل وکړي.

فزیکي قانون: دا مانا لري، چې یو عمل د فزیکي ضرورت له مخې وشي لکه د جاذبې قانون، د انرجي قانون، او په عمومي ډول د "طبیعت" قانونو نه انسانان د فزیکي جسمونو په شان د طبیعت قانونو تابع دی او ترې نه سر غړولی نه شي. که ته خپل لاس د اور له پاسه ونیسې، هغه به وسوزېږي.

اخلاقي قانون: په ازادو انسانانو باندې اخلاقي ضرورت تحمیلوي، او مکلف کوي یې چې په یوه خاص ډول عمل وکړي، څنګه چې اخلاقي ضرورت د فزیکي قوې په زور عمل نه کوي، موږ د اخلاقي قانون پر ضد عمل کولی شو، موږ یې رد کوو، موږ پوهېږو چې باید دروغ نه وایو خو موږ دروغ ویلی شو.

اخلاقي قانون څه ډول قوت دی؟ د دغه حکم تر شا څه قدرت دی، چې "ته باید ځینې څیزونه وکړې یا ونه کړې؟" دغې پوښتنې ته دوه ډول ځوابونه ورکول کېدلی شي.

د مثبت پال ځواب:

اخلاقي مثبت پالان (Moral Positiveits) تاییدوي چې د اخلاقي قانون قوت د حکومت یا د ټولنې له قوت څخه راوځي چې قانون نافذ کوي.

اخلاقي قوت په اساس کې د قانون جوړوونکي اراده ده، چې د هغه له قوت سره یوځای کېږي ددې لپاره چې قانون په هغو کسانو تحمیل کړي، چې د

جزا يا له ټولنې څخه د ګوښه کېدلو له ډار نه ورسره موافقت کوي په بله ژبه دا "غټ لرګی" دی چې اخلاقی قانون ته موثریت ورکوي.

د دغې تیوري منل یا رد کول به د اخلاقي مثبت پالنې په اړه د یوه چا په نظر پورې تعلق ولري، خو له هغه څخه په خپلواک ډول یو څوک شاید ووايي چې د جزا ډار به کافي محرک یا قوت وي چې خلک له قانون سره مطابقت ته وهڅوي. که چېرې د عزتناک ژوند له ډار نه لوړ کوم محرک نه وي، بیا به پولیس مجبور وي چې د هر چا ساتنه وکړي. څنګه کېدلی شي چې دېرش زره پولیس د نیویارک ښار چې اته ملیون وګړي لري په لار برابر وساتي.؟

داسې ښکاري چې په خپله د قانون نافذکوونکو موسسو د قانون رعاییت مسئله به نا حل پاتې شوې وي. څوک به قانون ساتونکی وساتي؟

داسې ښکاري چې خلک په عمومي ډول د هغو موخو په اهمیت پوهېږي چې باید قوانینو له لارې ترسره شي، او دا چې نظر د جزا له وېرې نه دغه پوهه ده، چې خلک هڅوي چې د قوانینو رعایت وکړي، چې وايي دوی باید صادق، رښتیا ویونکي، د شتمنیو درناوی کوونکي او داسې نور وی دا موږ دوهمې تیوري ته بیايي چې اخلاقي قانون یې پر موږ تحمیلوي چې هغه د ضرورت د ماهیت په اړه دی.

د نهايي موخې ځواب:

داسې وګڼې چې زه په یوه ځنګله کې یم او غواړم پخوا له دې چې د شپې ترګمۍ خپره شي باید یوې کوډلې ته ځان ورسوم، چې له سړو او د وحشي حیواناتو له خطر څخه خوندي اوسم. بیا هم داسې وګڼې چې زه دغسې یوې څلور لارې ته رسېدلی یم، چې یوه لار یې یوې کوډلې ته ځي او بله یې کوم بل ځای ته دا به نامعقوله وی، چې د کوډلې لار ونه نیسم ځکه چې زه د وسیلې په وصلت یانې له کوډلې یا مقصد سره د لارې په تړاو پوهېږم او غواړم دغې موخې ته ورسېږم چې ماته حیاتي اهمیت لري. زه که څه هم په کوم فزیکي

زور اړ شوی نه یم، چې کوډلې ته د رسېدلو لار ونیسم پر ما باندې اخلاقي ضرورت دی چې دغه کار وکړم.

د نهایي موخې پلویان (Teleo Logists) تایید وي چې ځینې وجودي موخې شته چې زموږ خپل انتخاب نه دی، بلکه هغه خپل طبیعت راباندې تحمیل کړی دی. موږ دغه موخې یوازې د ځینو عملونو په کولو سره ترسره کولی شو نو په دغه ډول له دغې موخې سره د یوه عمل وصلت یا ارتباط له دغې موخې سره د وسیلې ارتباط د اخلاقي ضرورت سرچینه ده. دا زموږ د خپل ازاد انتخاب نتیجه نه ده، چې موږ اجتماعي او یو پر بل ډډه کونکي موجودات یو. چې مجبور یو له نورو سره همکاري وکړو، د ټولنیز ژوند دغه ضروري موخې یوازې په ځینو تفاوتي عملونو سره ترسره کېدلی شي. پر دې برسېره مونږ عقلي او اجتماعي موجودات یو، نه په خپل انتخاب بلکه په خپل طبیعت سره او موږ مجبور یو په عقلاني او مسئول ډول له وجودي محرکاتواو موخو سره مطابقت وکړو، چې رښتین توب او هغه په رښتیاني ډول زموږ طبیعت بشپړ کوي، ولټوو.

د انسان ډینامیکي طبیعت چې خپل بشپړتوب غواړي د باید توب (Ought ness) سرچینه ده.

د انسان طبیعت یوازې ځای پر ځای ولاړ واقعیت نه بلکه یو تمایل (Tendency) دی، د بشپړېدلو په لور محرک یا سایق. د انسان طبیعت د خپل بشپړتو د ترسره کولو په پروسه کې یانې د خپلو بالقوه استعدادونو یا ظرفیتونو په واقعې کولو کې دی، هغه عمل چې دغه پروسه پر مخ بیایي د شمېرنې کومه سره پېښه نه ده، بلکه هغه د ایډیال انسانیت په لور د انسان ځان انکشاف یوه ډینامیکه کړی ده.

په تاریخ کې د طبیعي قانون ایډیا: موږ د نهایي موخې بیان وکړ، چې په اساس کې د طبیعي قانون جوهر دی. دغه فکر چې د ټولو قوانینو سرچینه خدای تعالی یا خدایګوتې دی، په لرغونو کلتورونو کې عام و. انسان

د طبيعت تر قوانينو لاندې ژوند کاوه او ټولو قوانينو سپېڅلی خاصيت لاره. هر انساني قانون داسې ګڼل کېده چې له خدای تعالی نه سرچينه اخلي او په انسانانو باندې د خدای تعالی په ارادې سره نافذ شوی دی. په بدوي کلتورونو کې روحانيانو د قاضيانو په شان عمل کاوه، چې دا د قانون د يوه سپېڅلي او اسماني خاصيت علامه وه په لرغوني اسراييل کې د قاضيانو کتاب (Book of Judges) قاضيان روحانيان وو. د طبيعي قانون ايډيا د انسان په لاس له ايستل شوي قانون څخه جلا په يونان کې وټوکېدله. دا فيسوس هېراکليټوس (Heraclitus) اټکل له مخزيږدې ٥٣٦ نه تر ۴۷۰ پورې) په دېفکر و، چې د پرله پسې تغير کوونکې حادثې نه اخوا يو اسمايي لاګوس (Lagos) شته چې هرڅه په همغږې سره ساتي. "ټول انساني قوانين په همدغه اصلي قانون سره وده کوي" د افلاطون او ارستو ميتافزيکي تيوري ګانې اخلاقي مکلفيت د انسان له طبيعت څخه راباسي په دغه دليل چې د انسان د جوهر يا طبيعت بشپړتوب په عين حال کې دهغه موخه ده، چې دی مجبور دی ترسره يې کړي. ارستو که څه هم د طبيعي قانون اصطلاح کارولې نه ده، د منځنيو پېړيو ډېرو فيلسوفانو دی له هغه څخه ګاڼه چې د طبيعي قانون بسنټونه يې د لومړي ځل لپاره په نامنظم ډول بيان کړي دي.

برنډه پالنه يا رواق پالنه (Stoicism) هغه فلسفه ده چې زينو (Zeno اټکل مخزيږدې، ۳۴۰ نه تر٢٦٥ پورې) د هغې موسس و، او دا دی وچې طبيعي قانون اصطلاح يې د لومړي ځل لپاره و ايستله، (سټايزم د ډيوډۍ يا برنډې په مانا ده، چې زينو هلته ښودنه کوله) دغه فلسفه څو پېړۍ مروجه وه، او په سيسرو (Cicero مخزيږدې، ١٠٦ نه تر ۴۳پورې) او په نورو نومياليو رومي قانونپوهانو ليکوالو او سياستمدارو يې ډېر اثر کړی و، دغې فلسفې د يوناني ډېر ښه عناصر خپل کړي و، د هغې د ښېګڼې يا نيکي تيوري د طبيعي قانون د ايډيا تطبيق دی. ښېګڼه د انسان له عقلي طبيعت سره په موافقت کې يو ټينګ او نه لړزېدونکی چلند دی، د ټولې نړۍ په اداره

کولو کې يوعالمي قانون شته دی او عاقل انسان د نړۍ د دغه تلپاتې قانون اطاعت کوي، په دې چې هغه د هغه په عقلي طبيعت کې څرگند شوی وي.
سيسرو د طبيعي قانون ايډيا هغسې چې په برنده پالنې کې يې بيان شوی، تنگ پلوی و. دی له يوه ذاتي نه تغيرېدونکي قانون نه په وضاحت گړيده، چې هغه د ټولو مثبتو قانونو بنسټ گڼل کېده. په دې اړه به دلته د هغه له ډېرو ښو ويناوو څخه يوه راوړله شي.
"که د عدالت پرنسيپ د خلکو په فرمانونو، د پاچا زامنو په حکمونو، او د قاضيانو په پرېکړو بنا وي، بيا به عدالت داړه ماري، او زنا او د وصيتونو جعل کاري تصديق کړي. په هغه حال کې چې هغه د ولس په رايو او فرمانونو سره تصديق شوی وي. خو که دغومره ډېر قدرت د احمقانو په پرېکړو او حکمونو تعلق ولري، چې د طبيعت قانون د دوی په رايو سره تغير کېدلی وشي، بيا به دوی ولې حکم ونه کړي، چې هغه چې بد او خطرناک دي ښه او گټور وگڼل شي؟ يا که قانون له بې عدالتي څخه جوړ شوی وي ايا له بد څخه به بيا ښه جوړولی ونه شي؟ خو موږ په واقع کې بل څه نه بس طبيعت ته په مراجعي سره د ښو او بدو قوانينو ترمنځ تميز کولی شو. په حقيقت کې دا يوازې عدالت او بې عدالتي نه ده، چې د طبيعت له خوا يې تميز کېږي، بلکه داسې هم بې له استثنی څخه د هغو ښو څيزونو چې د درناوي او بې عزتي وي. ځکه څنگه چې هغه ذکاوت چې په ټولو کې مشترک دی ټول موږ ته څيزونه ښيي او زموږ په ذهن کې يې تر فورمول لاندې راولي زموږ له خوا دعزت وړ عملونه په ښېگڼې يادېږي او شرمناک عملونه په بدي سره او يوازې يو لېونی به داسې نتيجه واخلي چې دغه قضاوتونه د نظر موضوع ده، نه دا چې د طبيعت له خوا تشبيت شوی وی".
سان اگوستاين: (۳۵۴-۴۳۰) د طبيعت په قانون ټينگ ولاړ و، چې هغه دهغه په فکر ابدي قانون دی، خدای تعالی نړۍ په دغه قانون سره اداره کوي چې هغه له ټول ابديت څخه د انسان دماغ د خدای تعالی د قوانينو له مخې وظيفه ترسره کړي. دغه طبيعي قانون د خدای تعالی په ابدي قانون کې د

عقلي موجود ګڼل کېږي. سان تاماس او د سکولاستیک (Socholastic) لويو فيلسوفانو او د ديني پوهو پوهانو (Theologians) دواړو هم د ابدي قانون او هم د طبيعي قانون ایډیاګانو نه دفاع وکړه او لا یې هم روښانه کړ. د طبيعي قانون دکتورين په منځنيو پېړيو کې په ټينګه تشبيت شول او ان د اتلسمې پېړۍ تر نيمايي پورې شايسته عالمي شوی و.

په دغې دورې کې له طبيعي قانون څخه مخ اړول د انسان د عقل په قدرت د مبالغه ییز ټينګار په وړاندې غبرګون و، د دغه عصر ځينو فيلسوفانو فکر کاوه، چې موږ د طبيعي قانون ټول مفهومونه تر ورو جزياتو پورې د رياضي په طريقې سره ثابتولی شو، دغسې افراطي چلند طبيعي قانون د لارښود پرنسيپ په شان بې اعتبار کړ، (هغه بايد په احتياط سره د انساني ژوند په اوړېدونکو شرايطو کې تطبيق شي او د مفصل اعتبار وړ قانون په شان ونه ګڼل شي).

د ګټورتوب فلسفي (Utilitarianism) او مثبت پالنې (Positivism) فلسفې دغه طبيعي قانون د اخلاقي مکلفيت د سرچينې په شان ردکړو او په عوض مې په ګټورتوب، مثبت يې قانون، د ټولنې فشار او عام ذهنيت باندې ټينګار وکړ، چې هغه د مکلفيت سرچينې دي. په فردي او بين المللي چارو کې قانوني مثبت پالنه، په پراخه اندازه د حقوقپوهانو له خوا ومنل شوه سره له دې هم د طبيعي قانون ایډیا پوره مړه نه شوه. د دوهم نړیوال جنګ نه وروسته لسيزو د طبيعي قانون د بيا ژوندي کېدلو دکتورين يو ځل بيا تجربه کړ که څه هم هغه د طبيعي قانون په شان تل ياد شوی نه دی. خو د طبيعي قانون پرنسيپونه وار په وار په څرګند ډول افاده شوي دي. په کال ۱۹۴۸ کې د انسان د حقونو منشور چې د ملګرو ملتونو د وايست د انسانانو د حقوقو يو ليست ورکوي چې د انسان په طبيعت باندې بنا دی او د هر مثبت قانون په وړاندې نه انکار کېدونکی اعتبار لري. د جنګ نه وروسته دورې ډېرو اصلاحي او انقلابي غورځنګونو په معمول ډول هغه لا لوړ او اساسي عدالت ته مخه کوي، چې د حکومتونو له هر مثبت قانون څخه د مخه یې باید اطاعت

او درناوی وشي.په ۱۹۴۵ کې د نورمبرګ په محکمه کې د جنګ د مجرمانو محاکمې د طبيعي قانو د دکتورين په اړه په زړه پورې بحث رامنځ ته کړ.

حقوقپوهانو دغه اساسي حقوقي پرنسيپ چې "چېرته قانون نه وي جزا نه وي" د هغو په دفاع کې وړاندې کړ، چې په جنګي جرمونو تورن شوی وو.دوی ادعا وکړه چې هغه ځينې قوانين چې ادعا کېږي دجنګ مجرمانو نقض کړی وروسته له هغه راوتلي دي، چې ادعا شوې جرمونه شوي وو، چې په دغه ډول هغه د ادعای شويو جرمونو په وخت کې نافذ نه وو. خو څارنوال ادعا وکړه چې دغه قوانين تل نافذ وو او دمثبت قانون لامنځ ته کېدل د هغو د مراعات کولو مکلفيت خلق نه کړ، بلکه دغه مکلفيت يې په ليکلي ډول افاده کړ.

د امريکې حقوقپوه رابرټ جيکسن دليل وړاندې کړ، چې د بشريت ځينې اساسي قوانين شته دي، چې تر هر مثبت قانون څخه د مخه د اعتبار وړ دي. حتی که د نسل وژنې (Genocide) يا د ((نامستعدو)) [هغه کسان چې په جسمي او ذهني لحاظ له کار نه وتلي وي] د تصفيې پر ضد هيڅ مثبت قانون نه وي دا جرمونه د بشريت پر ضد جرمونه دي، او څوک چې يې کوي مجرم دی. د فرانسې لوی څارنوال فرانسوا دی منتن دغه نظر وړاندې کړ او وويل " بې له دې چې د اجتماعي ژوند د اساسي قوانينو په اړه عامه رضايت نه وي د وجدان د ادعاګانو په وړاندې د سلوک د عمومي معيار نه پرته، د نيکي او بدي عين مفاهيمو ته د ټول حقوقي افرادو له اطاعت نه پرته يو ښه متعادل او دوام لرونکي ملت جوړېدلی نه شی".

په دغو نزدې کلونو کې د نړۍ عام ذهنيت په بېلو بېلو هېوادونو کې د ناراضيانو (Dissidents) په وړاندې ناوړه چلند ته متوجه شوی دی، د هغو د حقوقو په دفاع کې ډېرې ويناوې شوي ، ډېرې ليکنې او کتابونه خپاره شوي دي چې هغه ټول د انسان په "حيثيت" يانې د انسان په طبيعت بنا دي. دا د طبيعي قانون له خوا د حقونو تضمين دی.

د (۱۹۷۷) کال د مارچ په ۱۸ مه د امريکې ولسمشر جمي کارتر ملګرو ملتونو ته هماغه مفهوم په دغو الفاظو ادا کړ: "د سولې او عدالت څېړنه د انسان عزت ته د درناوي په مانا هم ده... د انساني حقوقو په لور د انساني چارو اساسي فشار يوې عالمي تقاضا ته ګوته نيسي" په دغو وختونو کې که څه هم د "طبيعي قانون" اصطلاح ډېره نه يادېږي خو ټولې علامې ښيي چې دغه فکر ښه ژوندی دی، اودا چې د طبيعي قانون اعتبار په ټولې نړۍ کې وار په وار ډېره پېژندل کېږي.

یوولسم څپرکی

د انسان په طبیعت کې د اخلاقي قانون موندل

که طبعي قانون په اساس کې د انسان له ډینامیکي طبیعت سره د هغه د فعالیتونو د منبع په شان مطابقت لري، د انسان د طبیعت تحلیل باید همدلته ومونډلشي. طبیعي قانون یو اخلاقي ضرورت دی، چې په یوه چا باندې د هغه د طبیعت له خوا تحمیل کېږي، چې باید رښتیني ښه وکړي او له واقعي بدي څخه ډډه وکړي. څنګه چې موږ د انساني طبیعت پلټنه کوو، چې هغه له نورو طبیعتونو څخه توپیر کوي، موږ باید وکولی شو، دغه اخلاقي ضرورت په هغو قوتونو (یا استعدادونو) کې ومومو چې انسان په مشخص ډول له غیر عضوي او حیوانی طبیعتونو څخه بېل وي. د انسان دغه مشخص قابلیتونه یا قوتونه دادی; عقلي قوه (Intellect) او اراده موږ باید د هغه د اخلاقي قانون ضرورت د دغو قوتونو په عمل کولو کې ولټوو.

د عقلي قوې د عمل په هکله موږ وینو چې هغه له رښتین توب (Truth) سره سر اوکار لري. څه وخت چې زه وایم ټول تر یوې برخې څخه لوی دي، یانې هغه وخت چې یو واقعیت په وضاحت سره راته وړاندې شي، حتمي ده چې زما عقلي قوه پرې رضایت ښکاره کړي. په بله ژبه رښتین توب عقلي قوه ضروري کوي خو رښتین توب تل روڼ او څرګند نه وي، او هغه

ممکن له يو لړ پېچلو ويناګانو او استثناجونو څخه جوړوي. په دغو حالاتو کې زموږ عقلي قوه به مجبوره نه شي چې قناعت وکړي خو په هغه حال کې چې موږ شواهد يا اسناد ووينو.

زموږ د ارادې په عمل کې هم همدغسې ضرورت ليدل کېږي. موږ د يوه څيز لپاره اراده کولی نه شو مګر هغه وخت چې په هغه کې يوڅه ښه توب وي. دغه ښه توب ممکن يوازې د ظاهري ښه توب وي. خو اراده حرکت کولی نه شي مګر په هغه حال کې چې په هغه څيز کې د يوه مطلوب څيز له خوا کش شي. د عمل مطلوب عنصر ته د هغه د رسېدلو په لور د هغه په شخصي قضاوت پورې اړه لري، حتی که هغه يوازې يو محدود پرمختګ هم وي. د بېلګې په ډول يو څوک چې غواړي ځان ووژني په دغه عمل کې يو څه ښه توب ويني، چې هغه ممکن له دردناک مرض، شرم، د ژوند بې ماناتوب يا دغسې کوم بل څيز څخه ازادي وي. زموږ نتيجه دا ده چې په عمومي ډول ښه توب يانې مطلوب والي اراده ضروري کوي. زموږ د عقلي قوې او ارادې د وظيفو د ترسره کولو بيان ممکن ثابته کړي، چې موږ په خپلو کړو کې ټينګ يو او دا چې کوم هغه ضرورت چې موږ موندلی هغه تر اخلاقي ضرورت څخه ډېر دي.

په يوه مفهوم دا رښتيا ده، چې موږ تل تصميم لرو او د ښه توب په نظر کې لرلو سره انتخاب کوو، موږ دا منو چې په دغې موضوع کې موږ ازاد نه يو زموږ ازادي په دغه واقعيت کې پرته ده، چې موږ يو شمېر ډېر عملونه او څيزونه په نظر کې نيسو، چې نزدې په ټولو کې يو څه انجذاب پيدا کولی شو، چې موږ په هغو کې په ازادي سره انتخاب کوو. که يو څيز بدښکاره شو. موږ عمل کولی نه شو ځينې کسان ځينې غير نورمالې اندېښنې ښکاره کوي او په نتيجه کې په خپلو ازاديو باندې به له څه محدوديتونو څخه رنځ ګالي، ځکه چې هرڅه ورته بد او وېروونکي ښکاري. هغه ساهپوهان چې د ازادي بايللو له دغسې عجبو حالتونو سره سر او کار لري، زيار باسي، چې د دوی د

فلج دغسې حال سم او نورمال شي او خپل ناروغان قانع کړي، چې د دوی د رنځ وړلو څيزونه په اصل کې بد او مضر نه دي.

څنګه چې اراده او عقلي قوه په موږ کې دوه جلا موجوديتونه دي دا د يوه شخص ظرفيتونه دي، چې په هغوسره دی رښتين توب او ښه توب لټوي. نو موږ ويلی شو، چې په موږ کې دغسې يو اساسي قانون شته چې موږ اړ کوي، چې رښتينی ښه توب وکړو او له واقعي بدي څخه ډډه وکړو. خو دغه مکلفيت د فزيکي ضرورت په مانا نه کېږي ځکه چې موږ په نورمال حالاتو کې ازاد يو د بېلو ښه توبونو ترمنځ انتخاب وکړو. سره له دې هم دغه ضرورت يو واقعي اخلاقي ضرورت دی، چې زموږ په طبيعت کې شته دي، ځکه چې موږ پوهېږو چې موږ مجبور يود خپلو اساسي قابليتونو او د عملونو او ميلونو له مخې رښتينی ښه توب غوره کړو او له واقعي بدي څخه مخ واړوو.

مثبت قانون:

رښتين توب چې په واضح ډول وړاندې شي زموږ عقلي قوه د هغه درک کوي د انسان د شته توب لوی مقصدونه د هر نورمال شخص له خوا پوهېدل کېږي، او هغه د اخلاقي مکلفيتونو د منابعو په شان په اسانه درک کېږي، خو زموږ د طبيعت ډېر پېچلي واقعيتونه، موخې او اړيکې په اسانۍ نه درک کېږي، اوپه دغه ډول هغه مکلفيتونه چې له هغو څخه راولاړېږي هرچاته د منلو وړ نه وي. په نتيجه کې طبيعي قانون چې په اساس کې له انساني طبيعت سره مطابقت لري، د ژوند پېچلو او جزايي مسئلو کې موږ ته لارښودنه کولی نه شي. سره له دې هم هغه د مکلفيت منبع پاتې کېږي، ځکه چې هغه بايد د انسان په تل اوړېدونکو شرايطو کې د مثبت قانون چې ميکانيزم سره تطبيق شي.

هره منظمه ټولنه مثبت قانونونه باسي، چې هغه په يوه مفهوم د طبيعي قانون پلې کول دي، چې هغه به د هغه پرنسيپونه نه نقض کوي، يا د انسان هغه حقوق نه تر پښو لاندې کوي، چې له هغه څخه راوځي، د طبيعي قانون عمومي پرنسيپ مونږ مکلف کوي، چې موږ بايد سره همکاري وکړو، چې ټولنه تنظيم کړو، او عمومي ګټه پر مخ بوځو. د طبيعي قانون دغه حکم په څرګند ډول د انسانانو د اړتيا له امله وي، چې هغه زمونږ له فردي قوتونو څخه چې رفع يې کړي خورا ډېرې دي او هغه يوازې د نورو په ګډې مرستې سره ترسره کېدلی شي، د هغه په عمومي سمت کې فکر واضح دی، خو هغه د ګډ کار ټولې مقررې چې همکاري بايد څنګه وي، نه بيانوي دغه مقررې زموږ په طبيعت کې نغښتې نه دي.
هغه په واقعي او مشخصو حالتونو پورې تړلې دي او بايد په سمو قانونو فيصله شي، بيا نو مونږ ويلی شو چې طبيعي قانون موږ مکلف کوي د مشروع حاکميت د عادلو قوانينو اطاعت وکړو. د بېلګې په ډول يو څوک په اسانی پوهېدلی شي، چې په حمل او نقل کې بايد نظم وي، خو د ترافيکي قوانينو تفصيلات چې دغه نظم خوندي کوي بايد د مثبتې قانوني قوې له خوا فيصله شي، ځکه چې زموږ په طبيعت کې داسې څيز نشته چې وښيي موږ د سرک په کومې خوا لاړ شو، په ځينو حالاتو کې ممکن په برابره اندازه دوه يا درې ډول لارې دي. چې په اجتماعي همکاري سره د بې نظمي د مخنيوي لپاره انتخاب کېدلی وشي. په دغه حال کې هم مثبت قانون ايستونکې اداره بايد پرېکړه وکړي، چې هر څوک دې د لارو يوه غوره کړي، په دغه ډول د طبيعي قانون شته والی مثبت قانون نه بې لزومه کوي. د هغه پر خلاف هغه يې بنياد په واقعيت باندې ږدي او د عدالت په حدود کې يې دننه ساتي. هر هغه مثبت قانون چې طبيعي قانون نقض کوي، خپل اعتبار او مشروعيت له لاسه ورکوي، ځکه چې د هغه د مکلفيت قوه له طبيعي قانون څخه راوځي.

د طبیعي قانون تغیر موندل یا تغیر نه موندل:

د طبیعي قانون د بدلون موندلو یا د بدلون نه موندلو موضوع د طبیعي قانون د فکر په هسکېدلو سره د هغه د پلویانو توجه ځان ته اړولې ده. که طبیعي قانون د بدلون وړ وي.اخلاقیات نسبي کېږي. له بل خوا که طبیعي قانون د تغیر وړ نه وي هغه په تل تغیر کوونکې نړۍ کې د یوه اعتماد وړ لارښود پرنسیپ په توګه له حد نه ډېر شخ کېږي.

د مخه ویل شوي، چې د انسان طبیعت ډینامیک دی او د انسان د طبیعت د ایډیال د واقعي کولو په لور تل د پرمختګ په حال کې دی. دغه واقعیت په تاریخ کې د اخلاقي وجدان د تکامل او د طبیعي قانون د ظاهري تغیر له امله دي. په عین حال کې د انسان په طبیعت کې دغسې تلپاتې عنصرونه هم شته چې اخلاقي قانون ته همېش توب ورکوي او د نسبیت خطر له منځ څخه وړي. یو ماشوم چې وده کوي له پلاراو مور سره یې اړیکې تغیر کوي. د عمر په یوه وخت کې د مور او پلار له واکمنۍ نه ځان ازادوي او نور نو هغسې مکلفیتونه ورته نه لري، چې د مخه یې ورته لرل. د هغه په وړاندې د مور او پلار دندې هم تغیر کوي. دوی به اړ نه وي، چې له هغه وروسته د هغه ژوند خوندي کړي. انسان د تاریخ په بهیر کې له ماشومتوب نه د بالغ توب تر وخت پورې تغیرکړی دی.

د هغه د واقعیت پوهه خورا ډېره شوې ده. هغه خپل چاپېریال اړولی دی او په دغه جریان کې په خپله هم له تغیرونو څخه اغېزمن شوی دی، هغسې چې د یوه بالغ دندې او حقونه د ماشومتوب له وخت نه تغیر کوي، داسې هم د یوې زراعتي ټولنې د غړو وظیفې او حقونه له کرنیزو یا لومړنیو ټولنو څخه توپیر لري. اوس چې د انسان نژاد د معدومیت له خطر نه بچ شوی خو د ګړندۍ ودې له امله تر خطر لاندې شوی دی د مسئول پلارتوب او مورتوب مفهوم هم تغیر کړی دی.

د انسان دغسې تکامل د هغه په طبيعت سره وړاندې تللی، او دا په خاص ډول د هغه د عقل له امله ده. د لومړي انسان ناپوهي د نسلونو په عقلي قوت سره چې مدنيتونه او کلتورونه يې جوړ کړي دي، له منځ نه تللې ده. په دغه مفهوم د انسان تغيرېدل او په نتيجه کې د طبيعي قانون بدلون د هغه له طبيعت سره متوافق دی. سان تاماس دغه تکامل چې انسان له ناقص حال نه تر ډېر کامل حد پورې پرمختګ کړی دی، پېژندلی دی. په عين حال کې ټينګار کېدلی شي، چې په طبيعي قانون کې هيڅ تفسير پېښ شوی نه دی. يوازې چاپېريال تغير کړی دی، او نه تغير کېدونکی طبيعي قانون ښيي، چې اخلاقيات په نويو شرايطو کې څه دي. پردې برسېره انسان د خپل طبيعت په اړه په ډېرېدونکې اندازه پوهه پيدا کوي، او په نتيجه کې د انساني حالت په اړه د طبيعي قانون تطبيق لا هم واضح او تر پخوا ښه پېژندل شوی دی.

نوې فقره ددې اړتيا نشته چې د دغو دريځونو ترمنځ مخالفت ټينګ شي. د انسان اساسي خصوصيتونه د تغير وړ نه دي. موږ به هيڅکله ځاروي نه شو، نو موږ مجبور يو د عقلي، ازاد او مسئولو انسانانو په شان په "عزت او مسئوليت" سره ژوند وکړو. له بلې خوا د انسان د بشريت په عقلاني او کلتوري تکامل سره چې د تاريخ له سباوون څخه يې تر اوسه کړي دي، په غوڅه توګه اغېزمن شوی دی. کلتوري او عقلاني تکامل به په اخلاقي شعوور او په هغه اخلاقي قضاوت کې انعکاس وکړي، چې د هغه په تکاملي حالت باندې يې کوي. نو موږ ويلی شو، چې څنګه چې د انسان طبيعت هم تغير کويی او هم يې نه کوي، داسې هم طبيعي قانون د تغير وړ او د تغير وړ نه دی.

د طبيعي قانون پوهه:

طبيعي قانون وضعي قانون نه دی، ياني هغه په حقوقي مقررو کې په څرګند ډول نه موندل کېږي او د حکومت له خوا په رسمي خپرونو کې نه خپرېږي.

بيا نو موږ څنګه هغه دندې ترسره کوو، چې د طبيعي قانون له خوا پر موږ تحميل کېږي؟ که موږ د يوه قانون په شته والي خبر نه اوسو موږ پر هغه مقيد کېدلی نه شو، ځکه چې اخلاقي قانون په فزيکي زور سره مطابقت نه غواړي، بلکه د عقلي موجوديتونو د با شعور او ازادي همکاري له لارې يې غواړي.

طبيعي قانون يو ډيناميک طبيعي قانون دی، په دې چې هغه د باشعورو او ارادي کړو له لارې د خپل بشپړتوب په لور هدايت کېږي. د طبيعي قانون پوهه زموږ هغه قابليت ته منحصره ده، چې موږ خپل طبيعت وپېژنو، د انسان طبيعت يو پېچلی واقعيت دی او موږ د خپل طبيعت په ټولو جزياتو او ټولو اړيکو نه پوهېږو. له بلې خوا موږ له خپل طبيعت سره نيغې تجربې لرو. هغه په واقع کې موږ ته تر هر بل څيز څخه نږدې دی. په سالم ډول کې انکشاف موندلی، او ټول کسان د انسان د مهمو وجودي موخو په اړه او داسې هم هغو ته د رسېدلو په وسيلو پوهېږي. په بله ژبه موږ د وجودي موخو او هغو ته د رسېدلو د وسيلو په تفکر سره د طبيعي قانون په عمده مفهومونو پوهېږو او چې موږ وده کوو او د ژوند له چيلنج سره مخ کېږو، موږ په طبيعي ډول د ژوند کولو په مناسبو قوانينو پوهېږو.

هغه کړنلارې يا دستورونه په مشخص ډول کوم دي، چې نورمال اشخاص يې پېژني؟ اساسي پرنسيپ خو داديچې ښه وشي او له بدې نه ډډه وشي. دغه اساسي او لومړني پرنسيپ پر هغو مسايلو باندې چې انسان په ژوند کې ورسره مخ کېږي، په اسانۍ تطبيق کېږي.

اخلاقپوهانو د طبيعي قانون دغه څرګنده دستورونه له لسګونو ارشاداتو سره يو ګڼل، چې هغه داوو:مور او پلار ته اطاعت، مشروع قانوني مقامونو ته درناوی، د خپلو انساني ورونو ژوند او بدني ټولوالي ته درناوی، په واده کې وفا پالنه، له نورو سره په خبرو او پوهاوي کې رښتين توب، د نورو د قانوني مال رعايت او د وعدو او تقوا پر ځای کول. ددې مانا دا نه ده چې خلک په دغو څرګندونو او مسلمو موضوع ګانو کې د طبيعي قانون په تطبيق

کې ځينې وختونوه نه تېر وځي.د انساني طبيعت ډېر عملي کېدونکي اړخونه بايد لا په ځير سره وکتل شي، او کله کله حتی يوه اوږده او دقيقه څېړنه هم ټولې ناڅرگندونې څرگندولی نه شي.

د انسان دماغ د واقعيت بېلو ډگرونو لپاره ځانگې نه لري، يانې چې يوه يې د رياضي رښتين توب، بله يې د تاريخي واقعيتونو او بله يې د اخلاقي رښتين توبونو لپاره وي. د واقعيت ماهيت چې هرڅه وي، موږ يوه عقلي قوه لرو، چې زيار باسي درک يې کړي. ساده رښتين توبونه لکه دوه او دوه چې څلور کېږي، حتی ماشومانو ته روښانه دي، خو نور پېچلي رښتين توبونه لکه د کلکولس (Calculus) تميز کوونکې مقررې حتی د تعليم کړو لپاره هم گران وي چې درک يې کړي، ځکه چې هغه ډېر پېچلی دی، او له زده کړې او تفکر نه پرته واضع کېدلی نه شي. د اخلاقياتو په ډگر کې هم ځينې واقعيتونه څرگند دي، په داسې حال کې چې پېچلې يې د هرچا لپاره د پوهېدلو وړ نه وي. په دې بيالوجي کې نوي انکشافونه نوې اخلاقي کشالې رامنځ ته کوي، ځکه چې د ځينو بيالوجيکي مداخلو ډېر واقعيتونه لا حتی متخصصانو ته هم مالوم نه دي. دا طبيعي ده چې په دغسې موضوع گانو کې اخلاقي قضاوتونه به مشکوک او کله ناسم وي. کله کله به تېروتنې وروسته له هغه وموندلی شي، چې په دغو موضوع گانو کې ډېر واقعيتونه څرگند شي. موږ لا د بېلگې په ډول د وراثت د يو ځای کېدلو د نتايجو او پايلو په اړه په ډېر څه نه پوهېږو، نو دغه ډول وراثتي انجينري په اړه زموږ قضاوت مشکوک يا فرضي دی.

ساينس د انساني پوهو د واقعيت په هکله زموږ پوهه ډېره کړې ده. هغه زموږ د شته توب او له نړۍ سره زموږ د طبيعت په اړه د نورو رښتين توبونو موندلو لپاره دوام ورکوي. ددې مانا داده، چې د اخلاقياتو په اړه زموږ پوهه به نوره هم ډېره شي. بيا نو طبيعي قانون موږ ته د عقل له لارې مالومېږي او تر قانون لاندې کېږي، چې موږ د انسان په واقعيت پوهېږو او چې دا څه مانا لري، چې موږ يو رښتينی انساني ژوند ولرو.

د طبيعي قانون تحريمات: مثبت قانون، قانون کېدلی نه شي، خو په هغه حال کې چې تحريمات يا مجازات ولري. مثبت قانون له جزا نه پرته د يوې سپارښتنې يا نصيحت په څېر وي، چې موږ نه مکلف کوي دغه تحريم د قانون له سرغړونې نه جزا ده. واکمن مقام په هغه سره قانون جاري کوي. جزا په جريمه، بندي توب، د امتياز له لاسه ورکول، يا د مجازاتو کوم بل ډول وي. ايا داسې جزا يا تحريم شته چې له طبيعي قانون سره مل وي؟ څرګنده ده چې دغسې کوم تحريم نه شته که څه هم چې طبيعي قانون به زياتره وخت د مثبت قانون په څېر له مناسب تحريم يا جزا سره عملي شي. بېلګې يې هغه مثبت قانونونه دي چې غلا، وژنه او په نا حق قسم خوړل اعلاموي چې په ټولو هېوادونو کې مناسب تحريمونه ورسره ملګري کېږي.

سره له دې هم موږ په ځينو حالتونو کې د طبيعي قانون له تحريم څخه غږېدلی شو، له طبيعي قانون سره تطابق هغه کړه ښيي چې موږ د خپل طبيعت بشپړتوب او د شته توب هدفونو ته نږدې کوي. که موږ خپل طبيعي وجودي موخو ته د رسېدلو له وسيلو څخه کار وانخلو، او دهغه پر خلاف دغسې کارونه وکړو، چې موږ له دغو موخو څخه لېرې کوي، موږ جزا وينو، چې هغه د انسانتوب له لاسه ورکول دي. موږ په دغه مفهوم چې د بشريت له ايډيال څخه ليرې کېږو لږ "انسان" کېږو.

له طبيعي قانون څخه سرغړونه په ټولنيز نظام کې ګډوډي راولي، او ژوند لږ منظم او لږ انساني کوي. حتی د هغه کس لپاره هم چې د طبيعي قانون پر ضد عمل کوي، تاريخ شاهدي ورکوي. چې هغه وخت چې ښايسته ډېر انسانان طبيعي قانون تر پښو لاندې کوي وړې يا لويې ټولنې زيانويني. په ښارونو کې وېره خپرېږي، دوه اړخيزه بې اعتمادي غلبه کوي، سوداګري معاملې بېرون وځي، بېکاري ډېرېږي، او داسې نورپه ملي سطح کې کله چې خلک له خپلو طبيعي حقونو څخه بې برخې شي، استثمار شي،او څه وخت چې اجتماعي عدالت نقض شي، هغه وخت چې له واکمني نه ناوړه استفاده کېږي، د طبيعي قانون د دغو ټولو تېريو پايلې د همغږي او منظم ژوند له

لاسه تلل وي. داسې هم هغه د تشدد او د هغو ډېرو تحريماتو ضـياع ده، چـې د طبيعي قانون د ماتولو لپاره مجازات وي. پـه بـين المـللي اړيکـو کـې هـم د طبيعي قانون له پام نه غورځول هم په برابره اندازه سختې پايلې لري او تـاريخ په دې اړه ډېرې بېلگې لري. بيا نو طبيعي قانون واقعي تحريمات لري او دغه تحريمات د طبيعي قانون له جوهر څخه راپورته کېږي. هغه د فرد او ټولنې د وجودي موخو د لاسه وتلو مانا ورکوي.

دولسم څپرکی

حقوق

بشري حقونه:

د اخلاقي مسئولیت پېژندنه د انسانانو یوه ګډه تجربه ده. هیڅ څوک په رښتیا ادعا کولی نه شي، چې هغه په خپل وجدان کې هیڅکله د اخلاقي قانون له قوت سره مخ شوی نه دی. پر هغه برسېره موږ د خپلې دندې په ترسره کولو کې اخلاقي پیاوړتیا حس کوو، چې له مناسبې وسیلې څخه کار اخلو، چې په هغې سره موږ خپل مکلفیت اجرا کوو، موږ ته دا متناقضه ښکاري چې مجبور شو یو کار وکړو او د دغې دندې د اجرا لپاره مناسبه وسیله رانه کړل شي. د دندې له موجودیت نه دا منطقي ښکاري چې هغه څوک چې د یوې وظیفې د اجرا لپاره ګمارل کېږي باید د یوې مناسبې وسیلې ادعا ولري، چې په هغې سره خپله دنده ترسره کړي. داسې هم دی باید جایزه ادعا ولري، چې نور د هغه د وظیفې په لیکه کې د هغه له عمل سره مداخله ونه کړي. موږ دا طبیعي ګڼو چې که موږ د یوه خاص کار لپاره موظف کېږو، حتمي ده چې موږ ته د دغه کار لپاره مناسبې وسیلې راکړلې شي. که یو څوک د یوه میخانیک، ګنډونکي یا چاپوونکي په څیر استخدامېږي حتمي ده چې د هغه کار لپاره مناسب مواد او وسیلې ورکړل شي. اخلاقي دنده دغه

ادعا لازمه کوي چې د وظيفې د اجرا لپاره مناسبې وسيلې او د عمل ازادي ورکړل شي.

دغه ادعا د حق په نامه يادېږي. څنګه چې حقونه له اخلاقي وظيفو سره تړلي دي، هغه د اخلاقي دندې ځانګړتياوې سره شريکې کوي. له دې نه دا نتيجه اخيستله کېږي، چې يو مکلفيت پر موږ باندې اخلاقي ضرورت تحميلولې نه فزيکي ضرورت يانې يو حق چې موږ ته اخلاقي قوت راکوي، نه فزيکي قوت، چې مونږ د وظيفي د اجرا لپاره يوه ضروري وسيله ولرو.

حق د اخلاقي قوت په توګه تعريف کېدلی شي، چې يو څوک چې مستحق يې وي بايد ويې لري، يا هغه قوت چې ادعا وکړي، عمل وکړي، حذف وکړي يا د نورو له مداخلې نه پرته يو څيز ولري. حق د اخلاقي قوت په څېر د يوه بل چا عقل او ارادې ته په رجوع سره چې هغه بايد زموږ د حق درناوی وکړي، کار کوي.

حقوق په قانون استناد کوي او د قانون له مخې په منطقي ډول پر موږ باندې نافذ کېږي. بېل اخلاقي سيستمونه د خپل اخلاقي مکلفيت د تعبيرونو له مخې د حق د ماهيت په اړه بېل بېل پوهاوی لري. که د حکومت اراده د اخلاقي مکلفيت سرچينه وي، يا اخلاقيات په عام نظر او اتفاق بنا وي لکه مثبت پالان چې وايي بيانو ټول حقوق د حکومت يا ټولنې له خوا موږ ته راکول کېږي او له هغو نه پرته نور حقونه نه وي، خو که اساسي حقوق د حکومت يا د ټولنې له ارادې څخه پخوا موجود وي، بيا نو دغسې اساسي حقوق شته چې د حکومت نه ازاد وي، او هغه حقوقي افرادو ته د اجتماعي واک له خوا ورکول کېږي. پرځای يې حکومت او ټولنه مجبوره وي چې د دغو ړومبنيو شته حقونو درناوی وکړي.

د حقونو جوړښت: حق په قانون بنا دی او د هغه جوهر ځينو څيزونو ته ادعا ده. ددې مانا داده چې موږ په هر حق کې په يو شمېر اړيکو کې توپير کولی شو، د منلې شوې ترمينالوجي له مخې موږ په هر حق کې څلور عنصر موندلی شو.

۱- د حق فاعل (Subject) يو کس دی، چې هغه ځينو څيزونو ته ادعا لري.
۲- د حق شرط (Term) يو بل څوک دی، چې هغه مکلف دی د حق درناوی وکړي يا ادعا رفع کړي.
۳- د حق موضوع يو څيز وي چې يو څوک د هغه ادعا کوي.
۴- د حق سند يا قباله دليل دی، چې د حق موضوع يا څيز ته د شخص ادعا پر حقه ګڼي. حقوق زموږ په ورځني ژوند کې په ښو اړخونو کې ښکېل وي. څه وخت چې ته يو لوی ګړندی موټر په بيه رانيسې، ته دغه موټر ته حق ترلاسه کوي، ته د هغه مکلفيت يا ځان ته کولو ته ادعا پيدا کوي. په دغې معاملې کې ته د حق فاعل کېږي، د خرڅوونکي د حق شرط دی، ځکه چې هغه مجبور دی، موټر ته ستا دعوه ومني او ترسره يې کړي، موټر ستا د حق موضوع ده، او تاديه شوې پيسې عنوان يا قباله ده، چې ستا حق پرې تکيه لري.

د يوه حق فاعل او شرط يوازې کسان کېږي، فزيکي يا شرکتي. دا د قانون له ماهيت او د حق له جوهر څخه راوځي. يوازې عقلي موجوديتونه په اخلاقي قانون مکلف کېږي او يوازې دوی د نورو د حقونو درناوی کولی شي. نو ځاروي حقونه نه لري سره له دې هم موږ په اخلاقي لحاظ مکلف يو د خپل عقلي طبيعت له مخې چلند وکړو نه په غير عقلي او بې رحمي سره. د حق موضوع مادي څيزونه کېدلی شي، لکه مځکه، کور، د تيلو څاه او داسې نور. غير مادي څيزونه هم لکه د اختراع ايډيا. انسان به په مادي يا غير مادي څيزونو پوره کنټرول ولري، خو هغه به په يوه کس باندې نا مقيد قدرت ونه لري، خو يو شخص به هېڅکله يو څيز نه وي، ځکه چې يو شخص به د نورو لپاره د وسيلې په توګه استعمال نه شي او هر شخص ځانله موخه لري، او د خپل برخليک واکمن دی. مريي توب چې انسانان يوازې څيزونه ګڼي، د حق اصل نقض کوي. موږ به د نورو کسانو خدمتونو ته حق ولرو، تر هغو چې دغه خدمتونه د انسانانو په شان د هغو وجودي مقصدونه نه نقض کوي. هيڅ قرارداد د اعتبار وړ کېدلی نه شي، چې يو کس مجبور کړي هغسې خدمتونه

وکړي، چې د اخلاق پر ضد وي، لکه مسنر (Messner) چې وايي: "... د کار هر قرارداد... يوه ضمني ماده لري، چې مطلب يې دادی، چې دکارگر د انساني شخص او د هغه وجودي مسئوليتونو درناوی به کېږي، نو دا د قانون له طبيعي نظام څخه سرغړونه ده، چې که دغسې يو اقتصادي سيستم... د کار دغسې شرطونه تحميل کوي، چې انسانان خپلو فاميلونو ته له وظيفو څخه منع کوي چې يا ډېر لږ معاش ورکوي يا د هغو له قوتونو څخه په بې پروايي سره گټه وچته کړي."

د يوه حق سنديا جواز هغه بنسټ دی، چې د هغه حق څېزونه د مالک يا فاعل ادعا تايدوي. که سند يا جواز يو تصادفي واقعيت وي، چې د يوه شخص په جوهر پورې تعلق ونه لري، لکه د يوه کوربيه اخيستل هغه حق د اکتسايي حق (Acquired right) په نامه يادېږي او که سند يا جواز د انسان د طبيعت او شته والي اساسي عنصر يو حاصل شوي حقونه ارثي يا طبيعي حقونه (Congenital or Natural Right) نومېږي. په دې وختونو کې د بشري حقونو اصطلاح زيات او زيات د طبعي حقونو د ايډيا لپاره راوړله کېږي.

دنه بېلېدونکو يا نه انتقال کېدونکو حقونه (Inalienable) اصطلاح هم اوس ډېره يادېږي. د دغې اصطلاح عادي پوهاوی دا دی، چې هيڅ څوک له يوه بل کس نه دغه حقونه اخيستلی نه شي، په دې چې هغه، هغه ته د ټولنې يا انساني مقام له خوا ورکړل شوی نه دی. خو په دقيق ډول نه انتقال کېدونکي حقونه هغه انساني صفتونه دي، چې يو شخص به يې له لاسه ورنکړي. حتی په خپله رضا هم ځکه چې هغه د اخلاقي ژوند لپاره په مطلق ډول ضروري دي. د بېلگې په ډول موږ به هغه حق چې د خپلې رښتيانۍ عقيدې پر بنسټ ژوند وکړو، له لاسه ورنکړو يانې له دغه حق څخه تېر نه شو، چې د خپل وجدان پېروي ونه کړو. بېلېدونکي حقونه هغه انساني حقونه دي، چې موږ کولی شو ترې نه تېر شو. د مثال په ډول هر صلاحيت لرونکی يا بالغ حق لري، چې واده وکړي، خو يو څوک به د واده کولو له حق څخه تېر شي، په دې شرط چې مجبور شوی نه وي، چې ترې نه تېر شي.

طبيعي حقونه، بشري حقونه:

په تېر ځپرکي کې له هغه طبيعي قانون څخه وغږېدو چې تر هر مثبت قانون څخه د مخه وجود لري. هيڅ مثبت قانون ته جواز نشته چې د طبيعي قانون له دستورونو سره ټکر وکړي. که داسې يو مثبت قانون ايستل کېږي چې د طبيعي قانون پر خلاف وي هغه به بې اعتبار او نا عادل قانون وي او اطاعت يې بايد ونه شي.

د طبيعي حقونو شته والی په منطقي ډول د طبيعي قانون له شته والي څخه راوځي. که موږ مجبور يو، چې د خپل طبيعت له امله ځينې کارونه وکړو، موږ هغو وسيلو ته هم ادعا لرو، چې په هغومره موږ خپل مکلفيت ترسره کوو، يا په بله ژبه موږ طبيعي حقوق لرو.

د طبيعي حقوقو د نظر ريښه لرغوني يونان او حتی ممکن تر هغه د مخه وختونو ته رسېږي خو له تاريخ نه پوره جوته ده، چې د طبيعي حقوقو درناوی تل نه دی شوی. ډېرو سياسي سيستمونو د خپلو حقوقي افرادو د طبيعي حقونه تر پښو لاندې کړي دي. له بلې خوا ډېرو هېوادونو په تېره د امريکې متحد دولتونو خپله خپلواکي د طبيعي حقونو پر بنياد اعلام کړې، او د خپلواکي په اعلامېه کې يې هغه "ځينې نه بېلېدونکي حقونه" بللي دي.

تاريخ د زبېښناکګرو حکومتونو يا يرغلګرو قدرتونو په وړاندې د ډېرو ولسونو مبارزې د خپلو افرادو د طبيعي حقونو د پېژندلو لپاره ثبتې کړې دي، که څه هم په دغې برخې کې له لرغوني مهال نه تر اوس ډېر پرمختګونه شوي دي، د طبيعي حقونو محافظت تر اوسه هم لا ډېر نا برابر دي.داسې حکومتونه هم شته چې په ارادي او منظم ډول د خپلو افرادو طبيعي حقونه محدود او نقض کوي.دا په دغسې حال کې چې د ملګرو ملتونو موسسې عمومي غونډې د ۱۹۴۸ کال د ډسمبر په لسمه د طبيعي قانونو عالمي اعلاميه صادره کړه، چې زياتره د طبيعي قانون د منشور په نامه يادېږي. دغې عمومي غونډې يا اسامبلې د طبيعي قوانينو عالمي اعلاميه "د

ټولو ولسونو او ملتونو د اجراتو د يوه ګډ معيار" په نامه ياده کړه. د دغه منشور مطلب د اساسي طبيعي حقونو د درناوي ټينګښت دی ځکه چې "د طبيعي حقونو نه رعايت او سپکاوی" دغسې جرمي عملونه دي، چې د انساني مهذب ژوند د همغږي بيخ ويجاړوي. دغه منشور ډېرش مادې لري، او ډېر شمېر حقوق يادوي چې زياتره يې د انسان د طبيعت او شته والي پر پرنسيپ ولاړ دي. د بېلګې په ډول اتلسمه او نولسمه ماده يې اعلاموي چې:

"هرڅوک د فکر، وجدان او دين د ازادي حق لري، په دغه حق کې ازادي ده، چې دی خپل دين يا عقيده واړوي، او ازادي يوازې يا له نورو سره په ګډه په خصوصي يا عام ډول، چې خپل دين يا عقيده په ښوولو، تمرين، عبادت او مراسمو کې وښيي".

"هرڅوک د نظر او بيان د ازادي حق لري، په دغه حق کې ازادي ده، چې له مداخلې نه پرته نظرونه غوره کړي، او د هرې رسنۍ له لارې بې پولو له مراعت نه اطلاعات او نظرونه مخابره کړي".

ځنګه چې دغه منشور قانوني قدرت نه لري، شپاړس اروپايي هېوادونو فيصله وکړه، چې د طبيعي انساني حقونو دفاع په ټينګه وکړي، د نافذېدلو وړ بين المللي قانون له لارې اروپايي کانونشن د انساني حقونو په اړه دغه کار د ۱۹۵۳ کال سپټمبر په درېيمه دغه کار وکړ، دغه کانونشن هم افرادو او هم حکومتونو ته دغه حق ورکوي، چې بين المللي موسسې ته خپل عرض او بين المللي محکمې ته شکايت وکړي.

زور حق نه دی:

حق د يوه بل شخص عقل او ارادې ته رجوع کوي، چې درناوی يې وکړي. په بله ژبه حق په فزيکي قوت باندې، نه بلکه په اخلاقي قوت باندې ډډه لري. له دې نه داسې ښکاري چې د يوه چا د وجودي موخو د ترسره کولو لپاره د وسيلو ادعا د اعتبار وړ پاتې کېږي، حتی که يو ډېر پياوړی کس هم هغه

ترلاسه کوي. حقونه له فزيکي قوت څخه نه راوځي او ډېر پياوړي ته اجازه نـه وي، چې په ضعيف باندې غلبه وکړي.

حق دغه اصلي خاصـه پـه دغـه ډول بيـان شـوې. چـې "زور حـق نـه دی".حق له زور سره انډول کېدلی نه شي. خو موږ ته اجازه ده، چـې لـه زور نه په خپل دفاع کې کار واخلو.

څنگه چې گوښه شوي افراد په معمولي ډول دغومره ناتوان وي، چې لـه خپلـو حقونو څخه دفاع وکړي، دوی په طبيعي ډول ټولنې جوړې کړي. د ټولنې لـه لومړنيو موخو څخـه يـوه يـې داده، چـې د حقـوقي نظـام لـه لارې د افـرادو د حقونو مناسبه دفاع وکړي، چې دغه کار د يـوې مناسـبې موسسـې او حتـی د ضرورت په وخت کې د زور د استعمال له لارې عملي کېدلی شي. څنگه چـې له حقوقي نظر نه تنظيم شوې ټولنې د افرادو د حقونو دفاع په غـاړه اخيسـتې د يوه فرد لپاره به غلطه وي، چې د خپلو حقونو د خونـدي کولـو لپـاره زور تـه رجوع وکړي مگر په عاجل حال کې چې اړوند مقام مداخله کولی نه شي، لکه له خپل دفـاع نـه د عاجـل تجـاوز پـه وړانـدې. هغـه وخـت چـې يـوه ټولنـه د انفرادي حقونو د ډاډ وړ ساتنه کـولی نـه شي، ځکـه چـې صـلاحيت لرونکـي مقامونه يا بې پروا، يا فاسد يانالايق دي. افرادو ته حتمي کېږي، چـې د خپلـو مشروعو حقونو د دفاع لپاره زور ته لاس واچوي. دوی بـه يـا د ځـان پـه دفـاع کې څارونکې ډلې يا نور څارونکي ارگانونه جوړ کړي.

دغه حال پـه سـياسي نظـام کـې د جـدي نيمگړتيـاوو نښـه ده، چـې ممکـن د گډوډي او د ټولنې د شړېدلو لامل شي.

په مادي څيزونو باندې حقوق به په فزيکي زور يا د محاکمو له لارې نافذ شي. د مثال په ډول يو څوک به که پوليس غل ونيسـي، خپـل غـلا شـوي مالونه بېرته ترلاسه کـړي. دغـه ډول حقونـه حقـوقي حقونـه نـومېږي. داسـې حقونه هم شته چې په فزيکي زور سره به نافذ نه شي، لکه د ماشـومانو پـه اړه د مـور او پـلار د مينـې حقونـه. دغـه ډول حقونـه غيـر حقـوقي حقونـه

(Non-Juridical Right) نومېږي، د دغو حقوقي حقونو شته توب هم ښـيي، چې د حق زور، فزيکي زور سره نه پېژندل کېږي.

د حقونو محدوديت:

ژوند په ټولنه کې د حقوقو پـه دوه اړخيـزې درنـاوي بنـا دی. ددې مانـا داده چې حقوق د هغو د ماهيت لـه املـه محـدود دي ځکـه چـې هغـه د نـورو لـه حقونوڅخه په تضاد کې واقع کېږي. د بيان ازادي يو څوک نه مستحق کـوي، چې له خلکو نه په ډکې سينما کې په دروغو سره د "اور" چيغـې ووهـي، ځکـه چې نور حق لري، چې بايد ونه غولول شي، او د زنګ په غلط خبر سره له خطر سره مخ نه شي، او له ډرامې نه له خوند اخيستلو نه محروم نه شي. له دې نه داسې ښکاري، چې د بيان ازادي ځينې محدوديتونـه لـري، هـر حـق پـه هغـو وظيفو سره محدود دي، چې له هغه سره په تضاد کې وي.
داسې هم يو حق د هغه د مقصد په هغې موخې سره چې غواړي ورته ورسېږي محدود کېږي. هغه کـوم چاتـه د هغـه لـه مـوخې نـه اخـوا اخلاقـي قـوت نـه ورکوي، ځکه چې حق د يوې خاصې موخې ته د رسېدلو لپاره يـوه وسـيله ده.
هرڅوک د دين د ازادي حق لری، او داسې هم دی د هغې عقيدې حـق لـري، چې فکر کوي دده دين رښتينی دی خو دغه ازادي يوه چاته دغـه قـدرت نـه ورکوي، چې نور مجبورکړي د هغه دين ومني.
د ديني ازادي د حق مطلب داديچې يوه چاتـه اجـازه ورکـوي، چـې پـه دينـي چارو کې د خپل وجدان پلوي وکړي، خو د هغه د تمـرين کولـو لپـاره اخلاقـي قدرت دغه اجازه نه ورکوي، چې نور مجبور کړي، دده دين ومني.

دیارلسم څپرکی

اخلاقي قضاوت- وجدان

د اخلاقیاتو د معیار بنسټ مو چې وکوت، اوس منطقي ښکاري، چې یو څوک په دغه معیار په هغو مشخصو مسایلو باندې پلې کړي، چې ورسره هره ورځ مخ کېږي. د دغه نارم یا معیار د تطبیق نتیجه اخلاقي قضاوت کېږي، چې د یوه عمل سم والی یا ناسالم والی ټاکي. پر دې برسېره هغه دا هم ټاکي، چې که یو عمل مجاز وي، باید وشي، یا ترې نه ډډه وشي.

هغه عقلي قوه چې دغسې قضاوت کوي، وجدان نومېږي. خو دوجدان د مانا په اړه د ډېرو کسانو په ذهن کې ابهام شته. څنګه چې ډېر خلک په ماشومتیا کې د خپلو پلرو او میندو له خوا د ځینو عملونو د اخلاقیاتو په اړه تلقین کېږي د ښوونځي سیستم، د دوی کلیسا، عامه ذهنیت یا د دغو ټولو ترکیب د اخلاقي قضاوت حکم زر او په اسانه نزدې بې له سوچ کولو نه صادرېږي. دغه واقعیت ځینې فیلسوفان او په یقین سره ډېر وګړي هڅوي، چې فکر وکړي وجدان په موږ کې یو مرموز واحد دی، د عقلي قوې

هغه خاص قابليت چې په اتومات ډول عمل كوي يا دا چې په موږ كې "د خداى تعالى اواز" دى چې غواړي موږ په سمه لار روان كړي.

خو يو دقيق تحليل چې وجدان د سم يا ناسم عمل په اړه زموږ عقلي قضاوت دى. موږ دغسې افادي كار وو لكه "وجدان مې راته وايي"، "وجدان مې منع كوي" او داسې نور او عامه ذهن په نامحسوس ډول "د وجدان دغه اواز" په موږ كې د نزدې يوه خپلواک موجود ځانګړتياوې په ګوته كوي. خو (وجدان اواز) په كتنې سره موږ مومو، چې دلته هيڅ مرموز څيز نشته. هغه په مشخصو مسايلو باندې يوازې د ځينو هغو اخلاقي پرنسيپونو پلې كول دي، چې موږ په ماشومتوب كې زده كړي او منلي يا وروسته د عمر په بالغه دوره كې.

دغه اخلاقي پرنسيپونه زموږ په ذهن كې تيار موجود دى او د تعليلي استدلال په پروسې سره په هغو مسايلو باندې پلي كېږي، چې موږ ورسره مخ كېږو. د بېلګې په ډول موږ دغه پرنسيپونه زده كړي او منلي چې غلا كول غلط دي، او كله چې په يوې مغازې كې له دغسې حال سره مخ كېږو چې يو شى په اسانۍ پټولی شو، موږ په اساني حكم كوو، چې "زموږ وجدان وايي"په جيب كې د يوه څيز په پټه اچول غلا ده او په نتيجه كې دا يو غلط كار دى، چې موږ يې بايد ونه كړو.

هغه اخلاقي پرنسيپونه چې موږ پرې عمل كوو، د استقرايي (Inductive) استدلال نتيجه وي، او په دې ډول څه وخت چې نوي شواهد وړاندې شي، هغه ممكن تغيروكړي او پخوانی دليل يا صلاحيت لرونكی مقام رد شي.كله كله به موږ دغې نتيجې ته هم ورسېږو، چې دغه پرنسيپونه په عمومي ډول د تطبيق وړ نه دي. په دغسې حال كې به قضاوت د دغې مسئلې په اړه وي، چې دغه ترلاس لاندې موضوع استثنى ده، خو په عمومي ډول موږ هغه پرنسيپونه عملي كوو، چې په عالمي سويه داعتماد وړ وي. نو دهغوى تطبيق په تعليلي طريقې (Deductive Method) سره كېږي، په دې ډول چې موږ د صوري منطق (Formal Logic) د قياس (Syllogism) له

مقرراتو څخه کار اخلو. په هر صوري قياس کې يوه عمومي يا کبرا (Major) حکم وي، چې له صغرا (Minor) سره پرتله کېږي، چې بيا له دواړو څخه نتيجه را ايستله کېږي. د بېلګې په ډول غلا غلطه ده، ((کبرا)) او د دغه څيز جيب ته په پټه اچول ((صغرا)) غلا ده. په نتيجه کې د دغه څيز پټول غلا ده. د دغه پرنسيپ تطبيق تل څرګند نه وي هغه په ډېره بېړه او سطحي دول واقع کېدلی شي، بې له دې چې په خپله د پرنسيپ يادونه وشي، خو سره له دې هم هغه اخلاقي پرنسيپ چې مو د مخه مثبت کړی يا منلی د وجدان د قضاوت لپاره اساس وي. څرګنده ده، چې زموږ د وجدان د هر تعليلي استدلال د پرنسيپونو سم والی سم اخلاقي قضاوت ته د رسېدلو لپاره مهم عامل دی، ځکه که پرنسيپونه ناسم وي. نتيجې به يې هم ناسمې وي، موږ چې وده کوو او په ارادي ډول په هغو اخلاقي پرنسيپونو سوچ کوو، چې په وړوکتوب کې مو زده کړي، موږ مجبوريو وګورو چې دغه پرنسيپونه سم دي، يا ناسم موږ شايد ومومو، چې موږ له خپل اجتماعي چاپېريال، ښوونځي، يا کورنۍ څخه تعصبونه ورو ورو خپل کړي، نو ښکاري چې موږ مجبوريو په خپلو تعصبونو غلبه وکړو او خپل فکر طرز سم کړو، ددې لپاره چې زموږ پرنسيپونه له رښتين توب سره مطابقت وکړي. د وده کولو مانا زموږ د ټولو اخلاقی پرنسيپونو امتحانول دي، هغه يې چې غلط دي، تعديلول، او هغه يې چې رښتيني دي منل دي، نه د نورو د واک پر بنياد بلکه د خپل عقلاني ادراک پر بنسټ. زموږ د اخلاقي پرنسيپونو د ازمېيلو پروسه په نهايت کې بل څه نه بلکه د انساني مسايلو په مشخصو مسئلو باندې د اخلاقياتو د معيار پلې کول دي. په دغې لارې سره يو څوک په عقلي ډول د اخلاقي مقررو ټولګه جوړوي، چې تيار موجود دي، او څه وخت چې ضرور شي د انساني ژوند په خاصو حالاتو باندې په اسانۍ تطبيقول دي. د اخلاقي مقررو دغه ټولګه به هغه ضرورت له منځ څخه يوسي، چې د اخلاقياتو معيار ته په پرله پسې ډول مراجعه وشي، چې په دغه حال کې به د هرې ورځې په حالاتو کې ښه اخلاقي پرېکړه ستونزناکه وي. دغه کړنلاره ((د يوه چا وجدان جوړېدل)) نومېږي که

په موضوع کې ټول استدلال سم وشي يو څوک به ښه جوړ شوی وجدان ولري. دا د اخلاقي پوهنې وظيفه ده، چې يو څوک وجدان د عقل پربنسټ جوړ کړي تر څو چې سمې اخلاقي پريکړې د خپل فکر له مخې کولی وشي.

د وجداني قضاوت سم توب:

څه وخت چې موږ د وجدان دندې ازمييو مهمه ده، چې د وجدان له ځينو مفهومونو سره اشنا اوسو، چې د هغه له عملياتو سره سر او کار لري.

سم وجدان: زموږ د عقلي قوې هغه اخلاقي قضاوت سم دی، چې څه وخت ټول هغه استدلال چې د اخلاقياتو له افاقي نارم يا معيار سره ښکېل وي، چې بې له تېروتنې نه ترسره شي.

ناسم وجدان: د وجدان هغه قضاوت ناسم وي، چې په ناسم پرنسيپب بنا وي، يا سم پرنسيپونه په غلط ډول وکارول شي. په نتيجه کې يو عمل به په غلطه اعلام شي، چې هغه ښه يا بد عمل دی.

ناسم وجدان به په لاندې کېدونکي ډول (Invincibly) ناسم وي، چې موږ دغه تېروتنه په هغو وسيلو سره چې زموږ په لاس کې وي، يا يې موږ په مناسب ډول ترلاسه کوو، اصلاح نه شي.

وجدان به په لاندې کېدونکي ډول (Vincibly) غلط وي، چې څه وخت تېروتنه اصلاح کېدل، او ناسم قضاوت سم کېدلی وشي.

يقيني وجدان دا مانا لري، چې هغه څوک چې اخلاقي قضاوت کوي، معقول دليل نه لري، چې په خپل قضاوت شک وکړي.

مشکوک وجدان: له بلې خوا دا مانا لري، چې هغه څوک چې اخلاقي قضاوت کوي معقول دليل لري، چې ممکن د هغه د قضاوت سرچپه به رښتيا وي.

له دغو قضاوتونو نه مالومېږي چې سم يا ناسم وجدان به يا يقيني يا مشکوک وي. يقيني توب او سم توب يو څيز نه دی. داسې به پېښه شي، چې د بېلګې په ډول موږ به د سپورتونو په لوبو کې د يوې پېښې په واقعيت پوره باور لرو خو وروسته به چې دغه پېښه په تلويزيون کې په ورو حرکت ښووله

کېږي وبه وينو چې هغه تېروتنه وه. پنځه شاهدان به يوه پېښه په پنځو بېلو ډولونو بيان کړي.

مهمه ده، چې ياده شي چې شک به د يوه واقعيت په ابهام يا د هماغې موضوع د قانون په ابهام بنا وي. د زمانې ازمېيل شوې بېلگه د ښکاري ده، چې متيقين نه دي، چې هغه حرکت کوونکی څيز چې دی يې ويني غرڅه ده. يا سړی دغه بې باوري توب د واقعيت شک نومېږي. که ښکاري يقينی نه وي چې قانون په يوه خاص موسم کې د غرڅې ښکار منع کوي، موږ د قانون شک يا د مکلفيت شک لرو. په لومړي حال کې د مکلفيت په اړه يا دا چې موجود قانون يو څوک منع کوي، چې په سړي باندې ډزې وکړي، په داسې حال کې چې په دوهم حال کې شک د مکلفيت په اړه دی، چې په غرڅه ډز وشي.

د وجدان مقررې:

د وجدان مقررې زموږ په اخلاقي قضاوت باندې تحميلات نه دي، هغه د انسان له طبيعت او د انساني عمل له با شعور او ارادي جوړښت څخه ايستل کېږي.

۱- لومړۍ مقرره موږ مکلف کوي، چې تل د يقيني وجدان اطاعت وکړو.

الف- يو سم او يقيني وجدان د انساني سلوک نا مشروط معيار دی، يو څوک مجبور دی، چې څه وخت چې هغه يو عمل منع کوي يا مجاز کوي اطاعت وکړي.

ب- يو نه لاندې کېدونکی ناسم او يقيني وجدان د انساني عمل يو مشروط معيار وي، هغه يوازې په دغه شرط د اعتبار وړ وي، چې يو چا خپل ټول کوښښ کړی، چې ړښتين توب ومومي او ناسمه نتيجه ترې نه وباسي، بې له دې چې دی پکې تېروتلی وي. ضرور نه ده هغه يقيني توب چې غوښتل کېږي تر هغه يقين څخه ډېر وي، چې په مناسبت تحقيق او تفکر سره تر

لاسه کېږي هیڅ څوک اړ کېدلی نه شي تر هغه نه چې انساني حالت یې ترسره کولی شي، ډېر څه وکړي.
۲- دوهمه مقرره موږ منع کوي، چې په مشکوک وجدان عمل وکړو. د دغې مقررې لپاره دلیل دا دیچې که موږ پر مخ ځو او عمل کوو، د شک په حال کې ممکن موږ په افاقی ډول یو بد کار وکړو. په نتیجه کې هغه څوک چې اماده دي په مشکوک وجدان عمل وکړي حاضر دی ناوړې عمل وکړي، یانې هغه څه چې د اخلاقو قانون منع کړی وي.

د وجدان د شک حل کول:

له پورته دوهمې فقرې څخه دا راوځي چې یو څوک پخوا له دې چې په عمل لاس پورې کړي، باید شک له منځ نه یوسي. دغه څه به په نېغه توگه یانې په نورې څېړنې او سوچ سره وشي. که شک بیا هم رفع نه شو یو څوک ممکن له نا نیغي لارې نه کار واخلي، او هغې طریقې ته مخ واړوي، چې د بیا تفکر په نامه یادېږي. دا د احتیاط عمومي مقررې دي. دغو مقررو ته د سوچ کولو پرنسیپونه ویل کېږي، ځکه چې موږ په داسې حال کې چې د شک په حال باندې بیا فکر کوو، له هغو څخه کار اخلو.
۱- لومړنی د بیا سوچ کولو پرنسیپ له اخلاقي نظر نه د ډېرې محفوظې لارې په اړه دي. ډېره محفوظه لار هغه بله لار ده، چې په ډېر یقین سره له بدي څخه ډډه کېږي، او اخلاقي ښه توب ساتي. څه وخت چې موږ شک کوو، چې د موټر گړندیتوب پنځوس یا شپېته میله دی، ډېره محفوظه لار دا ده چې موټر په پنځوس مېله وچلول شي، په دې چې موږ په دغه ډول د قانون له سرغړونې څخه او د ترافیکي جرم تکت راکولو نه ډډه کوو.
الف: موږ تل مجاز یو، چې ډېره محفوظه لاره غوره کړو، او په دغه ډول عملي شک حل کړو. خو دغه لار به کله موږ ته بې گټې او په ډېر تاوان تمام شي. د بېلگې په ډول که ته مشکوک یې چې مالیه دې تحویل کړې او نه شي

کـولی پـه نېغـه توگـه د تـاديې لـه اخـرې نېټـې نـه ړومبـې تحقيـق وکـړي او مالومات ترلاسه کړي، ددې لپاره چې په محفوظ حال کې اوسي ته کـولی شي د خپلې ماليې چک مقاماتو ته واستوي. خو ضروري نه ده، چې دغسې وکړي. سره له دې هم داسې قضيې شته چې دا به درته ډېره محفوظه وي، چې خپـل عملي شک په دغه ډول رفع کړي.

ب: څـه وخـت چـې مـوږ مسـئول يـو، يـو مقصـد ترلاسـه کـړو، او يـوازې يـوه محفوظه لار لرو، چې ورته ورسېږو موږ مجبور يو محفوظـه لار غـوره کـړو. يـو طبي ډاکتر مجبور دی له محفوظې لار څخه کار واخلي، او ډېره محفوظه دوا تجويز کړي، چې د ناروغ ژوند له خطر نه بچ شي.که يو ښکاري پـه شـک کـې وي، چې هغه خوځېدونکی څيز غرڅه ده، يا سړی بايد ډز ونکړي. پـه جنـايي موضوع کې موږ يوه تورن ته دده لپاره چې يوه معصوم شـخص تـه د ممکنـې جزا له ورکولو نه ډډه وشي "د شک گټه ورکوو".

۲- د بيا سوچ کولو دوهم پرنسيپ وايي چې مشکوک قانون نه مکلف کوي.

که موږ شک کوو:

الف: چې قانون وجود ولري، يا

ب: دا چې قانون زموږ په قضيه باندې د تطبيق وړ دي موږ مجبور نه يـو چـې مشکوک مکلفيت ترسره کړو، ځکه چې مکلفيت موجوديت لرلی نـه شي، خـو په هغه حال کې چې څرگنده وي، چې موږ يې په کولو مکلف يو.

هغه دليل چې د بيا سوچ کولو پرنسيپ پرې بنـا دی، دغـه واقعيـت دی، چې يو قانون بايد اعلام شوی وي، ددې لپاره چې د فـرد پـوهې او ارادې ته ورسېږي. خبرتيا د قانون جوهر گڼل کېږي ځکه چـې اخلاقـی قـانون د يـوه ازاد انسـان پـه ارادې او شـعورناکې همکـاري سره د هغـه مقصـد درک کـولی شي. لـه بلـې خـوا فزيکـي قـوانين خپـل مقصـد د فزيکـي ضرورت لـه مخـې حاصلوي او دې ته اړه نه لري، چـې پـه هغـې موضـوع پـوه شي، چـې پـه دغـو

قوانینو سره متاثر کېږي. د جاذبي قانون د پوهې او ارادې له همکاري نه پرته عمل کوي.

د شک درجه:

د یوه قانون د موجودیت په اړه شک بس په یو څو یا ډېرو دلیلونو سره پیاوړی کېدلی شي.

نو موږ د شک له بېلو درجو څخه غږېدلی شو او پوښتلی شو، چې د یوه مکلفیت د موجودیت پر ضد چې د انفاذ وړ یې نه کړي، کوم ډول دلیلونو ته اړتیا ده.

د اخلاقي پلویانو ډېری د شک د ماهیت تحلیل ته ورګرځي، او د دغې نتیجې ته رسېږي، چې د یوه قانون د موجودیت پر مخالفت قوي دلیل وجود لري کافي ده، چې هغه مشکوک او د نه اجرا وړ کړي حتی که د قانون د موجودیت لپاره نور ممکن دلایل هم وي. د شک ماهیت په دغه واقعیت کې پروت دی، چې د یوې قضیې د رښتین توب پر ضد قوي دلیل شته، چې یو محتاط او هوښیار کس هڅولی شي، چې د دغې قضیې د رښتین توب په اړه قوي دلیل شته، چې موافقه ورسره ونکړي. د دغه اخلاقي دریځ لپاره تخنیکي اصطلاح د احتمال (Probabilism) نظر دی. دغه اصطلاح د دغې تیوري له اساسي کشالې څخه راوتلی چې ددې لپاره چې له یوې وظیفې څخه ازاد شي کافي ده، چې احتمال موجود وي چې قانون وجود نه لري یا دا چې هغه زما په دغې قضیې کې د تطبیق وړ نه دی.

څوارلسم څپرکی

د اخلاقیاتو عندي معیار

د فرد لپاره وجداني قضاوت د اخلاقي قضاوت کولو لپاره لارښود دی. نوځکه وجدان د اخلاقیاتو عندي معیار یا نارم ګڼل کېدلی شي. د یوه چا لپاره به ښه یابد د هغه د عقلي قوې له مخې وي. حتی په هغو حالاتو کې هم چې یو څوک د خپل "ډېر ښه قضاوت پر خلاف" د بل چا مشوره مني وجدان یې دغې عملي نتیجې ته رسېږي چې په اخلاقي لحاظ غوره ده، چې دغه مشوره ومني.

وجدان ځکه یو عندي معیار نومول شوی، چې د یوه چا قضاوت د دغو عواملو تر نفوذ لاندې دي:

د هغه عقلي قابلیت، د هغه عقلي بصیرت، د هغه اجتماعي شالید، د هغه په تعصبونو چې پرې غالب کېدلی نه شي، او نور عوامل چې د هغه قضاوت په دغه ډول متاثر کوي، چې له افاقي توب نه یې منحرف کوي. وجداني قضاوت په دې هم د اخلاقیاتو عندي معیار یادېدلی شي، چې په ځینو حالاتو

کې له افاقي توب سره ټکر کوي، ځکه چې هغه د اخلاقي پرېکړو لپاره يو شخصي عملي معيار دی.

داسې ښکاري، چې دغه دريځ به د شخصي اخلاقياتو د په حقه ښوولو لپاره ور پرانيزي ځکه چې هيڅ څوک په خپلو تولو قضاوتونو کې افاقي نه وي. تعصبونه او زموږ اجتماعي او کلتوري چاپېريال زموږ په پرېکړو باندې يو څه مهم رول لوبوي.

زيگمونډ فرويد هغه قضاوتونه او تعصبونه چې په يوه شخص باندې تحميل کوي له ځان نه لوړ (Super-ego) نومولی دی، چې هغه د پلار او مور او ټولنيز چاپېريال تر نفوذ لاندې وده کوي. دا د کلمې په دقيق مفهوم سره وجدان نه دی، ځکه چې هغه کوم ازاد شخصي قضاوت نه، بلکه د نورو د نظريو انسياقي تکرار دی. بيا هم يو څوک په شخص باندې د هغې اجتماعي طبقې له نفوذ نه سترگې پټولی نه شي، چې دی ورپورې اړه لري. مارکس د بورژوا له اخلاقياتو څخه وگړېده. نن ورځ موږ د منځنۍ طبقي اخلاقيات پر ولتاريايي يا کمونستي اخلاق اصطلاح کاروو. دغه افادې د يوه چا د خپلې ټولنيزې ډلې د اخلاقي مقررو نفوذ ښيي. د يوه لوی شرکت د مشرې ډلې غونډې تعصبونه او نظرونه د کارگرې اتحاديې د غونډې له تعصبونو نه توپير لري. پر هغه برسېره تاريخي وضع هم د يوه شخص په اخلاقي ليدباندې ډېر اثر کوي. دوکتورياېي دورې اخلاقی معيارونه د امريکې له جنگ نه وروسته ټولنې نه هم فرق کوي. موږ ټول د خپل عصر ماشومان يو او زموږ د عصر تحريمونه او اجازه توبونه پر موږ نفوذ لري.

ايا دغه کتنه اخلاقي نسبي توب ته نه منتهي کېږي؟ دا اخلاقي نسبيت نه په حقه کوي. هغه يوازې دا مني چې اخلاقي قانون د يوه فرد له خوا په مشخص ډول کارول کېږي، چې هغه قضاوت به له افاقي توب نه عدل وکړي، په داسې حال کې چې دغه فرد مکلف دی، چې د خپلې عقلي قوې د رښتيني قضاوت په متابعت عمل وکړي، فرق نه کوي، چې په هر عصر يا چاپېريال کې ژوند کوي. په دغه ډول مشخص او عملي اخلاقيات شخصي او

په ځینو حالاتو کې حتمي وي، چې عندي او نسبي کېږي. له بلې خوا له مخکینۍ کتنې نه په منطقي ډول واضحه کېږي، چې موږ مکلف یو، د اخلاقیاتو په موضوع ګانو کې د افاقی رښتین توب له مخې ژوند وکړو او مجبور یو خپل وجدان په دغه ډول "جوړ کړو" چې د هغه قضاوت له واقعیت سره تطابق وکړي. اخلاقي قانون په بورژوا یا پر ولتاریایي اخلاقیاتو باندې سترګې نه پټوي خو موږ په ټینګه وایو چې باید له خپلو تعصبونو څخه ځان وژغورو او د عملونو په سم توب یا ناسم توب افاقي قضاوت وکړو. خو د انسان عقلي قوه د رښتین توب د لټولو لپاره یوه محدوده وسیله ده، او یو څوک له خپلو ټولو کوښښونو سره سره بیا هم تېروتنې کولی شي.

مهمه ده، چې په عقلاني لحاظ ازاد اوسو، ددې لپاره چې موږ د اخلاقیاتو په عندي ارزونې پورې تړلي نه اوسو، بلکه د نورو نظریو ته هم پام وکړو، او اماده اوسو چې کله رښتین توب تقاضا کوي، حتی له خپلې عقیدې څخه هم تېر شو. که یو څوک ګمان کوي، چې دی ممکن د تېروتنې قرباني وي دی مجبور دی د مسئلې په اړه ژور سوچ وکړي او زیار وکاږي، چې افاقي قضاوت ته ورسېږي. دا اسانه نه ده، چې له ژورو نظریو سره مخه ښه وشي خو اخلاقي قضاوت موږ مکلف کوي، چې د سم اخلاقی قضاوت درناوی وکړو، اوڅومره چې ممکنه وي هغه ته نږدې کېدلی وشو.

پنځلسم څپرکی

د وجدان ازادي

د فردي اخلاقياتو خورا مهم قانون حکم کوي، چې ((دخپل باوري وجدان اطاعت تل وکړه)) څنګه چې هره وظيفه له متوافق حق سره ملګرې ده، له دې نه دا راوځي چې د فرد خورا ډېر اساسي حق د وجدان ازادي، یانې زموږ هغه حق دی، چې د خپل رښتين او باوري وجدان له مخې ژوند او عمل وکړو. هغسې مو چې د مخه ويلي دي، مدني ټولنې جوړې شوې، چې د فردونو له حق څخه دفاع وکړي او عامه ښېګڼې پر مخ بوځي. بيا نو موږ په نتيجه کې ويل شو، چې د فردي ټولنو له ډېرو پياوړو وظيفو څخه يوه يې د وجدان ازادي ده.

خو ښکاره ده، چې د فردونو وجدانونه ممکن سره ټکر وکړي. په نتيجه کې مدني مقامات له دغې وظيفې سره مخ دي، چې د خپلو حقوقي فردونو د وجدانونو ټکرونه رفع کړي. ايا داسې اخلاقي پرنسيبونه به وي چې د دغو نه چندان کمو ټکرونو په رفع کولو کې زموږ لارښود وي؟ د دغو ټکرونو د له منځ نه وړلو عمومي پرنسيپ د وظيفو او حقونو

له طبيعت او درجو له لړۍ نه استناج کېږي. هغه به په دغې فقرې کې افاده شي، چې ډېر پياوړی او ډېر باوري حقوق په ضعيف او لږ يقيني حقوق غلبه کوي. خو د دغې مقررې تطبيق ممکن له ډېرو ستونزو سره مخ شي، ځکه چې دا به اسانه نه وي چې فيصله وشي، چې د حقوقو کوم يو يې ډېر پياوړی دی، چې له هغه بل نه لومړيتوب ولري. يوه طريقه چې په هغې سره به د يوه حق لومړيتوب وټاکل شي دا ده چې د يوه شخص د هغو د کړو مضر اثرونه تر تحقيق لاندې ونيول شي. چې يو څوک يې د خپل وجدان په حکم تر سره کوي، تر هغو چې اثرونه په خپله عامل پورې مربوط وي، هغه په نسبي ډول بې خطره وي او عملونه په نورو باندې نه تطبيق کېږي، دعامل د وجدان د ازادي ساتنه بايد وشي. که يو څوک معتقد وي، چې دغوښې خوړل غلط دي او فيصله کوي چې دی بايد سابه وخوري، دی حق لريو چې د خپل وجدان په لار لاړ شي خو تر هغو چې دی خپل معتقدات په نورو په زور نه مني. که يو څوک په دې نظر وي چېپه برابره اندازه هم واين څښل ناسم دي دی حق لري، چې له څښلو څخه يې ډډه وکړي خو دی حق نه لري، چې نور د خپلې عقيدې په منلو مجبور کړي.

که هغه عملونه چې د يوه چا د وجدان په حکم کېږي او هغه ته تاوان اړ وي لکه د مذهبي عقيدې له مخې له طبي علاج نه انکار په دغه حال کې څه پېښېږي؟ تر هغو چې يوڅوک د بېلگې په ډول په ذهني لحاظ سالم او د صلاحيت خاوند وي، او خپل معقتدات په نورو نه تحميل کوي، دی حق لري د خپل وجدان حکم ومني. که يو څوک په نه رغېدونکې ناروغي اخته وي، او نه غواړي د ژوندي پاتې کېدلو له وسيلو نه کار واخلي، دی مجاز دی چې د خپل وجدان له مخې عمل وکړي. دغه حق چې دی يې په عمل کې پياده کړي، د مثبت قانون له خوا ده ته نه دی ورکړل شوی خو هغه د طبيعي قانون له خوا دده حق دی. له بلې خوا دا د مدني صلاحيت خاوندانو کار دی چې د ماشومانو طبي علاج که د

هغو د مور او پلار د معتقداتو پر ضد هم وي نافذکړي. ځکه چې د ژوند حق اساسي دی او حتمي ده چې ټولنه د نه صلاحیت لرونکو د حقوقو دفاع وکړي.

ایا د مدني صلاحیت خاوندان باید د ځان وژنې مخنیوی وکړي؟ ډېر هېوادونه د دغې موضوع په اړه قوانین لري، چې هغه په دغې فرضیې بنا دي چې هغوی چې غواړي ځان ووژني د پوره صلاحیت خاوندان نه دي او د دغه عمل د مضرو اغېزو پر ضد باید د هغو دفاع وشي.

څه وخت چې خلک وجدان ته په رجوع سره دغسې عملونه کوي، چې عامه ګټو او نورو حقوقو ته تاوان اړوي موضوع نوره هم ګرانه کېږي، لکه د جنسي هڅونو خپرونې یا هغه خپرونې چې تشدد او د ورانکارۍ عملونه هڅوي. خو د حقوقي افرادو او د هغو ماشومانو حقوق تر هغه نه ډېر پیاوړی دی، چې د دوی د خپلې ارادې پر خلاف د تشدد او تخریبي خپرونو له خطر نه خوندي وي. که تخریبي خپرونې یوازې د فکري بحث لپاره نه بلکه د عامه نظم د ګډ وډې لپاره عمل ته دعوت وي مدني مقامونه مکلف دي، چې د سولې او منظم ژوند په اړه د خلکو حقوق حمایه کړي.

دیوه چا وجدان ممکن دهغه د خپل هېواد له قانون سره په ټکر وي. په دغه حال کې انسان مکلف دی د خپل هېواد د قانون اطاعت وکړي. ایا یو څوک په دغې قضیې کې مکلف دی ددې لپاره چې د عامه نظم له ګډو ډلو له خطر نه ډډه وکړي، د خپل هېواد د قانون اطاعت وکړي؟ که دغه عمل چې مثبت یا وضعي قانون د هغه حکم کړی وي، له طبیعي قانون سره په ټکر کې وي یو څوک باید نظر دې ته چې د مثبت قانون اطاعت وکړي مکلف دی د طبیعي قانون اطاعت وکړي. د بېلګې په ډول که مثبت قانون دولتي دین مجاز ګڼي، یا د دین تمرین ګرد سره منع اعلاموي، یو فرد په مکلف وي چې په دغې موضوع کې خپل وجدان

ومني او د دولتي قانون پر خلاف عمل وکړي. لـه بـده مرغـه دغـه قضيه محض د تيوري او مجـرد تفكـر او د پخوانيـو مـذهبي او سياسي نـه زغـم ډېره لېرې خاطره نـه ده. زمـوږ خپـل عصــر د ديـن د ازادي او د سـياسي مشروع فعاليت د ډېرو محدوديتونو شاهد دی. كه يو حكومت پـه جنـګ كې يا دننه په هېواد كې د اساسي حقوقـو پـه ځپـل كولـو اختـه وي او يـو څوک هغه غير اخلاقي ګڼي.

ديمكلف دی په دغسې فعاليتونو كې همكاري ونـه كـړي، حتـی كـه دغـه عمل د بندي توب يا كوم بل دول مجازاتو مانا هم ولري. مـوږ ددې لپـاره چې اخلاقي ژوند وكړو، بايد تيـار اوسـو، چـې قربـاني وركـړو، ځكـه چـې د اخلاقي ارزښتونو په لټـه كـې د سـختي لـه تېرولـو نـه ډډه كـول يـوه غيـر اخلاقي پرېكړه ده، چې اخلاقياتو ته زموږ ژمن توب نقص كوي.

پايليک

که تاسې تـر دغـه مـخ پـورې د اخلاقپـوهنې د پرنسـيپونو پـه اړه د دغـه اثـر لوستلو ته استقامت کړی وي، ممکن موافقـه وکـړې، چـې اخلاقپوهنـه يـوازې يوه مجرده اکاډميکه مطالعه نه بلکه د هر فردي ټـولنې د ورځنـي ژونـد خـورا مهم عنصر دی.

د اخلاقياتو لـه مـالوم اهميـت سره سره د پوهنتونـو او داسـې هـم د لوړو پوهنو د باندې کړيو فکري وضع کله کله د اخلاقي ارزښتونو د زده کـړې پر ضد وي. موږ ته ويل کېږي، چې د عصري نړۍ ډېـرې کشـالې يـوازې پـه ساينس سره هوارېدلی شي او په نتيجه کـې دا مهمـه ده، چـې د لـوړو پوهنـو محصلان خپل وخت د ساينس تکنالوجي او د نورو هغو مهـارتونو پـه زده کـړه کې تېر کړي، چې زمو د پېچلې ټولنې د ارامو عمليو لپاره ضروري وي.

هېڅ څوک د ساينس او نـورو ډېـرو مهـارتونو لـه اهميـت او ضرورت څخه انکارر نه کوي، چې له هغو څخه پرته د مځکې خورا ډېر خلک بـه حتـی د ځارويو د ژونـد سـطحې تـه رسـېدلي ونـه شي. خـو يـو څـوک يـو "متمـدن" وحشـي حيوان کېدلی شي، يا نې هغه څوک چې د ساينس له محصولاتو څخـه ګټه اخيستلی شي، چې د انسان ژوند ته تنزيل ورکړي يا يې له خطـر سره مـخ کړي. د ساينس تخليقات د اخلاق له پلوه نـه ښـه او نـه بـد وي خـو لـه هغـه څخه له ښه توب او بدي نه کار اخيستل کېږي. څه وخت چـې ساينس خپـل کار بشپړ کـړ اخلاقيـات را دمخـه کېـږي اواخلاقـي پرنسـيپونه د سـاينس لـه محصولاتو نه سمه استفاده ټاکي. له هستوي انرجي نه بـه د اټـومي بمونـو لـه جوړولو نه کار واخيستل شي، چې په مليونو انسانان به پرې له منځ نـه يـووړل شي او حتی زموږ دستوري يوه برخه به بيخـي لـه مـنځ څخـه يـووړل شي يابـه

ډېر ضروري برقي انرجي پرې توليد شي، دا چې موږ له يوې اختراع سره څه کوو، حتى د هغه له اختراع څخه ډېرمهم دى.

داسې ښکاري چې په اوسني مهال کې موږ د پوهنې په کړۍ کې د اخلاقي ارزښتونو په اړه د وضع د تغير تجربه کوو. يوځل بيا کشف شوې چې "ارزښت- ازاده" پوهنه دغسې ماهر کسان روزي چې هغوى د وجدان پروا ونه کړي، چې نور کسان د خپل مقصد لپاره استخدام کړي، چې له سياسي او انتقادي قدرت څخه ناوړې ګټې واخلي او د عدالت او انساني حيثيت پروا ونه کړي.

د اخلاقي ارزښتونو پېژندنه او هغه فکر چې دغه ميل د علمي مطالعې لپاره جدي ونيسي، يو سالم انکشاف دى. دغسې مطالعه به د اخلاقياتو د هر تفصيل په اړه پوره موافقې ته ونه رسېږي، خو موږ د خورا مهمو اخلاقي پرنسيپونو په اړه لږ تر لږه يو اتفاق ته رسېدلى شو، چې له هغه نه پرته به انساني ژوند ارزښت ونه لري. نو د اخلاقپوهنې مطالعه بس يوه اکادميکي موضوع نه ده. د انساني ژوند ډېره لويه برخه له ښوونځيو څخه دباندې کېږي. هغه خورا مهمې اخلاقي پرېکړې چې افراد او ټولنې متاثر کوي د ورځنيو چارو په ډګر کې کېږي.نو دا د هر چا لپاره يو حتمي شرط دى چې د اخلاقي ارزښتونو په اړه ځرګند فکرونه ولري. خوهغه په خاص ډول د هغو لپاره ضرور دي، چې د دغسې قدرت خاوند وي، چې د نورو ژوند اغېزمن کوي. نزدې ټولې سياسي اقتصادي يا شخصي پرېکړې له ځان سره اخلاقي ارزښتونه لري، چې زموږ د ژوند په انسانتوب باندې اثر کوي.

په اخلاقي لحاظ هره ناسمه فيصله په نورو باندې لا بد اثر کوي. نو په اخلاقي لحاظ هره سمه فيصله ډېر ښه اثر کوي. پر دې برسېره د يوه شرير عمل بد اثرونه بېرته په عامل راتاوېږي، چې دغه عمل ترسره کوي. يو څوک به په يوې مغازې کې څيزونه جيب ته اچوي چې يو څه اقتصادي ګټه وکړي، خو دى به په نهايت کې د څيزونو په رانيولو کې تاوان وکړي. ځکه چې د هغه پټه غلا به ددې لامل شي،چې قيمتونه لوړ شي. په يوه راپور کې ويل

شوي، چې د دغسې غلا لـه املـه خلـک هـر کـال پنځـه مليـارده ډالـر تـاواني کېږي. ددې مانا دا ده‌چې مستهلکين د دغسې غلو په ګډون به هغه تاوانونه مني چې د محافظانو په استخدام او نورو ځيزونو باندې لګول کېږي.
تقوا (Honesty) يو اخلاقي ارزښت دی او کله چې هغه په خلکو کې نـه وي د انسان ژوند ټيټې سطحې ته کوزېږي او لږ تکميل کېږي. ورځپاڼې هـره ورځ د چل نه ډک تمرينونه، فساد، غلا او د غولولو نورو شکلونو خبر ورکوي، چې پـه يوه لحاظ موږ ټول متاثر کوي. هر شرير عمل دغسې وړې ځپې خپـروي چـې له خپل محل څخه ډېر وړاندې غزېږي.
افلاطون په خپل جمهوريت نـومي اثـر کـې د دغسـې بـا ثبـاتې ټـولنې انځـور کښلی، چې هغه به په خپل جسامت يا په خپـل اقتصـادي سيسـتم کـې تغيـر ونه کړي. د هغه د ثبات فکر هېڅ نه دی ترسره شوی، ځکه چې انساني نـړۍ ديناميکه او تل د بدلون په حال کې ده. کله کله له تشدد ناک انفلاقونـو سره کوم هغه اخلاقي پرنسيپونه چې موږ په دغه اثر کـې وکتـل، مـوږ تـه پـه دغـو پرله پسې تحولونو کې لارښوونه کولی شي او د رښـتيني ښـه انسـاني ژونـد پـه هکله هغه موږ ته توازن او يقين راکولی شي. موږ بايد زده کړو، چـې دغـه نـه تغيرېدونکي پرنسيپونه زموږ په شا وخوا تغيرېدونکې نړۍ کې تطبيق کړو.
د اخلاقي قانون سترتوب موږ له خپلو وروڼو سره پيوستون ته رابولي، ددې لپاره چې موږ د هغوی ژوند نور هم ښېراز او د ارزښت وړ وګرځـوو. کـه موږ د نورو نيکمرغي په نظر کې ولرو، زموږ ژوند به نور هم مانا لرونکی او نور هم "انساني" وي او موږ به نور هم خپلې نهايي موخې ته نژدې شو، هغه موخه چې زموږ په ټول ژوند کې موږ ځان ته رابولي او انرجي راکوي، چې د ازموينـو، خوښيو او هيلو په منځ کې دمخه ولاړ شو.

پای